

BARANYI BÉLA*

ÚJ KIHÍVÁSOK EGY KISVÁROS INTERREGIONÁLIS KAPCSOLATAIBAN A MAGYAR–ROMÁN HATÁRSZÉLEN – LÉTAVÉRTESI ESETTANULMÁNY

NEW CHALLENGES IN THE INTERREGIONAL RELATIONS OF A SMALL TOWN IN THE HUNGARIAN–ROMANIAN BORDER REGION – A CASE STUDY ABOUT LÉTAVÉRTES

ABSTRACT

Following the Treaty of Trianon (1920), Létavértes – similarly to several other Hungarian settlements – suddenly became a severely disadvantaged region locked out of its original catchment area along the Hungarian-Romanian border on the outer (cross-border) periphery. The new border totally ignored the inter-settlement catchment relations which developed during the history and all traffic-related, economic, infrastructural, cultural and inter-ethnic or even geographical aspects, while it caused a severe breach in the life of the settlements on both sides of the border. It became the most severe and still problematic consequence of the Treaty of Trianon that it shattered the multilateral system of relations which connected Létavértes to the larger cities on the other side of the border. The economic and social development of the dynamically developing Nagyléta slowed down which could not be prevented by the fact that instead of the former district centre Székelyhíd (which was annexed to Romania), Nagyléta, a town stuck in the broken Bihar county, played an important public administrative role between 1920 and 1955 as a district centre. Ever since, the settlements along the border still have increasingly strong relations with Létavértes from social and economic aspects. The town became a key settlement and its developed service provider network enables Létavértes to play a significant role in helping the surrounding villages, especially since the union of Vértes and Nagyléta in 1970 and its city ranking which was given to Létavértes in 1996. In the new situation resulting as a positive consequence of the Schengen process, the study (in the form of a case study) focuses on the possible content and form of the rebuilding of interregional relations in the internal border of the Schengen area since it is less restricted by country borders.

1. Város a határon

A kevesebb mint tízezer lelkes határ menti kisváros, Létavértes, a trianoni békeszerződés (1920) után – sok más magyarországi településhez hasonlóan – egyik pillanatról a másikra korábbi vonzáskörzetétől elzárt, halmozottan hátrányos helyzetű, külső (határ menti) perifériára szorult térségé vált a magyar–román államhatár mentén. A történelmileg kialakult településközi vonzásokapcsolatokat, közlekedési, gazdasági, infrastrukturális, kulturális és interetnikus, sőt természetföldrajzi szempontokat is teljes mértékben figyelmen kívül hagyó határmegvonás súlyos törést okozott az államhatár két oldalán elhelyezkedő települések életében.

A trianoni békekötés tragikus velejárójaként leépült az a sokirányú kapcsolatrendszer, amely révén Létavértes ezer szállal kötődött a határ túloldalán rekedt nagyobb városokhoz,

* Prof. Dr. Baranyi Béla, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma; tudományos tanácsadó, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete.

Nagykárolyhoz (Carei), Nagyváradhoz (Oradea), Szatmárnémetihez (Satu Mare), mindezekelőtt azonban a szomszédos, mindössze tíz kilométerre fekvő Székelyhídhöz (Săcueni), valamint a sajátos természetföldrajzi tájhoz, az Érmellék központjának számító Margittához (Marghita) és Érmihályfalvához (Valea lui Mihai), valamint Tusnádhhoz (Tușnad).

A tanulmány a Schengen-folyamat pozitív következményeként jelenleg előállott új helyzetben gondolja át, mintegy esettanulmány-jelleggel az államhatárok által immár kevésbé korlátozott, hamarosan a Schengen-övezet belső határán újraépülő interregionális kapcsolatok lehetséges tartalmát és formáját.

2. Az elzártság évtizedei

Az Alföld természetföldrajzilag jelentős eltéréseket tükröző három középtája, a Nyírség, a Hajdúság és a Berettyó–Körös-vidék találkozáspontjában, a Dél-Nyírség, a Berettyó–Kálló-köze és a Bihar sík kistájak közvetlen szomszédságában fekvő Létavértes és szűkebb térsége a XX. század folyamán geopolitikailag elzárt, súlyos gazdasági-társadalmi megpróbáltatásokkal járó helyzetbe került. A várost alkotó egykori két település, Nagyléta és Vértes a XIX. század közepétől lendületes fejlődésnek indult, lakosságszámuk jelentősen nőtt, s különösen Nagyléta fontos ipari és mezőgazdasági központtá vált. A számottevő mezőgazdasággal, iparral és kereskedelemmel rendelkező Nagylétát a század végére már kistérségi központi szerepkörre predesztinálta a partiumi decentrumokba és Erdélybe irányuló közlekedésföldrajzi pozíciója, amelyet erősített az 1894-ben átadott Debrecen–Létavértes vasútvonala is. A meginduló iparosítás, a bővülő kereskedelem, a modernizálódó gazdasági szerkezet eredményeit azonban az első világháborút lezáró 1920. évi trianoni békeszerződés következményei gyorsan semmissé tették.

Az önkényesen meghúzott új országhatár szélére szorult települések – köztük a mai Létavértes és vonzáskörzete – egyik pillanatról a másikra periférikus, elzárt, a fejlesztésekből szinte folyamatosan kimaradó határ menti terület részévé váltak. A településközi vonzáskapcsolatokat, minden közlekedési, gazdasági, infrastrukturális, sőt természetföldrajzi szempontot figyelmen kívül hagyó új határmegvonás súlyos törést okozott a település életében. Az addig dinamikusan fejlődő Nagyléta társadalmi-gazdasági előrehaladása lelassult, amelyet az sem tudott ellensúlyozni, hogy a Romániához csatolt egykori járásszékhely (Székelyhíd) helyett a magyar oldali Csonka-Biharban rekedt Nagyléta közigazgatási szerepkört kapott, s 1920 és 1955 között a nagylétai járás székhelytelepülése lett. A magyar–román határ mentén fekvő települések társadalmi-gazdasági szempontból ma már erősen kötődnek Létavérteshez. A város kulcstelepüléssé vált, fejlettebb szolgáltatóhálózata révén pedig a környező falvak ellátásában is jelentős szerepet játszik, különösen Vértes és Nagyléta 1970-ben történt egyesülése, még inkább Létavértes 1996. évi várossá nyilvánítása óta.¹

Trianon, jórészt máig ható súlyos következménye, hogy beszűkültek azok a sokoldalú kapcsolatok, amelyek Létavértest a határ túloldalára került nagyobb városokhoz (Nagykároly, Nagyvárad, Szatmárnémeti), településekhez és decentrumokhoz, mindenekelőtt azonban a szomszédos Székelyhídhöz, valamint a határon átívelő földrajzi táj, az Érmellék hagyományos központjának számító Margittához és Érmihályfalvához és Tusnádhhoz fűzték. Létavértes számára megszűnt tehát az az előnyhelyzet, amely a korábbi sokirányú megközelíthetőségéből, a kedvező településföldrajzi, illetve térszerkezeti elhelyezkedéséből származott, jóllehet az új helyzet egyszersmind jelentősen erősítette is a magyar oldali érmelléki település forgalmi, gazdasági és térségi szerepét. Ám összességében Létavértes végérvényesen külső (határ menti) periféria helyzetbe került a magyar–román államhatár mentén.²

Törvényszerű volt tehát, hogy a trianoni békekötés tragikus következményeként, később pedig a térséget elhanyagoló terület- és településfejlesztési politikák miatt a magyar oldali bihari térség, az ún. „maradék-Bihar”, köztük Létavértes vonzáskörzetébe tartozó települések (Bagamér, Álmosd, Kokad, Újléta, Monostorpályi) határ menti peremterületté váltak, a „periféria perifériájára” szorultak, korábbi organikus térségi, településföldrajzi kapcsolatai beszűkültek. Ez a körülmény csak súlyosbította a már korábban kialakult helyzetet, ezért Létavértes és környezetét jelenleg is az alacsony jövedelemtermelő-képesség, a magas – országos arányokat és a fejlettebb térségek átlagát jóval meghaladó – munkanélküliség jellemzi. Az közlekedési infrastruktúra, az elmaradott úthálózat, a csonka és kisforgalmú–zsákutcás szórványos vasútvonalak, a közlekedési feltételek elégtelenségét mutatják. A hátrányos helyzet következményei a határ menti térségekben ugyan eleve hatványozottabban mutatkoznak meg, tény azonban, hogy a határmentiség és a periféria-helyzet dichotómiáját (kettősségét), illetve szoros összefüggését Létavértes XX. századi térségi szerepe meggyőzősen példázza. A magyarországi határ régiók meglehetősen általános jellemzője ugyanis, hogy számottevő részük ma is gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, periférikus terület.³

A Létavértesre is jellemző helyzet, s általában a jelenlegi határ menti területek periféria-jellegének kialakulását elsősorban történeti-politikai okok idézték elő. A trianoni békeszerződés az ország északkeleti, keleti és délkeleti ún. vasútszabta határait ugyanis úgy jelölte ki, hogy a vásárváros vonalon futó vasúthálózat – és vele együtt a városok, Komárom, Losonc, Rimaszombat, Kassa, Ungvár, Beregszász, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad, Szabadka stb. – az utódállamokba kerültek. Az ellenséges szomszédi viszony pedig eleve lehetetlenné tette a gazdasági jellegű kapcsolatokat a határon „kívül rekedt” nagyvárosok és a Magyarországon maradt, központjukat veszített vonzáskörzeteik között. A trianoni határváltozások kedvezőtlen hatásait különösen súlyosbította az a körülmény, hogy az Alföldön jóval nagyobb területek veszítették el vonzásközpontjukat, mint az ország északi vagy nyugati részén. Ez abból adódott, hogy az alföldi jelleg következtében itt kevesebb, viszont jóval nagyobb népességű és kiterjedésű – következésképpen nagyobb vonzáskörzetű – város helyezkedett el, mint az ország más területein.⁴

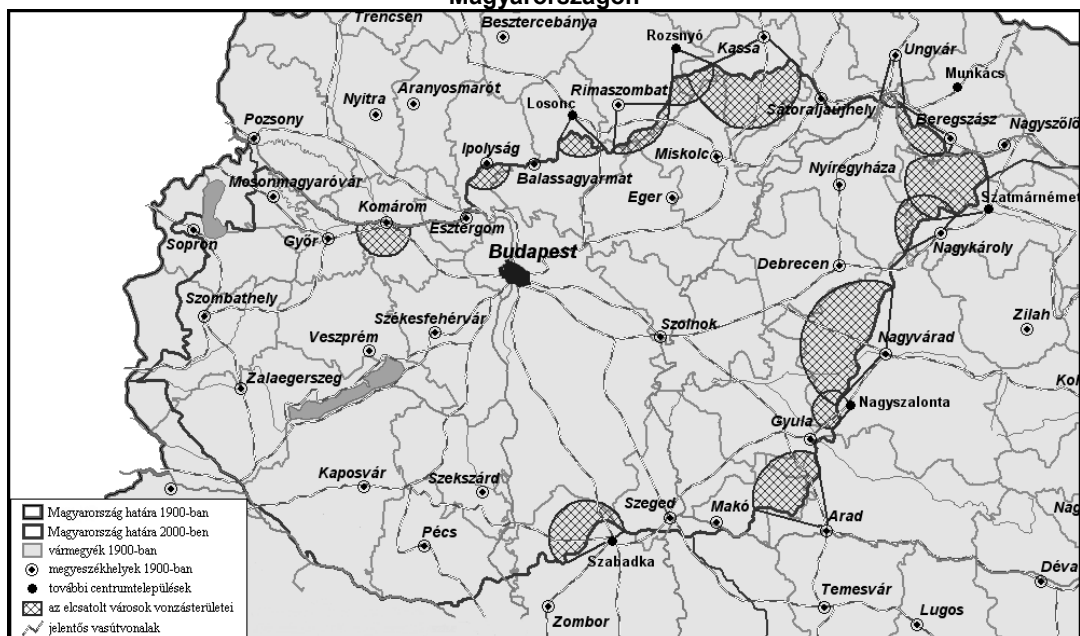
Miután a politikai államhatárok drasztikusan szétszabdalták a korábbi regionális kapcsolatokat, természeti tájakat és gazdaságföldrajzi egységeket szelve keresztül, szétválasztott a gazdasági-társadalmi, infrastrukturális és humán viszonyrendszerek minden összetevőjét meghatározó egységes térszerkezet, az Alföld-peremi vásárvárosok és az azokat összekötő transzverzális közút- és vasútvonalak, valamint az egykori vonzásközpontok fejlett ellátó és szolgáltató központokkal történt elvesztése következtében a trianoni Magyarország – különösen keleti, északi és délkeleti – államhatárai mentén jelentős városhiányos területek keletkeztek (*1. ábra*).

Az új helyzetben a Kárpát-medencén belüli politikai államhatárok között az egyes államok térszerkezete csak szerves folyamatokat fékező politikai korlátok között fejlődhetett, a belső kapcsolatrendszer intenzitása és textúrája sokkal nagyobb, erősebb, illetve sűrűbb lett, mint a határ menti térségeké, nem is szólva a határon átvívelő regionális együttműködés fejlődésének a korlátairól. Eközben szinte törvényszerű és intenzív folyamatná vált a határ menti sávban zajló sokirányú perifériaképződés. A Kárpát-medence politikai térképét átrajzoló Trianon legsúlyosabb következménye talán Ez a körülmény mind a mai napig szinte jóvátehetetlenül megterhelte a határon átvívelő együttműködések ügyét, kapcsolatok fejlesztését.⁵

A határmentiség problematikája ma már Magyarországon legjellemzőbb módon az országot övező határszakaszok túlnyomó többségében a periféria-helyezettel, azaz a halmozottan hátrányos helyzettel illusztrálható, amely nyomán többnyire kettős értelemben is perifériákká váltak. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a korábbi országon belüli, úgymond

„mélységi” elhelyezkedésből egy – elválasztó szerepet betöltő – új politikai államhatár „szélére”, valaminek a „végére” szorultak, másfelől pedig elveszítették egykori, a határ túloldalára szakadt centrumukat, ami újfent a periféria helyzetet akkumulációját idézte elő. Ezek a határ menti területek Trianon után kevésbé voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, nehezen tudtak – és tudnak – bekapcsolódni a területi munkamegosztásba, ma is alig van kapcsolatuk a szomszédos határ régiókkal, a határon túl fekvő jelentősebb városokkal, hiszen a határ régiók között nagy különbségek alakulhatnak ki.⁶

1. ábra. A trianoni békeszerződés (1920) következtében vonzasközpontjukat veszített területek Magyarországon

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály

Magyarországi viszonylatban – a történelmileg kialakult helyzetet súlyosbítva – a rendszerváltást követően felerősödött gazdasági-társadalmi dekoncentrációs folyamatok nyomán az Alföld jelentős része elmaradott terület maradt, egyes nagyrégió belüli térségek, közülük is elsősorban a határ menti régiók periferizálódtak. Az utóbbit bizonyították az Északkelet-Alföld (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) magyar–ukrán és magyar–román határ menti térsávja, mintegy 119 településére kiterjedt, 1998-ban végzett, majd 2002-ben megismételt komplex kutatások is (2. ábra). Az empirikus vizsgálatok alátámasztották, hogy voltaképp az egész keleti határ menti térség, döntően a magyar–ukrán, kisebb részt a magyar–román határszakasz városkörzetei mind az országos átlagtól, mind az érintkező Alföld nagyrégiótól messze elmaradó periféria jellegzetességeit viselik magukon.⁷

Létavértesre és a környező településekre máig is érvényes az empirikus vizsgálatokból levont következtetés, hogy az északkelet-alföldi határszél halmozottan hátrányos helyzete miatt joggal érdemelte ki a „periféria perifériája” megnevezést. Ezt a 20–25 km széles sávot a megyeközpontok gyenge vonzása, a fejletlen infrastrukturális állapotok, a rossz elérhetőség, a nagy volumenű munkanélküliség, a romanéesség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok jellemzik. Aligha véletlen, hogy az északkelet-magyarországi határszél – tulajdonképpen Trianon óta – összességében hátrányos helyzetű térségnek számított, s ma is Magyarország egyik legkiterjedtebb válságövezeteinek egyike.⁸

2. ábra. Határ menti perifériák Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály

Elfogadva az elvi álláspontot, hogy a határmentiség önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt bizonyos esetekben kifejezetten előnyös is lehet, nem hagyható figyelmen kívül az az árnyaltabban megfogalmazott összefüggés sem, amely szerint valamely terület határ menti fekvése nem jelent eleve periféria-jelleget, ám a két minősítés közötti egybeesés rendszerint több mint véletlen. Aligha kétséges azonban, hogy a Magyarországot övező határ régiók többségében a határmentiség Trianon óta – részben a perifériaképződés sajátosságai miatt – mind a mai napig általában elmaradottságot jelent. Nincs ez másképp Létavértes és a hozzá tartozó mikrotérség esetében sem.

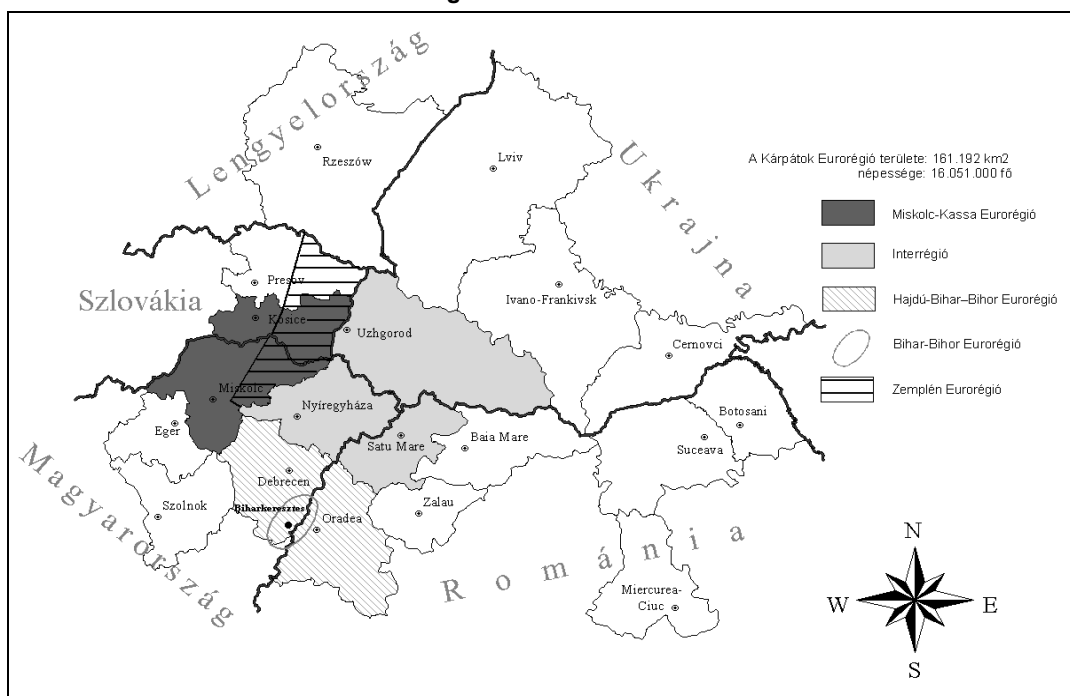
3. Paradigmaváltás a határ menti együttműködésben

A globalizáció az európai integráció és regionalizáció új kihívásainak az „egységesülő Európa” a nemzetközi együttműködés különböző formáival igyekezett megfelelni. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján Kelet-Közép-Európában lezajlott politikai rendszerváltó folyamat a

Kárpát-medencében is új lehetőségeket teremtett, amelyek az államhatárok merev elválasztó szerepének enyhülését és a határon átnyúló kapcsolatok kiszélesítését ígérték ebben a történelmi-politikai, gazdasági-társadalmi és etnikai problémákkal terhelt térségben. A határmentiség megkülönböztetett jelentőséggel bír Magyarország esetében, ahol elhelyezkedésénél fogva hét szomszédos országgal határos. Az érintkező határtérségek közül a határok nélküli Európa részeként, az ún. schengeni belső határokat alkotják a magyar–szlovák, magyar–osztrák, magyar–szlovén, a szigorúan vett külső határtérséget a magyar–ukrán, magyar–szerb és magyar–horvát államhatárok, míg a 448 km hosszú magyar–román határszakasz a kettő közötti átmenetet képviseli. Többszöri határidő módosítás után vélhetően 2013-ban magyar–román relációban is teljesen lebomlik a hagyományos szerepkörű államhatár.

Magyarország 2004. évi és Románia 2007. évi csatlakozása – kapcsán kiteljesedő és a jelenben is zajló európai integrációs folyamatok tükrében a határon átnyúló együttműködések szerepe és jelentősége, az államhatárok funkcióinak és a határrégiók szerepének az újraértelmezése ma már sürgető igényként jelentkezik. A külső (határ menti) periféria helyzet kölcsönös felszámolásában és a kohéziós folyamatok erősítésében ugyanis várhatóan megkülönböztetett szerephez jut az a gyökeres változás, ha tetszik paradigmaváltás, amely az európai integráció és a Schengen-folyamat kiteljesedésével – Magyarország esetében a Schengeni Végrehajtási Egyezmény 2007 decemberében történt teljeskörű bevezetésével – a határon átnyúló kapcsolatok jellegét, tartalmát és formáit illetően elkezdődött és ma is tart. A határmentiség új dimenziói elsősorban a kisebb, konkrét bi- és trilaterális intézményesült interregionális együttműködések előtérbe kerülését, a korábban végletesen szétterjedt gazdasági, térszerkezeti, települési és lakossági kapcsolatok újraszerveződését jelentik, mindenekelőtt a schengeni belső határok mentén.⁹

3. ábra. A Kárpátok Eurorégió működési területén létrejött kistrégiós interregionális szerveződések

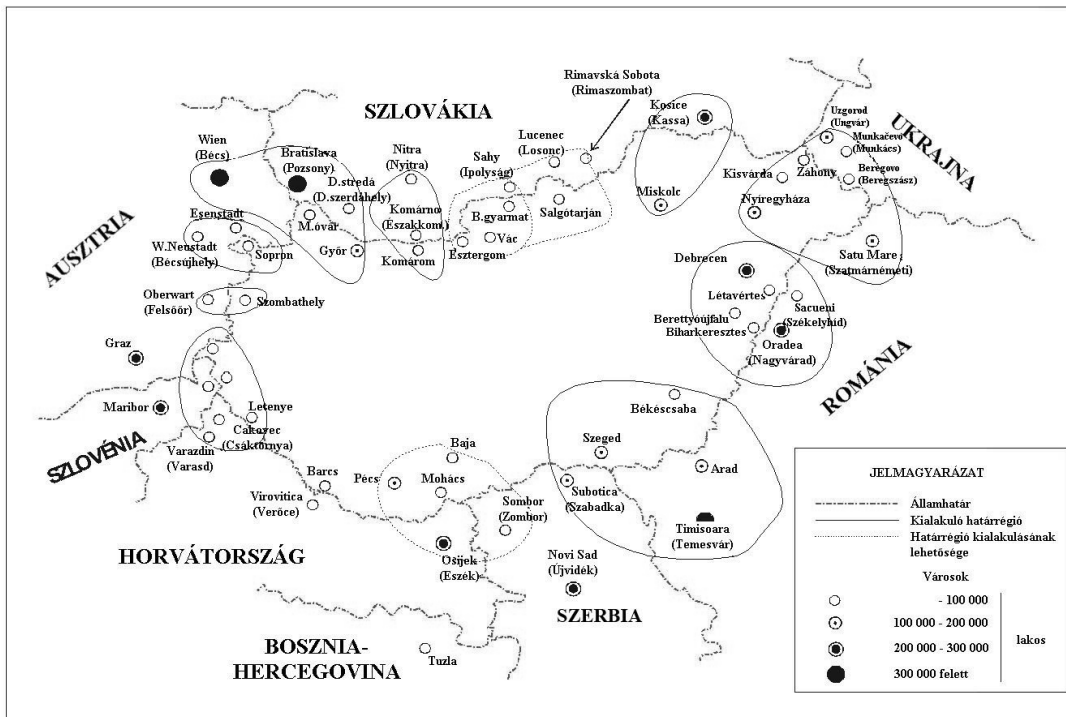
Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály

A magyar–román határrégiók – köztük Létavértes és a szomszédos települések és kistérségek – együttműködését is gyökeresen befolyásoló folyamat velejárója, hogy a nagyívű multinacionális határközi szervezeti rendszerek (eurorégiók) keretében, a nagyrégiós szerveződések (pl. Kárpátok Eurorégió) mellett és/vagy helyett egyre inkább felértékelődik a kisebb léptékű intézményesült együttműködési formák, kistérségi, városközi, településszövetségi stb. kapcsolatokon alapuló kisregiós (pl. Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió, Bihar–Bihar Eurorégió), az ún. minieurorégiós interregionális együttműködések, valamint a határ menti nagy- és középvárosok „kapuvárosi” (gateway) és tranzitfunkcióinak, illetve egyéb jogi alapokon – vagy anélkül – működő település- és intézményközi kapcsolatoknak a szerepe. A jövőt tekintve tehát a hatékonyabb határokon átnyúló kapcsolatépítés érdekében a gyakorta formális tevékenységet folytató, hatalmas kiterjedésű, ún. bizottsági típusú együttműködési formák – mindenekelőtt a Kárpátok Eurorégió, s részben a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió¹⁰ – gyökeres megújulására, szervezeti struktúrájuk átalakítására és/vagy a helyükbe lépő kisebb határközi struktúrák, az ún. projektjellegű megyei és/vagy kistérségi együttműködések szerepének növekedésére lehet számítani a közeljövőben. Ehhez kedvező alapot teremt a Schengen-folyamat, amelynek pozitív következményeként, főként a belső határok mentén radikálisan csökken az államhatárok elválasztó szerepe, kedvezőbbé válik és jelentősen bővül az interregionális együttműködések feltételrendszere (3. ábra).

A Magyarországon megvalósult határon átnyúló interregionális együttműködésekben, illetve a potenciális eurorégiók szerveződésében már jelenleg is egyre erőteljesebben érvényesülnek a nagyvárosi, kistérségi vagy éppen megyei érdekek, mint a kevésbé vagy egyáltalán nem létező magasabb szintű regionális akaratok. A nagy eurorégiók keretei között már korábban kialakult – vagy részben kialakulóban lévő – különféle kisebb határközi struktúrák, euroregionális együttműködések és a hozzájuk kapcsolódó vállalkozói övezetek, ipari parkok stb. működési területén újabban a határon átnyúló kapcsolatok fejlődése megélné, sőt nem egy esetben új irányt vett. Az intézményi keretek között zajló kulturális, oktatási kapcsolatok egyaránt bővültek, és jelentős elmozdulás történt a gazdasági kooperációk terén is. A jelenben zajló integrációs folyamatok és a rendelkezésre álló tapasztalatok is egyaránt amellett szólnak, hogy az országhatárok mentén „mini eurorégiók” hálózatának a létrejöttét célszerű ösztönözni, amelyek elsődlegesen település–település, város–város, kistérség–kistérség, kistérség–járás szintjén segítik elő az együttműködések tartós alapját, szilárd pillérét teremthetik meg az interregionális kapcsolatok megújításának (4. ábra).¹¹

A működőképesebb és hatékonyabb interregionális együttműködések új formáit jelentik az egyes határrégiókban Európa-szerte terjedő intézményesült határközi szervezeti keretek, amelyek önálló települések–településegységek társulásait foglalják magukban. A Magyar Országgyűlés által 2007. június 25-én elfogadott, az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló XCIX. törvény tette lehetővé Magyarországon az első ilyen új társulási forma, az Ister-Granum Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás létrehozását 2008. május 6-án. Az Európai Unióban másodikként, 47 magyarországi és 39 szlovákiai önkormányzat részvételével, a területfejlesztés teljes körére kiterjedő együttműködés szándékával létrehozott EGTC adminisztratív feladatait továbbra is a már korábban (2003) létrejött Ister-Granum Eurorégió ügynöksége látja el. Maga az eurorégió elnevezés megmaradt ugyan, de csak földrajzi értelemben. A térségfejlesztési intézmények viszont az új EGTC keretein belül működnek tovább.¹²

4. ábra. Formálódó határrégiók és új interregionális együttműködések

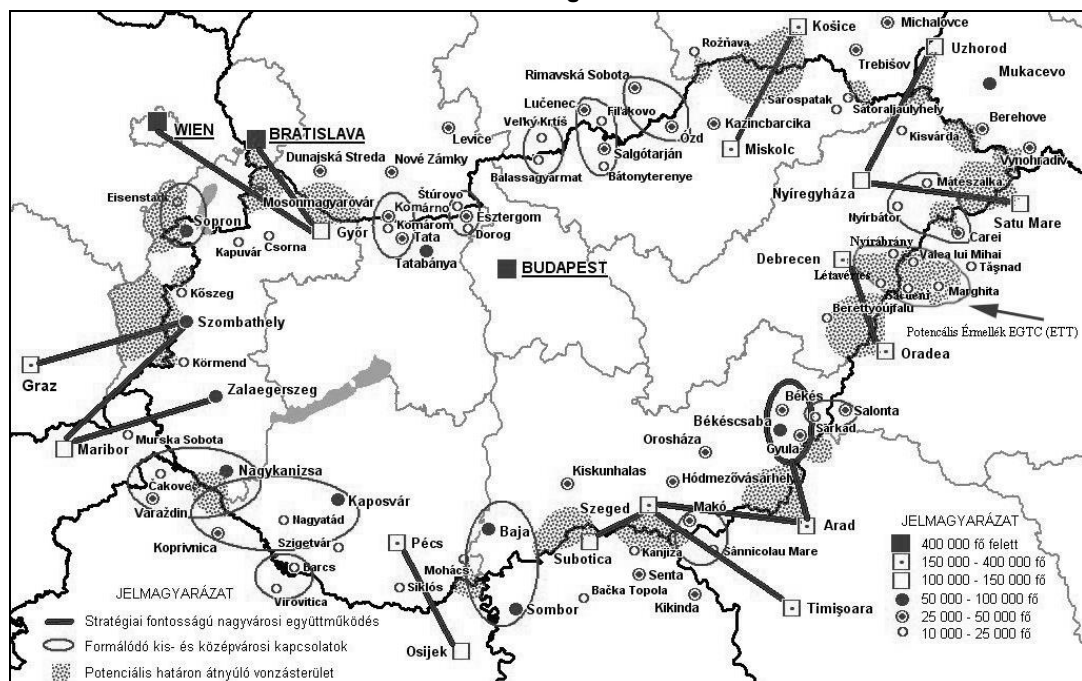
Forrás: Hardi Tamás (2000 és 2004) alapján részben átdolgozva, MTA RKK Győr–Debrecen

A jelenlegi magyarországi trendek alapján megállapítható, hogy a lokális típusú együttműködések választják elsősorban az új jogintézményként tevékenykedő együttműködési formát. Az első tapasztalatok ismeretében is jól érzékelhető, hogy a ma létező jogi eszközök közül az EGTC csoportosulások, illetve újabb keletű elnevezéssel az Európai Területi Társulások (ETT) azok, amelyek mérettől és a résztvevők számától függetlenül a legeredményesebben tudják megvalósítani a közös és a lokális célokat. Ez is azt támasztja alá, hogy a határon átnyúló regionális együttműködésben az euroregionális szerveződések mellett – akár annak keretei között – meghatározó szerephez jutnak a határrégiók egyes kistérségei, településegyüttese és -szövetségei, de leginkább a határ menti nagyvárosok, az ún. centrumvárosok. Ezért annyira fontos, hogy a nagyívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozásán túl a kistérség–település, város–város érintkezések vagy városszövetségek jöjjenek létre, amelyek sorában távlatosan elképzelhető, sőt nagyon is megalapozottnak tűnik egy Létavértes–Székelyhíd–Margitta (Marghita) városok, illetve a környezetükben, a magyar–román államhatár két oldalán fekvő érmelléki települések együttműködésre alapozott új típusú EGTC létrehozása is (5. ábra).

Az északkelet-magyarországi határszakaszon – de a keleti és részben a déli határrégiókban is – hasonló nagyságú, szerepkörű, korábban egymást jól kiegészítő városgyűrűk találhatók a határ két oldalán, ezek hálózatba szervezése – elsőként az infrastrukturális rendszerek megújításával – lehetséges, ami önmagában is nagy lendületet biztosítana a határ menti együttműködések ügyének. Térszerkezeti pozícióik révén a növekedési tengelyek mentén elhelyezkedő városok, köztük a kisebb decentrumok (Létavértes, Berettyóújfalú, Biharkeresztes stb.) ugyanis az európai integráció révén megnyíló új lehetőségek közepette mindenképpen előnyösebb helyzetbe kerültek az elmúlt időszakban a kapcsolataikat régóta építő, azonban szűkösebb anyagi erőforrással rendelkező településeknél. A

városi együttműködések különböző típusai sorába tartoznak többek között azok, amelyeket természetföldrajzi (Érmellék), hajdan volt történelmi, közigazgatási és vonzaskörzeti kapcsolatok vagy éppen egy-egy konkrét, a további fejlesztések és kooperációk megvalósítása érdekében projektek alapoznak meg, mint például Létavértes–Székelyhid közötti határátkelő megépítése és megnyitása 2004-ben.

5. ábra. Potenciális város–város és város–falu együttműködések Magyarország határtérségeiben

Forrás: Készítették Koncz Gábor és munkatársai az MTA RKK Debreceni Osztályán

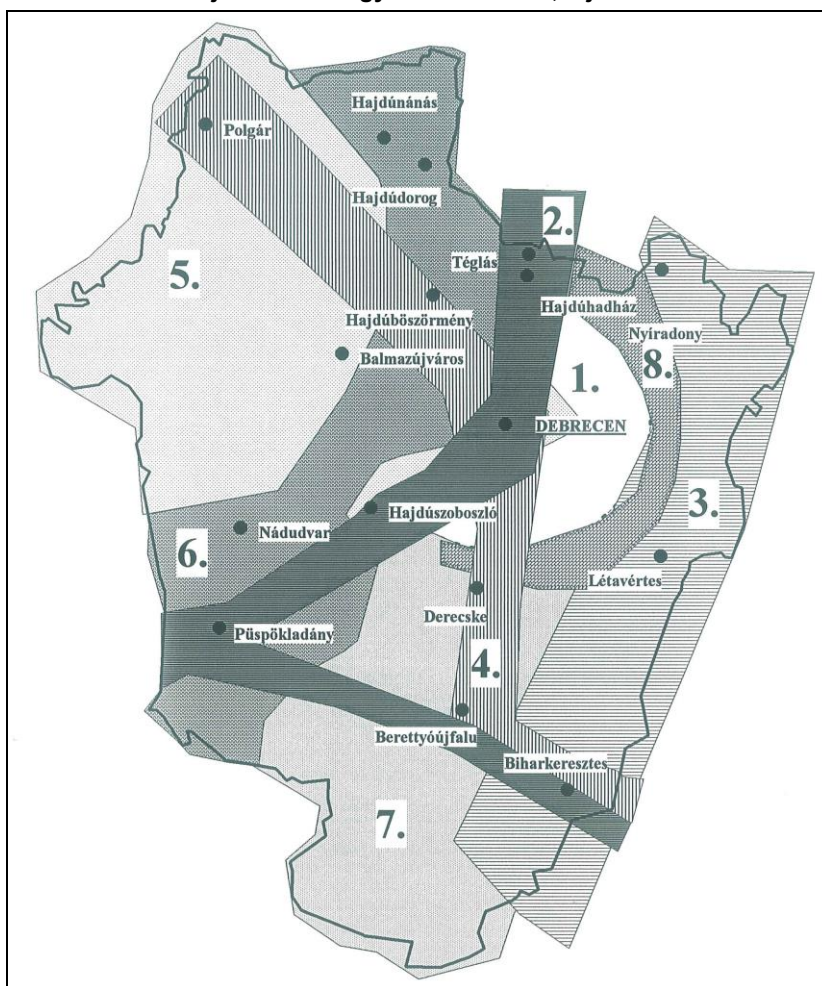
4. Város erősödő hidszerepben

A határ menti helyzet Létavértes esetében is komoly fejlődési perspektívákat ígér ma már. A város és vonzaskörzetébe tartozó települések esetében fokozottan igaz az az európai integrációs és a Schengen-folyamat felerősödésével különösen aktuális jelentéstartalommal bíró megállapítás, hogy a határmentiség nemcsak hátrányt, sőt egyre inkább előnyt jelenthet. Különös igazságtartalmat kaphat ez az állítás a schengeni belső határ közeli kiépítése, a korábbi elválasztó jellegű államhatárok leépülése nyomán. Az EU-tagságból és a belső határok létéből származó előnyök és helyzeti energiák kiaknázása révén a határon átnyúló kapcsolatok további dinamizálása, az eredményesebb együttműködés, távlatosan pedig a kohéziós tendenciák erősödése várható ebben a térségben is.

A határmentiség fejlesztés- és területpolitikai jelentőségének felismerése Létavértes esetében sem újkeletű. Erre irányuló fejlesztési koncepciók már akkor elkészültek, amikor még a két ország közötti határ menti együttműködés meglehetősen esetleges volt, a településközi kapcsolatok többnyire csak formális, többnyire testvértelepülési szinten működtek, a határ elválasztó jellege még erős volt, nem beszélve arról, hogy az EU- és a Schengen-övezeti tagság, egyáltalán a schengeni belső határok kiépülése nagyon távoli, csak hosszú távon elérhető célként lebegett a két ország határrégióiban elhelyezkedő települések és településeggyüttesek számára.

Röviddel a területfejlesztésről és területrendezésről szóló XXI. törvény 1996. június 5-én történt hatályba lépését követően, majd a törvény által előírt 1998. évi Országos Területfejlesztési Konceptióval egyidejűleg megszületett az első Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Konceptió¹³ is, amely a megye lehetséges funkcionális beavatkozási terei és kistérségei sorában, határ menti fejlesztési, vállalkozói- (transzfer-) zónaként kiemelt jelentőséget tulajdonított a Biharkeresztes–Létavértes–Nyírábrány–Nyíradony vonalában elhelyezkedő határ menti övezetnek. A koncepció már akkor nyilvánvalóvá tette, hogy a Létavértes is magában foglaló határ menti térség fontos fejlesztési prioritás, a „periféria periferiáján” húzódó hátrányos helyzetű térség felzárkóztatásának egyik fő akciótere, leszögezve, hogy a román határ mentén elhelyezkedő terület periférikus helyzetének felszámolása csak egy nyitott határ esetén lehetséges (6. ábra).

6. ábra. Hajdú-Bihar megye térszerkezeti, fejlesztési zónái

Jelmagyarázat: 1. Debrecen regionális és innovációs központ; 2. Közlekedési és kommunikációs város-folyosó; 3. Határ menti fejlesztési, vállalkozási és transzfer zóna; 4. Euroregionális jelentőségű fejlesztési tengely; 5. Természetvédelmi és turisztikai övezet; 6. Dinamikus agrárzóna; 7. Fenntartható vidékfejlesztési övezet; 8. Ellentmondásos agglomerációs övezet.

Forrás: Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója, 1998. Szerk.: dr. Baranyi Béla. Debrecen. MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Tanács. (Területfejlesztés 8.) 86. p.

A határon átívelő kapcsolatok legnyilvánvalóbb akadályá hosszú ideig a Létavértes–Székelyhid közötti régóta tervezett nemzetközi határátkelőhely megnyitása volt, amely nemcsak a két települést tervezte összekötni, hanem erre kapcsolódva magyar részről és román oldalról is egy észak–déli vonzású szerep felerősödését szolgálná. A terv komolyságát jelezte, hogy az 1990-es évek elején magyar oldalon már elkészült Székelyhid irányába az államhatárig vezető közút, a Létavértesi Önkormányzat pedig felvásárolta a határ menti ingatlanokat a határállomás szükséges helyigényének kielégítése céljából. Újabb lendületet adott a határátkelőhely ügyének az 1993. áprilisi debreceni kormánylátogatás, amely eredményeként a kidolgozott kormányprogramban is helyet kapott a Létavértes–Székelyhid határátkelőhely kiépítésének terve. A Létavértes központú Erdőpuszták Önszerveződő Kistérségi Társulás 1996-ban készült programja már egyenesen úgy fogalmazott, hogy „Az Erdőpuszták gazdasági, kereskedelmi fellendülésének egyik lehetősége a határ menti kapcsolatok fellendülésében rejlik, ezt a kooperációt, a történelmi interetnikus és gazdasági szimbiózis csak támogatni tudja, melyre sokkal inkább lehet támaszkodni, mint azt eddig tettük.”¹⁴

Az átkelőhely létesítésének ügye Létavértes, sőt az egész határrégió életében több volt, mint egy egyszerű infrastrukturális beruházás és közlekedésfejlesztési projekt a 10 km-re fekvő szomszédos testvértelepülés, Székelyhid irányába, ahova Létavértesről kiindulva például rokonlátogatás céljából korábban csak mintegy 70 km-es (oda-vissza 140–150 kilométer) kerülőút megtételével lehetett Nyírábrányon keresztül eljutni. Az egyre inkább cselekvést sürgető felismerés mélyebb tartalmát az adta, hogy egy ilyen beruházás nemcsak a szomszédos kistérségek és települések, hanem a tágabb határrégió geopolitikai zártságának nagyfokú csökkenését is szolgálja. A sokirányú megközelíthetőség, a kedvező településföldrajzi elhelyezkedés ugyanis jelentősen megnöveli a város forgalmi, gazdasági és térségi szerepét, különösen ami az Érmelléki tájföldrajzi és települési kapcsolatok térségi „újraegyesítését”, illetve újraszerveződését illeti. Más szóval az átkelőhely a történetileg organikus gazdasági-társadalmi kapcsolatok erősítésén túl élenkítőleg hat a térség fejlődésére, erősítve a kistérség kereskedelmi-forgalmi helyzetét, egyszersmind csökkentve a határmentiségből adódó és a bezártságból, a Trianon okozta „zsákutca” fekvésből fakadó helyzet hátrányos következményeit.¹⁵

Létavértes és a vonzáskörzetébe tartozó települések életében is új fejezetet nyitott az az esély, amelyet a szomszédos két ország uniós csatlakozása, illetve a Schengen-folyamat kibontakozása, következésképpen a határmentiség és az államhatár szerepének teljes ártértekélődése kínált a közelmúltban. Az államhatárok változó, összekötő funkcióinak erősödése valósult meg a részben máris nyitottabbá vált államhatár révén, amely optimális esetben már 2013-ban – Románia teljes jogú Schengen taggá válásával egyidejűleg – uniós belső határrá válik.

Az államhatárok elválasztó, egyszersmind összekötő szerepének erősödését jelző folyamatot leginkább a Létavértes–Székelyhid határátkelő létesítése szimbolizálja. A hosszú előkészítés után, ünnepélyes keretek között, a két ország akkori miniszterelnökének (Medgyessy Péter magyar és Adrian Nastase román kormányfők) jelenlétében 2004. július 5-én megnyitott Létavértes–Székelyhid határállomás az első olyan létesítmény volt, amelyet röviddel Magyarország EU-csatlakozása után a magyar–román határon építettek, illetőleg az első olyan közös határátkelő volt, amelynek épülete magyar területen biztosított elhelyezést a két ország határőreinek és vámhivatalnokainak. A határátkelő avatásakor a mindkét kormányfő nyomatékkal hangsúlyozta, hogy az átadott létesítmény nemcsak a személyforgalom gördülékenyebbé tételéhez, hanem a magyar–román gazdasági és kulturális kapcsolatok elmélyítéséhez és fejlesztéséhez is hozzájárul. Az avatási ünnepség, majd azt követően a két miniszterelnök részvételével Nagyváradon folytatott hivatalos megbeszélés-

ken a magyar miniszterelnök a határállomás megnyitása kapcsán külön is hangsúlyozta, hogy Magyarország továbbra is támogatja Románia európai integrációs törekvéseit, szorgalmazza Románia mielőbbi csatlakozását az EU-hoz abban a reményben, hogy a csatlakozás eredményeként a magyar–román együttműködés erősödése hozzájárulhat egy egységesebb és békés Európa kialakításához. Hasonlóképpen szimbolikus erővel bírt a román miniszterelnök avatóbeszéde. Ebben többek között azt hangsúlyozta, hogy ez az első olyan átkelőhely, amely már az Európai Unió elvárásai szerint épült meg. Álláspontja szerint „...a határátkelőnek az üzenete már nem az, hogy elválaszt valami, hanem az, hogy Európán belül valami összeköti a két országot.”¹⁶

A határátkelőhely révén és a Schengen-folyamat eredményeként hamarosan megvalósulni látszik a közel évszázados álom, hogy Létavértes, a Magyarországon maradt, a Dél-Nyírség, a Berettyó–Kálló-köze és a Bihari-sík kistájak között meghúzódó, kicsiny, a magyar oldalon mindössze 150 km² területű, ám rendkívül változatos arculatú Érmelléki löszös hát központjaként több természetföldrajzi közép- és kistáj, egyszersmind két ország találkozáspontjában, saját és a környező települések sorsát és jövőjét ismét szorosabbra fűzhesse a határon túli jóval kiterjedtebb Érmellék gazdasági és társadalmi fejlődésével, természetföldrajzi értelemben is „újraegyesítve” az egykor szorosan összetartozó tájakat.

Létavértes, a vonzaskörzetébe tartozó települések és a neve által leginkább fémjelzett Erdőpuszták településeggyüttes határ menti szerepkörének átalakulása egyértelmű bizonyossága annak, hogy a határon átnyúló kapcsolatokban bekövetkező, egyre nyilvánvalóbb paradigmaváltás nyomán, Magyarország és mindenekelőtt a belső államhatárok mellett elhelyezkedő szomszédai esetében a határ régiók és a határon átnyúló együttműködések hatékonyabban segíthetik elő a határ régiók közötti összekötő (híd-) szerep megszilárdulását, hajdanvolt integrációs kapcsolatok újjászerveződését, a Trianonban széttöredezett térszerkezeti egységek „újraegyesítését”, optimális esetben elősegítve egy új Kárpát-medencei transznacionális makroregionális gazdasági térség létrejöttét, erősítve Kárpát-medence formálódó gazdasági-társadalmi kohézióját, végső soron pedig hozzájárulva a határok nélküli Európa eszményének megvalósulásához. Ebben a folyamatban – talán nem is annyira a távoli jövőben – még fontos szerep hárulhat, az Érmellék településeinek új típusú együttműködésére, akár Érmelléki Európai Területi Társulás (ETT vagy EGTC) néven Létavértes és/vagy a szomszédos Székelyhíd, esetleg Margitta központokkal (5. ábra). Az új típusú településközi együttműködés megvalósulását, illetőleg az Érmellék egészét magában foglaló közös határ régió kialakulását jelentős mértékben gyorsíthatja majd a ma még az egységes földrajzi és történeti tájat elválasztó, Létavértes és Székelyhíd között húzódó államhatár tervezett schengeni belső (nyitott) határrá válása, azaz a hagyományos határszerrep gyökeres átalakulása a magyar–román államhatár mentén.

JEGYZETEK

1. Baranyi Béla–Dancs László (2001): Hajdú-Bihar megye. Debrecen és térsége. Főszerk.: Baranyi Béla. [Hatvan], CEBA Kiadó. 292 old. (Magyarország kisrégiói, 8/2.).
2. Süli-Zakar István–Baranyi Béla (1996): A kistérség fejlesztésének lehetséges irányai, a felzárkózás esélyei. – Az Erdőpuszták kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai. Szerk.: Süli-Zakar István. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Közgyűlése. (Területfejlesztés, 7.). 209–217. old.
3. Baranyi Béla (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. – Tér és Társadalom. 4. sz. 17–44. p.; Baranyi Béla (szerk.) (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja; Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. jav., bőv. kiad. Budapest–Pécs,

- Dialóg Campus Kiadó. 318 old. (Dialóg Campus szakkönyvek, Studia regionum, Területi és települési kutatások, 24.); Baranyi Béla (2010a): Külső (határ menti) perifériák Magyarországon. – Párbeszéd és együttműködés: Területfejlesztési Szabadegyetem 2006–2010. Szerk.: Fábián Attila, Lukács Amarilla. Sopron. Nyugat-magyarországi Egyetem, 2010. 113–136. old.
4. Palotás Zoltán (é. n.): A békeszerződések katasztrofális következményei. Szenci Molnár Társaság. 206 old.; Rónai András (1989): Térképezett történelem. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 352 old.; Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris. 218 old. Baranyi Béla (2007): i. m. 49–68. old.
 5. Golobics Pál (1996): A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben Magyarországon. In: Határon innen – határon túl. Szerk. Pál Ágnes – Szónokyné Ancsin Gabriella. Szeged. József Attila Tudományegyetem Gazdaságföldrajzi Tanszéke, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 224–230. old.; Tóth József–Golobics Pál (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 107–119. old.; Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Studia Regionum.) (Területi és Települési Kutatások, 17.) 334 old.
 6. Ruttkay Éva (1995): Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus. 12. sz. 23–35. old.; Rechnitzer János (1999): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon; Az osztrák–magyar határ menti együttműködések a kilencvenes években. In: Elválaszt és összeköt – a határ. Szerk.: Nárai Márta–Rechnitzer János. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 9–128. old.; Baranyi Béla (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. – Tér és Társadalom, 2004/2. sz. 1–21. old.
 7. Baranyi B. (1999): i. m. 14–44. old.; Baranyi Béla (2001): A „periféria perifériáján”- egy kérdőíves vizsgálat eredményei a tanulságai az Északkelet-Alföld határ menti területein. In: Baranyi Béla szerk. (2001): i. m. 55–86. old.
 8. Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió). 138 old.
 9. Baranyi Béla (2010b): Új helyzetben – paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. – Közép-Európai Közlemények. III. évfolyam. 2010. 1. szám. No. 8. 76–89. old.
 10. Gulyás László (2004): A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5–14. old. Szeged. 2004.
 11. Hardi Tamás (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gyula–Rechnitzer János. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2000. 595–615. old.; Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. – Magyar Tudomány. 2004. 9. szám. 991–1001. old.; Baranyi B. (2007): i. m. 236–286. old.
 12. Majoros András (2009): A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió esete. – Műhelytanulmány 40. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 103 old.; Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány. 264 old.
 13. Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója (1998). Szerk.: Baranyi Béla. Debrecen. MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Tanács. (Területfejlesztés, 8.). 142 old.
 14. Erdei Gábor (1996): Interetnikus kapcsolatok az Erdőpuszták térségében. In: Süli-Zakar István. szerk. (1996): i. m. 42. old.
 15. Süli-Zakar István–Baranyi Béla (1996): i. m. 209–217. old.
 16. Népújság (2004): Adrian Nastase és Medgyessy Péter megnyitotta a Székelyhíd–Létavértes határállomást. – Népújság. 2004. július 6. (Maros megyei közéleti napilap.) 3. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla–Dancs László (2001): Hajdú-Bihar megye. Debrecen és térsége. Főszerk.: Baranyi B. [Hatvan], CEBA Kiadó. 292 old. (Magyarország kistérségei, 8/2.).
- Baranyi Béla (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. – Tér és Társadalom. 4. sz. 17–44. p.
- Baranyi Béla (2001): A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei a tanulságai az Északkelet-Alföld határ menti területein. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi Béla. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 55–86. old.
- Baranyi Béla szerk. (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 368 old.
- Baranyi Béla (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. – Tér és Társadalom, 2. sz. 1–21. old.
- Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. jav., bőv. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 318 old. (Dialóg Campus szakkönyvek, Studia regionum, Területi és települési kutatások, 24.).
- Baranyi Béla (2010a): Külső (határ menti) perifériák Magyarországon. – Párbeszéd és együttműködés: Területfejlesztési Szabadegyetem 2006–2010. Szerk.: Fábián Attila, Lukács Amarilla. Sopron. Nyugat-magyarországi Egyetem, 2010. 113–136. old.
- Baranyi Béla (2010b): Új helyzetben – paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. – Közép-Európai Közlemények. III. évfolyam. 2010. 1. szám. No. 8. 76–89. old.
- Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió). 138 old.
- Erdei Gábor (1996): Interetnikus kapcsolatok az Erdőpuszták térségében. In: Az Erdőpuszták térség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai. Szerk.: Süli-Zakar István. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Közgyűlése. (Területfejlesztés 7.) 39–42. old.
- Golobics Pál (1996): A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben Magyarországon. In: Határon innen – határon túl. Szerk. Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella. Szeged. József Attila Tudományegyetem Gazdaságföldrajzi Tanszéke, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 224–230. old.
- Gulyás László (2004): A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5–14. old. Szeged. 2004.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Studia Regionum.) (Területi és Települési Kutatások, 17.) 334 old.
- Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója (1998). Szerk.: Baranyi Béla. Debrecen. MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Tanács. (Területfejlesztés, 8.). 142 old.
- Hardi Tamás (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gyula–Rechnitzer János. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2000. 595–615. old.
- Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. – Magyar Tudomány. 2004. 9. szám. 991–1001. old.
- Majoros András (2009): A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió esete. Műhelytanulmány 40. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 103 old.
- Népújság (2004): Adrian Nastase és Medgyessy Péter megnyitotta a Székelyhíd–Létavértes határátlomást. – Népújság. 2004. július 6. (Maros megyei közéleti napilap.) 3. old.
- Palotás Zoltán (é.n.): A békeszerződések katasztrofális következményei. Szenci Molnár Társaság. 206 old.
- Rechnitzer János (1999): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon; Az osztrák–magyar határ menti együttműködések a kilencvenes években. In: Elválaszt és összeköt – a határ. Szerk.: Nárai Márta – Rechnitzer János. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 9–128. old.

- Romsics Ignác (2001): A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris. 218 old.
- Rónai András (1989): Térképezett történelem. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 352 old.
- Ruttkay Éva (1995): Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus. 12. sz. 23–35. old.
- Soós Edit – Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány. 264 old.
- Süli-Zakar István – Baranyi Béla (1996): A kistérség fejlesztésének lehetséges irányai, a felzárkózás esélyei. – Az Erdőpuszták kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai. Szerk.: Süli-Zakar István. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Közgyűlése. (Területfejlesztés, 7.). 209–217. old.
- Tóth József – Golobics Pál (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 107–119. old.

DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ HELYZETE, FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGE****ABSTRACT**

The South Transdanubian Region is a region in a critical condition which economic performance is continuously lagging behind the national average, and which still has not found its path after the social-economic transition of Hungary. The economic performance and the employment capacity of the former industry could not be fully substituted by the new industries which settled down in the region on the basis of the collapsed one. The situation was worsening by the deterioration of the performance of the agriculture. On the other hand, the reduction in the performance of the productive sectors could have been counterbalanced neither by the tourism, nor by the development of the service sector. While the capital attraction ability of the region is extremely weak (only 1.1% of the foreign direct investment has flown into the region), thus the development of the region is determined by the fact that to what extent the region's own resources can be exploited and how much financial transfers can be obtained by the region from the central government. Therefore, the further deterioration of the region can be refrained on the one hand with a regional development policy which concentrates on the elimination and conscious counterbalance of the regional disadvantages, on the other hand, with a future-oriented development policy harmonized among the counties and the economic organizations of the region.

1. Bevezetés

Dél-dunántúli régió Magyarország délnyugati részét elfoglaló, Baranya, Somogy és Tolna megyét magába foglaló térség, amelyet a szomszéd területektől a természeti határokat képező folyók (Duna, Dráva) és a Balaton zárják el. Változatos táji adottságokkal (Duna és a Dráva menti síkság, Dunántúli dombvidék, Mecsek és Villányi helység) és a terület jelentős részén jó termőképességű talajokkal rendelkezik. Az éghajlati határhelyzete, az átlagosnál nagyobb csapadékelátottsága, talajainak termőképessége együttesen jelentős agrárpotenciált képvisel. A felszíni és felszín alatti vizek bősége jellemzi, amelynek gazdasági kihasználása (szállítás, öntözés stb.) alacsony színvonalú. Jelentős ásványi nyersanyag-készletéből (pl. 2 milliárd tonna kőszén, metán és urán stb.) jelentős mennyiségben csak az építőipari nyersanyagok kitermelése folyik.

A régió jelentős része alapvetően rurális jellegű, aprófalvas szerkezetű, városi funkció hiányos települési központokkal rendelkező térség. Népességének képzettségi színvonala megfelel az országos átlagnak, de annak gazdasági hasznosítása romló, amely a képzett rétegeket folyamatosan elvándorlásra kényszeríti. A térség oktatási-kulturális hagyományai kiemelkedők és az egészségügy színvonala is fejlett.

2. A régió általános helyzete

Dél-Dunántúl az ország egyik legkritikusabb helyzetű térsége, amely gazdasági mutatóit tekintve folyamatosan szakad le nemcsak a fejlődőképes régióktól, de még az országos átlagtól is. Ez a lassú gazdasági fejlődés a régió minden megyéjére jellemző, de a legna-

* Prof. Dr. Buday-Sántha Attila, az MTA doktora, egyetemi tanár, PTE KTK Közgazdasági- és Regionális Tudományok Intézet.

gyobb vesztes Baranya megye, amely a rendszerváltás után az ország legfejlettebb megyéi közül a középmezőnybe szorult vissza. Ez elsősorban Pécs és térsége gazdasági súlyvesztéséből adódik (1. és 2. táblázat).

1. táblázat. A bruttó hazai termék alakulása

Megnevezés	2000		2006		2007		2008		2009		2009. év a 2000. év %-ában
	mrd Ft	%	mrd Ft	%	mrd Ft	%	mrd Ft	%	mrd Ft	%	
Magyarország	13 369	100	22 042	100	25 321	100	26 754	100	26 054	100	194,9
Dél-Dunántúl	984	7,36	1 977	6,70	1 649	6,51	1 746	6,53	1 694	6,50	172,2
Baranya	409	3,06	678	3,08	720	2,84	754	2,82	716	2,75	175,1
Somogy	305	2,28	483	2,19	509	2,01	538	2,01	530	2,03	173,8
Tolna	271	2,03	385	1,75	421	1,66	453	1,69	448	1,72	165,3

Forrás: Megyék, régiók statisztikai zsebkönyve, 2010. KSH 2011. 57. o.

2. táblázat. Egy főre jutó GDP alakulása

Megnevezés	2000		2007		2008		2009		2009. év a 2000. év %-ában
	e Ft	%	e Ft	%	e Ft	%	e Ft	%	
Magyarország	1309	100	2518	100	2665	100	2600	100	198,6
Dél-Dunántúl	985	75,3	1711	67,9	1825	68,5	1782	68,6	180,9
Baranya	999	76,3	1811	71,9	1906	71,5	1815	69,8	181,7
Somogy	902	68,9	1556	61,8	1664	62,4	1649	63,4	182,8
Tolna	1075	82,1	1755	69,7	1912	71,7	1910	73,5	177,7

Forrás: Megyék, régiók statisztikai zsebkönyve, 2010. KSH 2011. 58. o.

Ennek a következménye az, hogy Magyarország területének 15,2%-ával, a népesség 9,5%-ával rendelkező régióban, az országos adatokhoz viszonyítva, a hazai régiók közül 2009-ben legalacsonyabb volt

- a GDP-nek (6,5%),
- az ipari termelésnek (5,8%),
- az ipari értékesítésnek (5,1%),
- a szolgáltatásoknak (6,2%),
- az építőiparnak (9%),
- a gép- és gépi berendezések gyártásának (4,8%),
- a járműgyártásnak (3%) az aránya és
- az ipari foglalkoztatottak száma (50 294 fő) és aránya (8,4%).¹

Súlyosbítja a helyzetet az is, hogy *nem csak az ipari foglalkoztatottak és az ipari termelés aránya alacsony, de az ipar hozzáadott érték termelése is, amely egyértelműen innováció és high-tech hiányos tömeggyártásra utal.* A jövő számára nem túl kedvező helyzetet jelent az sem, hogy a Dél-dunántúli régióban a legalacsonyabb a kutatóhelyeknek és a kutatóknak a száma és a kutatás-fejlesztési ráfordítások nagysága.²

A térség kedvezőtlen gazdasági helyzete a régiót – a másik három alulfejlett hazai régióhoz hasonlóan – nemzetközi szinten is leértékelte. Dél-Dunántúlon az 1 főre jutó GDP alapján az Európai Unió 271 régiója között a 253. helyet foglalja el, és ezzel a 20 legkisebb gazdasági teljesítményt nyújtó régió közé került.³

A gazdaság jelenlegi teljesítménye mellett még a gyorsan fogyó népesség elfogadható életszínvonalának a biztosítására, a korábbi megtartására sem képes és ez a helyzet kikényszeríti, hogy a képzett szakemberek, főleg a fiatalok, tömegesen vándoroljanak el legin-

kább a központi régióba vagy külföldre, a helyben maradók helyzetére pedig a nagyfokú bizonytalanság és romló életkilátások a jellemzők.

A kialakult helyzet főbb okait már számtalan tanulmány elemezte, de a régió helyzetét megváltoztató és a többség által elfogadott cselekvési programok meghatározásáig még egyik sem jutott el. A régió romló gazdasági pozíciójának főbb okait a következőkben lehet összefoglalni:

- *A földrajzi helyzet gazdasági következményei:* A régió egy természeti határok (Duna, Dráva, Balaton) által közrezárt térség, amelynek Trianon óta a politikai elzártságot is el kellett viselnie. A 16–17. századtól kiesik a gazdasági fejlődés Nyugat-Európa felé mutató fő irányából és még a másodrendűvé vált balkáni útvonalak is az Alföldre helyeződtek át. Ebből adódóan a külső vállalkozói tőke mindig elkerülte és az egyes időszakok gazdasági fejlődését biztosító központi beruházások sem ebben a térségben valósultak meg, legfeljebb azok kiegészítő gyáregységei kerültek a régióba (pl. Videoton tabi és kaposvári üzemei). A gazdasági fejlődés alapját így a helyi erőforrások hasznosítása, a mezőgazdaság és az arra épülő élelmiszer- és könnyűipar jelentette, amely azonban csak lassú fejlődést tett lehetővé. Lényeges külső tőke vonzására csak a mecseki szén- és uránbányászat fejlesztése volt képes, amely ugyan dinamizálni tudta a bányavidéket, de *a kitermelés csupán az elsődleges feldolgozásig jutott el, jelentős ipari vertikumok kiépítésére egyik esetben sem került sor*, legfeljebb a hőigényes iparok (porcelán/kerámia- és téglagyártás) fejlődését segítette elő. Az I. világháború előtti kevés számú központi beruházás jelentőségét jól mutatja, hogy a tolnai textilipar, illetve a pécsi dohánygyár a térségben ma is jelentős szerepet tölt be. A szocialista időszaknak a rendszer jellegéből adódó központi beruházásai mind a már meglévő mezőgazdasági termék feldolgozó iparok, illetve az arra épülő könnyűipar (hús, tej, konzerv, malom, cukor, bőr, fa, textil, cipő és ruházati ipar) fejlesztését szolgálták, egyetlen nagy gépipari, elektronikai ipari, vegyipari beruházás sem került a régióba. A térségben lévő városok többségénél a városi fejlődés alapját, a közigazgatási modellt, csak a korlátozott fejlődésre képes agrár- és könnyűipar különböző ágai és a kereskedelem teremtette meg és határozta meg.
- *A gazdaságpolitikai hibák következményei:* A rendszerváltás után kor gazdasági követelményeit figyelmen kívül hagyó, ideológiai korlátokkal terhelt gazdaságpolitikája a régió kialakult gazdasági alapjait lényegesen meggyengítette. Ez hozzájárult az élelmiszer-, textil-, bőr-, ruházati- és cipőipar nagymértékű piacvesztéséhez. A mezőgazdaság erőszakos és radikális átalakítása az agrárvagyron leromlását, a termelés visszaesését, fejlődésképtelenségét és megdrágulását eredményezte, amely a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparok olcsó és nagytömegű nyersanyagellátását már nem biztosítja. A feldolgozóiparnak és kereskedelemnek az agrártermeléstől független privatizálása pedig az agrár termékpályák ellenérdekelt egységekre való szakadását eredményezte és a termelő ágazatokkal szemben a főleg külföldi kézbe került kereskedelmet privilegizált helyzetbe hozta. A változást kevés élelmiszeripari vállalat élte túl (pl. a Kaposvári Cukorgyár, a Tolna Tej, a Kaposvári Húskombinát). *Az élelmiszeripar és a mezőgazdaság közötti kapcsolat meggyengülését jól tükrözi az, hogy a Tolna Tej Tolnában, a Kométa Húsipari Vállalat Somogyban egyáltalán nem tudta megakadályozni a szarvasmarha-, illetve a sertésállomány csökkenését.*
- *A privatizálás gazdasági hatása:* Csak kevés példa van arra, hogy a privatizáció a termelés jelentős bővülésével járt, illetve új iparág kialakulásához járult hozzá. A gyárak bezárása (pl. összes konzervgyár) mellett a régió számára lényeges veszteséget jelentett, hogy a termelést más régiókba helyezték át (pl. a tejfeldolgozást és a húsipari termelést Szegedre), illetve a termelő üzemek társasági/adminisztratív köz-

pontjait sem a térségben hozták létre (pl. Kaposvári Cukorgyár, BAT Pécsi Dohánygyára, a Beremendi, a Királyegyházai Cement és Mészmű, a pécsi Pannonpower erőmű stb.). *Ebből adódóan a térségben működő üzemek az adott technológia alapján csupán egyszerű termelő tevékenységet folytatnak, központi irányítással, míg a termék és gyártási technológia fejlesztése kikerült a régióból. Ez jelentős kvalifikált munkahelyvesztést jelent a régió számára és hozzájárul a térség szellemi potenciálvesztéséhez.*

- *A szolgáltató tevékenységek területi átszervezésének a hatása:* A privatizált vagy folyamatosan állami tulajdonban lévő regionális szolgáltató egységeknél a területi átszervezés következtében a helyi kvalifikált szakértelmiséget igénylő foglalkoztatás jelentősen leszűkült, amely az előzőhöz hasonló szellemi potenciálvesztést jelent (pl. vasúti, postai igazgatóságok vagy az E.ON regionális igazgatósága).
- *A regionális együttműködés hiánya:* Nem javítja a helyzetet a régiót alkotó megyék vezetésének irracionális vetélkedése. Nincs egyetértés a hangsúlyos regionális fejlesztési irányok meghatározásában, az egyes regionális intézményekért folyó verseny pedig jelentősebb központi források megszerzése érdekében történő egységes fellépést akadályozza.

Pécs helyzete

A régión belül sajátos Pécs helyzete, amely mérete, gazdasági súlya alapján az egész térség számára meghatározó jelentőségű. Pécs város fennmaradását másfél évezreden keresztül az biztosította, hogy a Balkánról a Buda felé irányuló kereskedelmi és hadiutak fontos állomását jelentette. Ehhez kapcsolódott ismételten az igazgatási és a vallási központ szerepköre. A 17–18. századra a kereskedelmi útvonalak átrendeződésével a város a kiemelt kereskedelmi központ szerepkörét elvesztette, de egyidejűleg megerősödött a vallási, igazgatási, oktatási-kulturális és egészségügyi központ szerepe. Ennek a kiszolgáltatására jött létre az a helyi ipar, amely alapvető fogyasztási cikkekkel a térséget ellátta, a feleslegét pedig a Balkán felé értékesítette. A viszonylag igényes és fizetőképes fogyasztói réteg kialakulása teremtette meg a lehetőséget olyan, a helyi nyersanyagokra támaszkodó, helyi innováción alapuló luxus iparágak kialakulásának és megerősödésének, mint amilyen a Zsolnay porcelángyártás, a Hamerli bőr- és kesztyűgyártás, az Angster orgonaépítés vagy a Littke-féle pezsgőgyártás jelentett, és amelyek a városnak nemzetközi hírnevet szereztek. Ezeket egészítette ki a dohány-, hús-, tej-, sör-, malomipar, majd később a keményítő-, baromfifeldolgozó-ipar és a nagy szervezeti egységeket alkotó gépesített építőipar megjelenése. Ezek biztosították a város folyamatos fejlődését, ami azonban csak akkor gyorsult fel, amikor külső tőke bevonásával megkezdődött a szénbányászat, majd pedig az 1950-es években az uránbányászat. Az ideológiai okokból már az '50-es években felszámolt orgonaépítést kivéve, minden iparág a '80-as évek körül érte el a termelésének a csúcspontját, de a bányászat fejlődése ekkor már lelassult, termelése csökkent.

Az 1972–73-ben folyó vizsgálat hívta fel a figyelmet arra, hogy Pécs ipari szerkezete egyoldalú és sérülékeny. Ennek a hatására kezdődött el a híradástechnika fejlesztése (MEH Labor) és a Tungsram-beruházás, amelyek a már elhatalmasodó gazdasági nehézségek miatt teljes körűen nem valósultak meg. Ezzel a szerkezettel érte meg Pécs a rendszerváltást, amelynek hatására a szén- és uránbányákat bezárták, megszűnt a bőr- és keményítőgyártás, a porcelán-, pezsgő-, sör-, baromfifeldolgozó-, húsipar, kesztyűgyártás, építőipar a korábbi töredékére zsugorodott. Csupán az építőanyag- (cement) és dohányipar, valamint a korábban sem jelentős gépipar tudta növelni a teljesítményét. A Nokia megjelenése ugyan megcsillantotta a korszerű ipari szerkezetváltás reményét, az elektronikai ipar kiemelt fej-

lesztését, de a Nokia elköltözése, majd pedig a helyére jött Elcoteq csődje rövid időn belül lehűtötte a korábbi várakozásokat, mert az utódszervezetek 100–200 fős közép vállalatok, lényegében összeszerelő üzemek, az 5–7 ezer embert foglalkoztató világcégekkel szemben. A város gazdasági életében a költségvetési szervezetként működő Pécsi Tudományegyetem lett a meghatározó.

3. A gazdaságfejlesztés tapasztalatai

Ipar

A régió gazdasági múltja és jelene is azt igazolja, hogy jelentős külső hazai és nemzetközi vállalkozási tőke bevonására nem képes. *Az országba 2010-ig bejött külföldi tőkének csupán 1,1%-a került a régióba.* A privatizálással megjelenő külföldi tőke is a már meglévő termelő tevékenységekbe települt be jobb esetben fenntartva, tovább fejlesztve azt (pl. a Flextonics Tabon és Kaposváron), azonban térségi szinten jelentős szerkezetváltást kis mérete, differenciált szerkezete szétaprózottsága miatt nem tudott kiváltani. Erre az elektronikai ipar terén a Flextonics és a Nokia-Elcoteq egyidejű betelepődése nyújtott reményt, azonban ezt az elmúlt évek válsága megszüntette (3. táblázat).

3. táblázat. Külföldi tőke részesedése a Dél-Dunántúlon Magyarország százalékában

Megnevezés	1995	2010
Külföldi érdekeltségű vállalkozások aránya	7,2%	4,1%
Külföldi tőkeösszeg aránya	3,8%	1,1%
Egy lakosra jutó külföldi tőkeösszeg aránya	39,0%	12,0%
Egy vállalkozásra jutó tőkeösszeg aránya		25%

Forrás: Külföldi tőkebefektetések alakulása Dél-Dunántúlon.
Területi Statisztikai Tükör. KSH VI. évf. 55. sz. 2012. augusztus 2.

A régióba betelepülő külföldi vállalkozások döntő többsége az olcsóbb termelési lehetőséget kereső kisvállalat. *A betelepülés erősen véletlenszerű, spontán jellegű, előre nem tervezett, nem irányított.* A régió nagyobb városaiban szinte mindenütt kialakították a vállalkozási tőke fogadására alkalmas ipari parkokat, azonban többségük csaknem üres, mert a külső tőke telephely választása többnyire néhány városra, illetve kistérségre koncentrálódik. A beruházások célterületei Pécs és Kaposvár–Dombóvár, valamint a Balaton mellett Marcali és Siófok térsége, az M6-os mentén Dunaföldvár–Tolna–Szekszárd–Bóly–Mohács, továbbá pontszerűen Tab és Villány. A régióba betelepült néhány új gyártási technológiát hozó vállalat is (Nabi buszgyártás – Kaposvár, takarmánykoncentrátum-gyártás – Kaposvár, állateledel-gyártás – Dombóvár, bőrtérmekek gyártása – Szekszárd), azonban ezek foglalkoztatása korlátozott, tevékenységük nem kapcsolódik szervesen a korábban is meglévő tevékenységekhez.

Ha figyelembe vesszük az elmúlt időszak legnagyobb termelő beruházásait (Paksi Atomerőmű fejlesztése, bátaapáti atomhulladék lerakó, Pannon Power pécsi biomassza erőműve, királyegyházai cement és mészmű) és a megvalósulás stádiumában lévőket (dunaföldvári és mohácsi etanolüzem), valamint a tervezetteket (bodai I-II. osztályú atomhulladék-lerakó, Paksi Atomerőmű 2000 MW-os fejlesztése, 2*300 MW-os szénerőmű építése, valamint az uránérc kitermelésének megkezdése), akkor látható azok változatlanul a régió bányakincsének, *természeti adottságainak (bátai gránit, bodai aleurit) hasznosítását, valamint a mezőgazdasági termékek feldolgozását tűzik ki célul és sokkal kevésbé ve-*

szik figyelembe azt az adottságot, amelyet a térség emberi erőforrása jelent. A tervezett fejlesztések bizonytalanságát növeli, hogy az minden esetben független a régió gazdaságától, külső (külföldi vagy központi) beruházás függvénye.

Külső tőke hiányában a régió fejlődésének alapját a korábbi időszakokhoz hasonlóan az jelenheti, hogy milyen mértékben képes hasznosítani az adottságait és mennyi központi forrás bevonására képes.

Agrárgazdaság

A térség egyik legfontosabb adottságát az agrárpotenciál jelenti, amelynek kihasználása nem haladja meg az 50%-ot. A kialakult gazdaságszerkezet mellett a mezőgazdaság fejlődésére az üzemek nagy száma, tőkeszegénysége, alacsony színvonalú technikai ellátottsága, nem kevésbé az üzemvezetés nem kielégítő képzettsége, valamint a kooperációs készség alacsony színvonala miatt nem lehet számítani. Nem teszi azt lehetővé a kor szakmai követelményeit figyelmen kívül hagyó agrárpolitika alkalmazása sem. Ennek az eredménye az állattenyésztés és állati termék termelés visszaesése és a növénytermesztés alacsony és ingadozó hozama. Biztos árualapot a terület közel 90%-án termelt gabonafélék és olajmagvak jelentenek. Mind a két gazdasági növénycsoport esetében a térség termelése országosan kiemelkedő, mert itt termelik meg a kukorica 25%-át, az olajmagvaknak pedig 15%-át. Ennek hasznosítására épülnek Dunaföldváron, Mohácson és Dombóváron az etanol üzemek.

A zöldség- és gyümölcstermelés jelenlegi mérete, üzemi szerkezete jelentősebb feldolgozó üzemek nyersanyag-ellátását nem biztosítja, pedig az állattenyésztés fejlesztése mellett az iparihiányos agrártérségek esetében ez nyújtana lehetőséget leginkább a foglalkoztatás javítására

A szőlő- és bortermelés alakulása ellentmondásos, de egyetlen meghatározó agrárágazat, amelyben nagyon pozitív jelek is fellelhetők. A szőlő- és bortermelés erősen a történelmi borvidékekre koncentrálódik és az azon kívül eső területeken az ún. falusi szőlőhegyek műveletlenül maradnak. A borvidékeken viszont kialakul méretében egy többlépcsős üzemi szerkezet, olyan üzemekkel, amelyek a minőségi szőlő- és bortermelés teljes vertikumát ki tudják építeni egészen a közvetlen vendégfogadás és szállodai szolgáltatások nyújtásáig. Ez a térségi koncentrációs folyamat országos mértékben a szőlőterületek 40%-os és bortermelés 30%-os csökkenését eredményezte. Ez a csökkenés, bár kisebb mértékben (szőlőterület 30%-kal, a szőlőhozam 6%-kal mérséklődött) végbement a régióban is, de elsősorban Villány térségében a szőlő- és bortermelésben olyan tőkekoncentráció jött létre (terület és technológia bővülése), amely a város és térsége gazdasági fejlődését biztosította és Villányt a bor városává tette. A fejlődés alapján a vörösbor divatja és az egyedülálló termőhelyi adottság jelentette, amely jelentős ágazaton kívüli tőkét vonzott. Kialakult egy 100 ha feletti nagyüzemből (Csányi pincészet, Szársomlyó Kft.) és 20–60 ha-os középüzemből (Tiffán, Bock, Gere, Vylyan, Wunderlicht stb. pincészet) álló szerkezet, amely a teljes ágazat komplex fejlesztésére képes és amely a kistermelés termelési feleslegét is fogadni tudja. Termelése már elég nagy, minősége pedig már elismert ahhoz, hogy az áruházlancok, vinotékák, benzinkutak, borozók áru kínálatában egyaránt megjelenjen és a közvetlen értékesítésnek, a helyi vendégfogadásnak az alapját képezze. Ebből adódik, hogy Baranya megye szőlő- és bortermelése 30%-kal meghaladja a rendszerváltás előtti időszak termelését. Kissé megkésve, de hasonló fejlődés indult el Szekszárd térségében is. A fehérboros borvidékek ebben a versenyben hátránnyal indultak, de várható, hogy a fogyasztói ízlés változása a térségüket is dinamizálni tudja, de Villány fejlődését bizonyára egyikben sem tudják megismételni.

A régió idegenforgalma

A régió turisztikai központjai a Balaton, Pécs és környéke, Harkány–Siklós–Villány, majd pontszerűen a megyeszékhelyek (Kaposvár, Szekszárd) és a gyógyfürdők (pl. Dombóvár, Igal, Szigetvár stb.). Minden megye, és a nagyobb települések gazdaságfejlesztési tervében az idegenforgalom kiemelt szerepet játszik. A régió első számú turisztikai desztinációja a Balaton. A Balaton népszerűsége a rendszerváltás után jelentősen csökkent. A külföldi vendégek számának visszaesését napjainkig nem sikerült megállítani, a hazai lakosság is csak az elmúlt évek gazdasági visszaesésének, a közlekedési költségek drasztikus növekedésének hatására fordult ismét a Balaton felé. A rövid, csupán 2 hónapra szűkült idegenforgalmi szezont az elmúlt időszak jelentős beruházásai sem tudták meghosszabbítani és azok idényszerű kihasználása mind a befektetett tőke megtérülését, mind pedig a helyi lakosság folyamatos foglalkoztatását nem tudja megoldani. A balatoni idegenforgalom így már két évtizede kritikus helyzetben van.

Pécs és környéke (Komló–Sikonda, Orfű) a vidéki nagyvárosok látogatottságában hosszú időn keresztül őrizte a vezető szerepét. Ez a kedvező helyzete, a látogatottság 2002-től bekövetkezett csökkenése miatt folyamatosan romlik. A visszaesést a 2010-es év elején a kulturális fővárosi programok ugyan megtörték, de a végrehajtott kiemelkedő beruházások ellenére azt követően a vendégforgalom továbbra is csökkenő tendenciát mutat. Ennek az egyik meghatározó oka a turisztikai kínálat egyoldalúsága (kulturális turizmus), és a kiegészítő fűrdőturizmus jelentőségének az elhanyagolása. Ma már Pécs az egyetlen hazai nagyváros, amelynek nincs meleg vizes fürdője és nem tesz jót a város idegenforgalmának az sem, hogy a hideg vizes élményfürdő sem Pécsen, hanem Orfűn épült meg.

Az ország egyik legjobb turisztikai adottságú térsége a Harkány–Siklós–Villány térség, amely egyszerre a gyógy-, wellness-, a bor-, vallási-, történelmi-, vadász- stb. turizmus egyik fontos területe lehet. Siklós és Villány idegenforgalmi beruházásai ugyan jelentősen növelték a látogatók számát, de nem tudták ellensúlyozni Harkány látogatottságának a csökkenését, amely egyértelműen az elmaradt fejlesztések következménye.

Nagyon sok település idegenforgalmának növekedését a termálvízre alapozott fürdő beruházásoktól várta. A régióban jelenleg 24 különböző színvonalon kiépített termálfürdő található. A fürdők sűrűsége a látogatók számához képest már olyan nagy, hogy kifejezetten konkurenciát jelentenek egymás számára, és azokon a kisebb településeken, ahol a lakosság létszáma egy fürdő fenntartását nem indokolja, komoly működési nehézségekkel küzdenek. Annak ellenére, hogy egyre több helyen a fürdőt szállodával és egészségügyi ellátással is kiegészítik, nyilvánvalóvá vált, hogy ezek iránt a kereslet csak a közvetlen környezetükben jelenik meg, más régiókból, illetve külföldről nem tudnak nagy számban vendégeket vonzani. Ezek közül az egyetlen kivételt Harkány jelenti, amelynek egyedülálló gyógyvize erre képes lenne, de az elmaradt fejlesztések miatt a szolgáltatásainak színvonala már elmarad nem csak az ország vezető fürdőitől, de a térségben megépült, inkább helyi jelentőségű fürdőkétől is.

A Balaton probléma

A balatoni idegenforgalom a Balaton és környezete nyújtotta szolgáltatások legfőbb gazdasági hasznosítója. A Balaton azonban ennél több, hazánk legjelentősebb vízbázisa, a hazai élővilág meghatározó élőhelye. Kulcskérdés ezért a Balaton vízminősége, amely minden hasznosítási formának az alapja. Ezzel szembe a tó helyzetét mindig gazdasági szempontból kívánják megítélni aszerint, hogy elegendő víz van benne vagy sem, és ebből a szempontból az lenne a kívánatos, hogy folyamatosan 110 cm-es vízszintet mérhetnének. A másik véglet,

hogy a Balatont és közvetlen környezetét természetes tájnak tekintik, ahol minden beavatkozás, kotrás, iszaplerakás, nádvágás lehetetlen. Minden tónak az a sorsa, hogy előbb-utóbb feltöltődik. A Balatont külön veszélyezteti az, hogy a környezete intenzív mezőgazdasági művelés alatt áll. Ezért erózióval és deflációval sok hordalék kerül a mederbe, ami nem csak feltöltődését, de eutrofizációt okozó tápanyag-feldúsulását is eredményezheti.

Az MTA már a '70-es években megfogalmazta azokat az irányelveket, amelyek a tó védelmét szolgálják. Ennek az a lényege, hogy a víz minősége csak akkor javítható, ha megakadályozzuk, hogy további szennyező anyagok kerüljenek a tóba és a bejutott szennyezés jelentős részét eltávolítjuk. Ennek érdekében minden víz csak előüleptítéssel (víztározók, köztük a Kis-Balaton) és tisztítással (III. fokozatú szennyvíztisztítók) kerülhet a tóba, a már bekerült iszapot pedig folyamatos kotrással el kell távolítani. A Balatonba futó vízfolyások hordalékmennyiségét pedig a meredek patak völgyek erdősítésével, fásításával csökkenteni kell. Az időközben nagy beruházással elkészült víztározók, ülepítők, közte a Kis-Balaton is feltöltődtek, így nem töltik be a funkciójukat és ez azt eredményezte, hogy a Balaton feliszapolódott. Ezzel egyidejűleg a természetvédelem akadályozza a kotrást, az iszap part menti lerakását, a nád aratását, de egyáltalán nem szorgalmazza az erdőterületek növelését. A lényeg az, hogy a természetvédelem a Balatont és környezetét természetvédelmi területként, természetes állapotában kívánja láttatni, holott a Balaton 1863 (siófoki zsilip építése) óta már nem természetes tó, hiszen felerészt kőfallal körülvett víz mennyiségét már az ember szabályozza, így az legfeljebb természetyszerű állapotú lehet, amelynél az ember folyamatos beavatkozása elkerülhetetlen.

Így valójában nem a haszonelvűség alapján legtöbbet hangoztatott időszakos vízcsökkenés jelenti az alapvető problémát, mert a Balaton nem egy kád és minden tónál a csapadéktól függő vízszint-ingadozás természetes jelenség. A szélsőséges vízszint-ingadozás csökkentésének az alapja a Balaton esetében a Sió-csatorna rendezése, ami biztosítaná azt, hogy a zsilipek kapacitásának megfelelő vízmennyiséget baj nélkül le tudja vezetni. Ezáltal biztonságosabban tartható lenne a kívánt vízszint, és nem kellene tartani attól, hogy egy esős nyáron a Balaton kiönt. Ezzel egyidejűleg meg kellene oldani a vízülepítők és előtározók (pl. Kis-Balaton) tisztítását és a meder kotrását. Az utóbbi azért lenne fontos, mert a Balaton idegenforgalmát elsősorban nem a vízszint, hanem a strandok talajának a minősége befolyásolja.

A Balaton sorsát alapvetően érinti, hogy mind az önkormányzatok, mind a vállalatok és magánszemélyek egyszerűen a haszonszerzés forrásának tekintik és nem egy olyan természeti ajándéknak, amelynek megőrzése érdekében áldozatokat is kell hozni. Ez a szemlélet eredményezte azt, hogy a Balaton-partot körbeparcellázták és lekerítették, de azt is, hogy a turizmus fejlesztésére biztosított központi forrásokat nem koncentráltan használták fel, hanem települések között szétszogatva igénytelen módon párhuzamos fejlesztések valósultak meg, amelyek azt a komplex szolgáltatást nem tudják nyújtani, amit egy igényes turista elvárt volna tőlük. Ez az alapvető oka annak, hogy a vendégek a Balatont a nyújtott szolgáltatásokhoz képest drágának tartják.

Nagy tévedése volt a balatoni idegenforgalom szervezésének az, hogy a tavat egy világra szóló desztinációként kívánta eladni, holott nem az. A Balatonnak, mind Európa közepén fekvő, sekély vizű tónak az értékét a különböző korosztályok számára a kitűnő vízminősége és a biztonságot, nyugalmat árasztó, harmonikus környezete jelenti, ahol a pihenés és a rekreáció feltételei minden tekintetben adottak. Ennek megfelelően, a vendégek igényeinek figyelembevételével kellene megszervezni és összehangolni a különböző programokat. Mivel az elmúlt években sok jelentős beruházást (szállodák, campingek, vitorláskikötők, melegvízű fürdők) hajtottak végre a vendéglátás sikere sokkal inkább a szervezésen múlik, mint az anyagi eszközök hiányán. A szervezésnek nemcsak helyi adottságokra, hanem a Dél-Dunántúl adottságaira kellene támaszkodnia (pl. Pécs).

A közlekedés feltételeinek javítása

Ahhoz, hogy a régió alapvetően belső erőforrásaira támaszkodó korlátozott fejlesztési lehetőségeit ki tudja használni, feltétlenül szükség van a térség belső és külső közlekedési feltételeinek a javítására. A Dél-Dunántúl jelenleg két autópályával és vasúti fővonallal kapcsolódik a központi régióhoz. A Budapest–Székesfehérvár–Siófok–Nagykanizsa–Munkácsrév vasútvonal a régió északi részén halad a V/B TEN folyosó része, a Budapest–Zágráb–Trieszt közötti forgalmat, Magyarországon pedig a balatoni személy- és teherforgalmat bonyolítja le, ez a régió legforgalmasabb szakasza. A másik fővonal és a hozzácsatlakozó mellékvonalak már feltárják a térség jelentős részét. A Budapest–Dombóvár–Pécs–Magyarbóly vonal az V/C TEN folyosó része, jelenleg marginális gazdasági jelentőségű boszniai térség felé teremt kapcsolatot. A Dombóvár–Kaposvár–Gyékényes irányú leágazása Horvátországba, illetve az adriai térségbe irányuló V/B TEN folyosó része, a nemzetközi személyforgalom lebonyolítója. Mindegyik fővonalon a személy- és teherforgalom csökkenése figyelhető meg, amelynek egyszerre lehet oka a vonalak által biztosított gazdasági kapcsolatok jelentőségének a mérséklődése és a szolgáltatások minőségének a romlása.

A vasúti áru- és személyforgalom csökkenése miatt, a korábban sűrű mellékvonalak hálózatainak egyre több szakaszán szűnt meg a forgalom ideiglenesen vagy véglegesen. A vasúthálózat fejlesztése nem újabb pályák építését, hanem a meglévő pályák és járműállomány korszerűsítését tenné szükségessé nemcsak a fővonalakon, hanem a nagyobb forgalmi jelentőségű mellékvonalakon is (Szentlőrinc–Barcs–Gyékényes, Kaposvár–Fonyód, Sárbogárd–Bátaszék). A térségben egyetlen kettős vágányú pályaszakasz sincs, de ezt a forgalom nagysága nem is indokolja, kivéve Pécs közvetlen környezetében, ahol a Pécs–Szentlőrinc vonal az elővárosi vasút részét alkothatná. A vasúti fővonalak, a Pécs–Magyarbóly kivételével, villamosítottak. A vasúti pálya rekonstrukcióval, egyidejűleg annak részeként a forgalmasabb mellékvonalak villamosítását (pl. Szentlőrinc–Gyékényes, Kaposvár–Fonyód) is meg kellene oldani.

A fővárosból a régió közúti elérhetőségét lényegesen javította a V/B TEN folyosó részét képező M7-es, valamint a V/C folyosó részét képező M6-os autópálya megépítése. Az autópályák azonban a régió északi-, illetve keleti határán haladnak, nem tárják fel a térséget. Jórészt ezzel magyarázható az M6-os és M60-as autópálya alacsony forgalma, amit a pályák továbbépítésével (Mohács–Pélmonostor, illetve Pécs–Barcs), illetve a jobb térségi kapcsolatok kialakításával lehetne bővíteni (mohácsi híd). A régió alapvető közlekedési problémája, hogy

- rossz a kapcsolata más régiókkal (Pécs–Szeged, Pécs–Nagykanizsa),
- régión belül a nagyobb alközpontok között (Pécs–Kaposvár, Kaposvár–Szekszárd) szintén körülményes a kapcsolat,
- az alapvetően észak–dél irányú mellékutak között hiányoznak a horizontális kapcsolatok, ami a forgalmi költségeket jelentősen növeli és felesleges kerülőutak megtételét kényszeríti ki,
- zsáktelepülések nagy száma lefékezi és drágítja a vidéki emberek mobilitását, rontja a lakóhelyükön az életkilátásokat.

A régió szomszéd régiókkal való kapcsolatát rontja, hogy Baja és a határ közötti 60 km-es Duna szakaszon egyetlen híd sem épült. Ennek hiányát a tervezett M9-es sem tudja pótolni. A mohácsi híd Pécs–Szeged és Baranya és Bácska közötti kapcsolatok javulását tenné lehetővé, amelynek jelentős térségi gazdasági hatása lenne és az M6-os kihasználtságát is lényegesen javítani tudná, a Duna autópálya hiányos bal partjáról a forgalmat a jobb partra vonzaná át. Az észak–dunántúli régiókkal szervesebb kapcsolatát biztosítaná az is, ha Fonyód és Badacsony között tervezett második kompátkelőhely megvalósulna.

A régió központi városai közül a Pécs–Szekszárd közötti közúti kapcsolat rendezett. A Kaposvár–Szekszárd közötti közvetlen kapcsolat megteremtése Dombóvár és Szekszárd közötti új út építését tenné szükségessé, akár 9-es autópálya (autóút) részleges megépítésével. Pécs és Kaposvár közötti kapcsolatainak javítása is feltétlenül szükségessé tenné a meglévő utak rekonstrukcióját, esetleg új nyomvonalon futó út építését. A határ menti térség, az Ormánság feltárását segítené elő a Balatonszemes–Kaposvár–Szigetvár út Sellye irányú meghosszabbítása és Drávasztára térségében egy új drávai közúti híd létesítése.

A régióon belül az egyes kistérségi központok közötti közvetlen kapcsolat is hiányos. Az észak-déli irányú másodrendű főutak között nagy térségekben nincs kapcsolat. Különösen fontos lenne a Marcali–Tab, illetve a tervezett Marcali–Nagyköny, valamint a Paks–Tamási út megépítése.

Ezek az utak már nagyobb kiterjedésű elzárt térségeket tárnának fel, de az észak-dél irányú másodrendű utak között a falusi összekötő utak építésével az egész régióban meg kellene teremteni a közvetlen kapcsolattartás lehetőségét. Ez oldaná azt a helyzetet is, hogy a régióban 170 település, a települések 26%-a még mindig zsáktelepülés. Ezt a célt szolgálná a megye határok melletti települések közötti közúti kapcsolatok megteremtése is.

A régió közlekedési helyzetének a javítását megnehezíti az, hogy az M6-os autópályának az országhatárig terjedő szakaszának, valamint a mamut beruházást igénylő és belátható ideig nem reális M9-esnek megépítését kivéve, *a régióban folyó közlekedési beruházások a magyar gazdaságra meghatározó jelentőségű hatást nem tudnának gyakorolni*. Fejlesztések nélkül viszont a régió egészének és főleg egyes térségeinek a leszakadását nem lehet megállítani és jelentős számú település kiürülése várhatóan emiatt is tovább folytatódik. A nagyszabású fejlesztéseket kérdésessé teszi az is, hogy a várható forgalmi igények azt mennyire indokolják. Az M60-as autópálya jelenleg szerencsétlen módon Pécsre vezet be az átmenő forgalmat, amit rövid időn belül korrigálni kell, de kérdés az, hogy azt az autópálya vagy autóút Barcsig, esetleg csak Szentlőrincig tartó meghosszabbításával, vagy a 6-os főút rekonstrukciójával kell-e megoldani a közút fejlesztését.

Egy régió fejlődése ma már polgári közforgalmi repülőtér nélkül nehezen képzelhető el. A térség nagy problémája, hogy sehol sem alakult ki olyan méretű lakossági és gazdasági koncentráció, amelyben a fizetőképes kereslet egy polgári repülőtér folyamatos működését lehetővé tenné. Ezért akadt meg a pécsi repülőtér fejlesztése is, és ez az akadálya annak is, hogy a térség számára jó központi fekvésű taszári repülőtér logisztikai célú kihasználása megvalósuljon. A taszári repülőtérnek nemzetközi logisztikai bázisként történő működtetését gátolja az, hogy nem egy prosperáló nagyváros közelében, hanem egy gazdasági árnyéktérségben helyezkedik el. Regionális szempontból jelentős még a siófoki (balatonkiliti) repülőtér, de a jelenleg kiségek fogadására alkalmas repülőtér továbbfejlesztése a sármelléki repülőtér működtetését kérdőjelezné meg úgy, hogy egyidejűleg mindkettő gazdaságtalanná és fenntarthatatlanná válna.

A helyzetet megnehezíti, hogy eltérőek a régiót alkotó megyék érdekei is. Somogy megye első számú céljának a Kaposvár–Balatonszemes közötti autóút kiépítését tekinti, de nem tartja olyan fontosnak az elsősorban pécsiek által használt Pécs–Kaposvár közötti út fejlesztését. Tolna és Somogy megye által leginkább támogatott, a közeljövőben nem várható, M9-es autópálya beruházása lenne. Tolna megyének egyáltalán nem áll érdekében a mohácsi híd megépítésével egy közvetlen Pécs–bácskai–szegedi kapcsolat megteremtése, mert ez idáig Tolna megyének a három Duna hídjával elért privilegizált helyzetét szüntetné meg. A horvát határ menti kapcsolatok fejlesztése is elsősorban csak a közvetlenül érintett Somogy, illetve Baranya megyei kistérségek fejlődését segítené elő.

4. A szomszédos régiók hatása

A régió fejlődését nem segíti a szomszéd régiók átsugárzó gazdasági hatása sem, mert az iparosodott észak-dunántúli régiók Dél-Dunántúllal határos térségei is erősen rurális jellegűek és még olyan kiváló gazdasági-közlekedésföldrajzi helyzetben lévő város, mint Nagykanizsa sem volt képes a szocialista ipar összeomlása után a fejlődését biztosító termelői tőke vonzására. A Dél-dunántúli régió gazdasági kapcsolattartásra képes déli részét pedig a Duna határolja el a Dél-alföldi régiótól.

A 355 km hosszú horvát határ menti térség a határ mindkét oldalán közös történelmi sorson osztozott, egy erősen rurális jellegű, tényleges központ nélküli, városhiányos, leszakadó térség, amely kölcsönösen képtelen egymás fejlődésének dinamizálására. Nem segíti azt elő a vasúti (Letenye és Magyarbóly), valamint a közúti (Letenye, Berzence, Barcs, Drávaszabolcs, Udvar) határátkelőhelyek alacsony száma sem. Eddig egyetlen, a politikai hatások miatt időszakosan megszakadt, de újjá éledt gazdasági kapcsolatot a két régió között az jelenti, hogy a dél-dunántúli termelés biztosítja a horvát határ menti cukorgyárak nyersanyag szükségletének egy részét. A kapcsolat jelentőségét az mutatja leginkább, hogy Jugoszlávia szétesése és Horvátország létrejötte után ez a kapcsolat újjáéledt. Nem volt ilyen szerencsés a határ menti kiskereskedelmi forgalom, a bevásárló turizmus, amely azt jelentette, hogy a '60-as és '70-es években a jugoszláv árubőség a magyar vásárlókat, majd a '80-as, '90-es években a kedvezőbb magyar árak a horvát vásárlókat vonzották, de napjainkra az áru kínálatban és árakban az eltérések már nem lényegesek. Érvényesül viszont még a határ menti termálfürdők vendégvonzó hatása, amely Harkányban, Siklóson, Barcsan és Csokonyavisontán figyelhető meg leginkább.

Annak ellenére, hogy döntő átsugárzó gazdasági hatás a határ mentén a jövőben sem várható, de hogy egyáltalán a gazdasági fejlődés feltételei létrejörjenek, ahhoz az átkelőhelyek számát növelni kellene. Új határátkelőt jelentene az M6-os ivándárdai kilépése, a tervezett szigetvári-sellyei út folytatásaként Drávasztára térségében megépítésre kerülő új közúti híd, valamint a berzencei határátkelő kiépítése, a vasúti átkelők számát pedig a Barcs–Virovitica (Verőce) közötti sínpálya újjáépítése növelné. Így is csupán több mint 100 km-ként lenne egy vasúti és a jelenlegi 60 km mellett 50 km-enként lenne egy közúti határátkelő. A barcsi és a berzencei (Gola) határátkelőhelyek fejlesztését azzal is indokolják, hogy a horvát autópályák ezeken a pontokon érik el a határt, és a magyar oldalon legalább főúti kapcsolatuk legyen.

A térségi fejlesztési tervekben szerepel a Dráván új kompátkelőhelyek létesítése Vejti és Vízvár térségében, de kérdés, hogy a gazdaságos működtetés feltételeit mennyire lehetne biztosítani.

5. A régiót alkotó megyék főbb jellemzői

Baranya megye

A gazdasági átalakulás legnagyobb vesztese Baranya megye és Pécs térsége. A megszűnt, illetve visszafejlődött iparágakat – főleg az Elcoteq csődje után – a betelepült kis- és középvállalatok nem tudják pótolni és ennek az egész megyét érintő kedvezőtlen foglalkoztatási hatása van. A mezőgazdaság átalakulása magán viseli azokat a negatív jegyeket, amelyek az országban tapasztalhatók, de annál kisebb mértékben, mert jobban meg tudta őrizni az állatállományát és a lecsökkent sertésállománya még mindig országosan is kiemelkedő. Egyértelműen sikeresnek tekinthető a Villányi borvidék fejlődése.

A megye gazdasági fejlődését Pécs és térsége alapvetően meghatározta. Pécs stratégiai

terve az egyetem bázisán az egészségipar, a kulturális ipar és a környezeti ipar fejlesztését tűzte ki célul, összekapcsolva azt az idegenforgalom fejlesztésével. Az egészségipar és kulturális ipar feltételei a klinika rekonstrukciójával, a Science Building építésével, a kulturális főváros keretében létrehozott létesítményekkel létrejöttek, de ehhez termelő ipar nem kapcsolódik, és az idegenforgalom jelentős fejlődését sem tudta elérni. A környezeti ipar esetében szintén vannak eredmények, hiszen Pécsen működik az ország legnagyobb biomassza erőműve, több elismert komplett tervezési, beruházási feladatok megoldására képes mérnökiroda jött létre, de tömeggyártás hiányában ezek a magasan kvalifikált szakembereket igénylő tevékenységek nem képesek tömeges foglalkoztatást nyújtani. Hasonló a helyzet az előzőeket is átfogó kreatív ipar esetében (pl. építőmérnöki irodák, design stb.) amelyek csak egy prosperáló gazdaság esetén tudnak jól működni.

Baranya megye ipari szerkezete, megvalósult nagy beruházásai, valamint a tervezett beruházások azt bizonyítják, hogy az változatlanul vagy a nyersanyagforrások kitermelésére (a két cementmű az ország cementtermelésének kb. 60%-át jelenti, szén- és uránbányászat) vagy pedig az agrárnyersanyagok feldolgozására épül (pl. biomassza erőmű, mohácsi etanol üzem, a 40%-os piaci részesedéssel rendelkező Pécsi Dohánygyár). Összefoglalóan a megye nem képes nagy foglalkoztatást biztosító korszerű ipari termelés vonzására, és a kis számban betelepülő középüzemek is vagy az M6-os (Bóly, Mohács), vagy pedig Pécs térségében telepednek le, a megye többi részébe csak kevesen jutnak el. Ennek a következménye az, hogy a megye 9 kistérsége közül a Pécsit kivéve mind hátrányos helyzetű, és ezek közül három (Sellyei, Szigetvári és Sásdi kistérség) az ország leghátrányosabb kistérségei közé tartozik. A megye gazdasági nehézségét jól tükrözi az, hogy az elmúlt években radikálisan csökkent az 500 legnagyobb árbevételű és nyereségű vállalatok között szereplő vállalatok száma (4. táblázat).

4. táblázat. Az 500 toplistán szereplő vállalatok száma

Megnevezés	Árbevétel alapján		Adózott eredmény alapján	
	2006*	2010***	2006**	2010****
Baranya	8	5	12	4
Somogy	6	9	3	6
Tolna	2	5	2	4
Dél-Dunántúl	17	19	17	14

Forrás:

*Az 500 legnagyobb árbevételű hazai cég. HVG. 1. sz. 2008. I. 5. 52–59. o.

** Az 500 legnagyobb nyereségű hazai cég. HVG. 2. sz. 2008. I. 12. 54–60. o.

*** Az 500 legnagyobb árbevételű hazai cég. HVG. 40. sz. 2011. X. 18. 54–63. o.

**** Az 500 legnagyobb nyereségű hazai cég. HVG. 41. sz. 2011. X. 15. 56–65. o.

Somogy megye

A régió legnagyobb területű, legkisebb népsűrűségű, jelentős térségeiben csak hiányos városi funkciókkal rendelkező központokkal bíró megyéje. Alacsony ipari termelését elfedi az elektronikai ágazatban kiemelkedő teljesítményt nyújtó Flextonics cég két gyáregységének a teljesítménye. A megye ipari termelését az elektronikai ipar határozza meg és a régió ipari exportjának mintegy 80%-át adja. Az ipar elsősorban Kaposváron és logisztikailag kedvező adottságú Siófok térségében, valamint néhány kisvárosban (Tab, Nagyatád) koncentrálódik. Az országos jelentőségű árbevétellel rendelkező nagyvállalatok közül három Kaposváron, öt pedig Siófokon működik, köztük a régió két legnagyobb építőipari vállalata is. Siófok kiemelkedően jó gazdasági pozícióját (ipari, logisztikai, idegenforgalmi) jól

tükrözi az, hogy az elmúlt 20 évben Dél-Dunántúl jelentősebb városai közül egyedül tudta növelni a lakosainak a számát.

A megye gazdaságában fontos szerepet tölt be az idegenforgalom. A Balaton a régió legjelentősebb, az országnak pedig a második legjelentősebb turisztikai térsége, amely a megye idegenforgalmának 90%-át bonyolítja le. A rendszerváltás óta gazdaságilag problematikus terület, mert kikerült a nemzetközi és a hazai turizmus kiemelt célterületei közül.

Az agrártermelési adottságai a talajok gyengébb minősége miatt a másik két megyénél rosszabbak. Szántóföldi növénytermelését a gabonafélék (főleg a kukorica) és az olajos növények szélsőségesen magas aránya jellemzi. Hagyományosan a régió legnagyobb kertészeti kultúrával rendelkező megyéje. A régió zöldségtermelésének 40, a gyümölcsstermelésének 60, a szőlőtermelésének pedig közel 40%-át Somogy megye adja. A termelés a korábbi nagyüzemi ültetvényeken folyik, határozottan csökkenő tendenciával. A megye állattenyésztése visszafejlődik, az állatállomány gyors ütemben csökken. A megye nagy gazdasági és környezeti értéke a magas fokú, a közel 35%-os erdősültsége.

Az élelmiszeripar változatlanul jelentős. A megye meg tudta őrizni a húsipari kapacitását, és az országban egyedülállóan a cukorgyártását, valamint Siófokon a gyümölcslégyártását.

A megye 10 kistérsége közül négy (Barcsi, Csurgói, Kadarkúti és Lengyeltóti kistérség) az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségei közé tartozik, az országos átlagnál kedvezőbb fejlettséget csak a három Balaton-parti kistérség (Siófoki, Balatonföldvári és Fonyódi) ér el.

A régióban az egységes fejlesztési szemlélet kialakítására mindig hátrányosan hatott az a szemlélet, amely Kaposvár helyzetét Pécs versenytársaként kívánta pozicionálni. Ez a káros jelenség a legújabb Somogy megyei fejlesztési koncepcióban⁴ is érvényesül, amelyre „Kaposvár legyen Dél-Dunántúl logisztikai központja”, illetve „Kaposvár legyen a művészet, a kultúra regionális fővárosa” fejlesztési célkitűzések is utalnak.

Tolna megye

A Paksi atomerőműnek köszönhetően a régió jelenleg legnagyobb 1 főre jutó GDP-t termelő megyéje Tolna megye, mégis ebben a megyében a leggyorsabb a népesség csökkenés és az elvándorlás. A megye gazdasági bajait elfedi az ország egyetlen atomerőművének, a legnagyobb magyar villamos erőműnek a teljesítménye, amely a megye ipari termelési értékének közel 70%-át termeli meg, de a régió energiatermelésének is 70%-át állítja elő. Gyorsabb gazdasági fejlődés csak a Duna és egyben az M6-os menti településeken, a Dunaföldvár–Paks–Tolna–Szekszárd–Bátaszék tengely vonalában, valamint a Kaposvár–Dombóvár ipari tengely mentén tapasztalható. Pozitív változást jelent, hogy az elmúlt években nőtt az országosan kiemelkedő teljesítményt nyújtó vállalatok száma. Tolna megye az ország legjobb mezőgazdasági adottságú, történelmileg is kiemelkedő állattenyésztési hagyományokkal rendelkező megyéje. A mezőgazdasági tulajdonosi szerkezet átalakítása az állattenyésztés radikális csökkenésével járt. Ez azért is feltűnő, mert a régió egyetlen országosan is jelentős tejipari vállalata, a Tolna tej Szekszárdon működik. A megye kiváló agrártermelési adottságait csak a vetésterület közel 90%-át elfoglaló gabona- és olajosmag-termelés kiemelkedő hozamai tükrözik, de ezzel egyidejűleg a zöldség- és gyümölcsstermelés visszaszorult. A mezőgazdaság átalakulása egy sematikus növénytermelési szerkezetet és alacsony színvonalú foglalkoztatást eredményezett.

A megyében készült termékek döntő többsége belső fogyasztásra kerül, az export teljesítmény nem meghatározó. A megye 5 kistérsége közül az egyébként jó mezőgazdasági termelési adottságokkal rendelkező Tamási kistérség tartozik az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségei közé.

6. Összegzés

A Dél-Dunántúl az ország romló helyzetű régiója, amely a rendszerváltást követő gazdasági átalakulás hatására nem tudott új fejlődési pályára állni. A régióban végbemenő gazdasági átalakulás a térségben meghatározó bányászat, élelmiszer- és könnyűipar felzárkózásával, visszafejlesztésével járt, a betelepülő iparágak az előzőek gazdasági teljesítményét, foglalkoztatási kapacitását nem tudták pótolni. Külön gondot jelent, hogy a térség nemzetközileg kiemelkedő agrárpotenciálja ellenére a mezőgazdaság fejlődése is megrekedt, teljesítménye csökkenő. Nemcsak a két termelő ágazat, de a végbement fejlesztések ellenére az idegenforgalom sem képes a korábbi teljesítményét nyújtani, az így keletkezett ürt a szolgáltatások fejlődése nem tudta ellensúlyozni. Tovább rontja a helyzetet, hogy a régió számára jelenleg még meghatározó ipari, kereskedelmi vállalatok jelentős részének központjai sem a térségben működnek már, így itt egyszerű termeltetés folyik, a magasan kvalifikált munkaerőt igénylő termék- (gyártmány-), technológia-, szervezetfejlesztés, piackutatás kikerült a régióból. A különböző szolgáltatások (vasút, posta, gáz, villanyáram stb.) területi átszervezése csak erősíti ezt a folyamatot, ennek a régió egyértelmű vesztese.

A régió fejlődési trendje hasonló a kistelepülésekéhez, mindinkább a folyamatos funkcióvesztés jellemzi. Ezt a régió természeti adottságai (felszíni és felszínalatti vizek bősége, kiváló talajok, kedvező klíma, történelmi városok és emlékhelyek, változatos táj), a lakosság iskolázottsága nem indokolja, a helyzet alapvetően a térség gazdaságföldrajzi helyzetére, és gazdaságpolitikai hibákra vezethető vissza.

A régió fejlődését évszázadok óta az határozta meg, hogy mennyire képes a helyi adottságai kihasználására és a központi források megszerzésére. Meghatározó nagyságú külső vállalkozói tőke bevonására csak az ásványi kincsek kitermelése és feldolgozása volt képes és ha a jelenlegi fejlesztéseket, illetve fejlesztési szándékokat figyelembe vesszük, akkor az ma is így van. Ebből adódóan a múlthoz hasonlóan a régió fejlődését az határozza meg, hogy a helyi adottságait milyen mértékben tudja kihasználni és mennyi központi (uniós) forrás megszerzésére képes. A térség legfontosabb adottságát az agrárpotenciálja jelenti, de a mezőgazdaság elhúzódó válsága, szervezeti bizonytalansága az ágazat jövőjét teljesen bizonytalanná teszi. A kisméretű, tökeszegény gazdaságok a modern, versenyképes, de tőke- és szakértelem igényes állattenyésztés és kertészet (zöldség, gyümölcs, szőlő) fejlesztésre nem képesek, csak a leegyszerűsített vetésszerkezetű szántóföldi növénytermesztés feltételeit tudják megteremteni. A rendszerváltás után is megmaradt kevés számú nagygazdaságban tartják az állatállomány kb. 70%-át, de mivel többnyire bérelt földön gazdálkodnak, a további fejlesztéseket gátolja a földbérleti rendszer bizonytalansága és az, hogy földbérlet jelentős fejlesztési forrásokat von el. Ez meghatározza és leszűkíti az élelmiszeripar fejlesztési lehetőségeit is, amely a vidéki térségek legfőbb foglalkoztatója volt és a jövőben is az lehetne.

A többi iparág helyzete alapvetően attól függ, hogy a térségben lévő kis- és középvállalatok milyen fejlesztési lehetőséghez jutnak. E téren a fejlesztési kilátásokat rontja, hogy azok többsége is tőkehiányos, termékstruktúrájukat a kis hozzáadott értékű kommersz termékek alkotják, amelyeknek éles piaci versenyben kellene helytállniuk. A régió és a kistérségek szintjén is kiemelt várakozással kezelt idegenforgalom nem kis mértékben az egyoldalú fejlesztések (pl. Pécs kulturális idegenforgalma) és a tevékenység nem kielégítő színvonalú szervezettsége (pl. Balaton idegenforgalma) következtében nem képes a forgalom növelésére és főleg a vidéki térségek helyzetének javításában pedig csak nagyon korlátozott szerepe lehet. Ahhoz, hogy a régió fejlődésre legyen képes, a közlekedési helyzet további javítására van szükség, amely azért nehéz dolog, mert az helyi, legfeljebb térségi gazdasági hatást indukálna, ezért az nem szerepel az országos közlekedésfejlesztési koncepció célprogramjai között. Ilyen feltételek között ahhoz, hogy a régió gazdasági teljesít-

ménye, a térségben lakók életminősége javuljon több területen lényeges változásoknak kellene bekövetkeznie.

Országos feladatok: Újra kellene értékelni az ország területfejlesztési politikáját. A fejlesztési források megszervezésénél a jelenlegi pályázati rendszer nem biztosítja, hogy a hátrányos helyzetű térségek legalább önmagukhoz képest jelentős és folyamatos fejlődést tudjanak elérni. Ki kellene alakítani azokat a szabályozási feltételeket, amelyek a leszakadó térségekben segítenék a helyi vállalkozások megerősödését és újabb vállalkozások betelepülését. Az országos jelentőségű, de helyi erőforrásokkal nem megvalósítható fejlesztések esetében pedig ki kellene alakítani az egyedi elbírálás lehetőségét (pl. Harkányi fürdő fejlesztése). Ezen túl az élelmiszeripar újbóli megteremtésére a régióban határozott kormányzati beavatkozásra lenne szükség.

Mivel egy térség fejlődését a képzettségi szint alapvetően meghatározza, amelynek alapját az általános iskolai oktatás jelenti, ehhez az aprófalvas térségekben iskolaközpontok kialakítására lenne szükség, tanári lakásokkal, jobb esetben kollégiumokkal kiegészítve.

Régiós feladatok: A régió nem három egymást kiegészítő, hanem egymással versengő megyéből áll, különösen kedvezőtlen Baranya és Somogy, Pécs és Kaposvár rivalizálása. Ha a régióba jutó fejlesztéseket nézzük, akkor ennek a gyakorlatnak a kedvezőtlen következményei egyértelműek. Lehet, hogy az intézmények megszerzésével, az egyetemnek, a pécsivel párhuzamos fejlesztésével Kaposvár átmenetileg nyer, de végső soron mindkét megye és az egész régió veszít, mert a lekötött források nem a meglévő tevékenységek nemzetközi szintű fejlesztését, a régióban folyó tevékenységek bővítését (pl. Kaposvári Egyetem esetében egy élelmiszeripari képzést is magában foglaló agrárközpont kialakítását) szolgálják.

A régió és ezen keresztül minden megye fejlődését segítené elő, ha közös érdekeik alapján meghatároznák azokat a fejlesztési területeket, amelyek a régió számára is kiemelt fontosságúak. Mivel a közvetlen hatásuk elsősorban a közlekedési fejlesztésre lehet, a központi források megszerzéséért ezen a téren kellene elsősorban együttműködniük. Nem csak a nagyobb beruházások (pl. a vasúti fővonalak fejlesztése, az M60-as, vagy a 6-os út megépítése, illetve korszerűsítése, a Balatonszemes–Kaposvár–Pécs közötti út korszerűsítése, a Dombóvár–Szekszárd közötti út megépítése), hanem a horizontális összekötő és falusi bekötőutak érdekében is.

A települési polgármesterek alacsony hatékonyságú fejlesztéseket eredményező egyéni ambícióinak korlátozására célszerű lenne megyei szinten meghatározni azokat az idegenforgalmi és oktatási központokat, amelyek fejlesztése már nagyobb térségek érdekeit szolgálná.

Az együttműködési készség hiánya nemcsak megyei szinten, hanem vállalati szinten is jelentkezik. Közismert a mezőgazdasági üzemvezetők alacsony szövetkezési hajlandósága. Nem kevésbé fontos ez az építőiparban is, ahol a szétaprózódott vállalkozások komolyabb munkák elvégzésére nem képesek és így a régióban megvalósuló kevés beruházás 60–70%-át régió kívüli cégek teljesítik.

Fontos regionális kérdés, hogy az egyetemek mennyiben tudnak hozzájárulni a térség gondjainak megoldásához. A pécsi egyetemnek a régió szempontjából súlyos hiányossága volt hosszú időn keresztül a műszaki képzés (gépészmérnök, elektromérnök) elhanyagolása, de azt is látni kell, hogy a térségbe működő „termelő iparok” a kutatási együttműködést többnyire nem igénylik, azt nem képesek hasznosítani.

A régió vizsgálatának zárásaként megállapíthatjuk, hogy jelentős vállalkozási tőke hiányában gyorsuló fejlődésre a következő évtizedben sem számíthatunk. Annak is nagyon sok feltétele van, hogy a helyi és központi forrásokra támaszkodva érzékelhető gazdasági fejlődés végbemenjen. Különösen nehéz helyzetbe vannak a nagyobb városoktól, fő közlekedési utaktól távol eső térségek, ahol inkubátor házakkal lehetne talán segíteni a vállalkozások kialakulását, mert az ipari parkok létesítése nem járt a várt eredménnyel. Ezekben a területeken csak a mezőgazdaság, a helyi iparok, a turizmus, alternatív energiák használa-

tának (biomassza) és a közlekedési feltételeknek a javítása együttesen járulhat hozzá az életfeltételek javulásához. Külön-külön átütő eredmény egyiktől sem várható és minden így létrejött munkahelyet értéknek kell tekinteni.

JEGYZETEK

1. Megyék, régiók statisztikai zsebkönyve, 2010. KSH, 2011.
2. Megyék, régiók statisztikai zsebkönyve, 2010. KSH, 2011.
3. Regional GDP per inhabitant in 2008. Eurostat, Newsrelease, 2011. (2011. február 24.)
4. Somogy Megyei Területfejlesztési Koncepció. Helyzetfeltárás munkarész. Somogy Megyei Önkormányzati Hivatal, 2012. szeptember (1. munkaváltozat).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Dél-Dunántúl ipari teljesítményének főbb jellemzői a 2010. évi előzetes adatok alapján. Dél-dunántúli statisztikai tükr. KSH. V. évf. 26. sz. 2011. május 4.
- A dél-dunántúli régió megyéinek társadalmi, gazdasági helyzete 2010-ben. Dél-dunántúli statisztikai tükr. 2012/1. Területi Statisztikai Tükr. KSH. VI. évf. 6. sz. 2012. február 3.
- A kreatív városi regenerációban rejlő lehetőségek. A kreatív ipar térbeli eloszlása Pécs területén, kreatív gócpontok meghatározása. MSB Fejlesztési Tanácsadó Zrt., Pécs, 2012. április.
- A külföldi tőkebefektetések alakulása a Dél-Dunántúlon. Területi Statisztikai Tükr. KSH. VI. évf. 55. sz. 2012. augusztus 2.
- A magyar régiók mezőgazdasága, 2000. Dél-Dunántúl. KSH, Baranya, Somogy és Tolna Megyei Igazgatósága, Pécs, Kaposvár, Szekszárd, 2001.
- Az 500 legnagyobb árbevételű hazai cég. HVG. 1. sz. 2008. I. 5. 52–59. o.
- Az 500 legnagyobb nyereségű hazai cég. HVG. 2. sz. 2008. I. 12. 54–60. o.
- Az 500 legnagyobb árbevételű hazai cég. HVG. 40. sz. 2011. X. 18. 54–63. o.
- Az 500 legnagyobb nyereségű hazai cég. HVG. 41. sz. 2011. X. 15. 56–65. o.
- Babos Attila (2012): Reptér: ötletek mellé pénz kellene. Dunántúli Napló, 2012. 02. 28.
- Baranya Megyei Területfejlesztési Koncepció. Helyzetfeltáró munkarész. Munkaanyag, 2012. október 10.
- Baranya Megye Területfejlesztési Programja. Baranya Megyei Területfejlesztési Tanács, Pécs, 2003.
- Baranya megye Területrendezési Terve II. Megalapozó munkarészek. PESTTERV, Budapest, 2011.
- Buday-Sántha Attila (2007): Development Issues of the Balaton Region. Discussion Papers. No. 61. Hungarian Academy of Sciences Centre for Regional Studies, Pécs.
- Buday-Sántha Attila (2011): Agrár- és vidékpolitika. Saldo Kiadó, Budapest.
- Dél-dunántúli régió térségi közszolgáltatások stratégiai fejlesztési program. Közlekedés. Főmterv. Rt., KTI Kht, 2006.
- Hrubi László (2009): Tudás és újraiparosítás a Dél-dunántúli régióban. In: Földes István (szerk.): A régió újraiparosítása. A Dél-Dunántúl esélyei. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Hajdú Zoltán (2006): (szerk.): Dél-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói 3. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2006.
- Hajdú Zoltán (2008): Pécs: egy történetileg változó multikulturális város. In: Pap Norbert (szerk.): Kultúra-Területfejlesztés. Pécs-Európa kulturális fővárosa 2010-ben. Imedias Kiadó, Pécs, 2008.
- Nemzeti Vidékstratégiai Koncepció – 2020 (Agrár-, élelmiszeripari, környezet- és vidékstratégiai kérdések). Vitaanyag. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 2011.
- Pécs Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégia, 2012. január.
- Somogy Megye Területrendezési Tervének Módosítása. Környezetterv Kft., Budapest, 2011.
- Területi Statisztikai Évkönyv, 2010. KSH, Budapest, 2011.
- Tolna Megye Területrendezési Terv Módosítása. Környezetterv Kft., Budapest, 2011.
- Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013. A Magyar Köztársaság Kormánya, Budapest, 2003.

KERESZTES GÁBOR*–SZÉKELY CSABA**

AZ INNOVÁCIÓS TEVÉKENYSÉG MÉRÉSI MÓDJAI ÉS MAGYARORSZÁG INNOVÁCIÓS TELJESÍTMÉNYE NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSBAN

ABSTRACT

In this study, we are going to compare the current innovation performance of Hungary with that of its competitors and give guidance on how to promote the flow of innovation in Hungary thereby enhancing the efficiency of the R&D&I sector. These processes might be basics to recover from the economic crisis and make development at the beginning of 21st century.

A tanulmányban Magyarország jelenlegi innovációs teljesítményét hasonlítjuk össze a versenytársakkal, és támpontokat adunk, hogyan kellene fokozni az innovációs folyamatok áramlását Magyarországon, ezáltal növelve a K+F+I szektor hatékonyságot. Ezek a folyamatok lehetnek az alapjai annak, hogy az ország kilábaljon a gazdasági válságból, és fejlődést érjen el a 21. század elején.

1. Bevezetés

A technika és a tudomány dinamikus fejlődésével, valamint a globalizációs hatások erősödésével az innovációs tevékenységek mérése kiemelt területté vált, és főleg a versenyképesség szempontjából a nemzetgazdaságok kulcsmutatói közé emelkedett. Az egyes országok – sőt földrészek, gazdasági, politikai szervezetek – versenyképességi összehasonlításai során főként az egyes gazdaságok kutatás-fejlesztési-innovációs potenciálját vetik össze. Számos nemzetközi és hazai szervezet, illetőleg kutató tesz erőfeszítéseket arra, hogy definiálja az innováció fogalmát, továbbá hogy meghatározza legcélszerűbb mérési módját. Az egyértelműen megállapítható, hogy az innováció mérése rendkívül komplex és bonyolult feladat, és bizonyos, főként minőségi szempontjainak mérésére nem is lehetséges.

Jelen tanulmányban főként az innovációs tevékenység mérési lehetőségeit vizsgáljuk, melyek különböző szervezetek módszertanain alapulnak. Emellett Magyarország innovációs eredményeit is be kívánjuk mutatni a különböző mérési módszertanok alapján. A magyar teljesítményt összevetjük a szomszédos országokkal, és bemutatásra kerülnek nemzetközi szervezetek által közölt eredmények is, főként az OECD és a WEF felmérései alapján.

2. A versenyképesség és az innováció kapcsolata

A klasszikus közgazdasági gondolkodók vitatták az *innovációs* tevékenység eredményeit, mivel ezek a folyamatok szerintük a kompetitív piac egyensúlya ellen hatnak. Véleményük szerint az innováció torzítja a versenyfeltételeket és információs aszimmetriát

* Keresztes Gábor doktorandusz, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar.

** Prof. Dr. Székely Csaba, az MTA doktora, egyetemi tanár, dékán, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar.

szül. A neoklasszikus elméletek is rendkívül statikusnak bizonyultak és ezek is csak átmeneti jelenségnek fogták fel az innovációt.¹

Az evolucionista közgazdászok az innovációt a gazdasági fejlődés egyik lehetséges forrásaként, a versenyképességet javító eszközként ismerték el. Az evolucionista közgazdaságtan alapja a dinamizmus, a folyamatos fejlődés lehetősége és biztosítása. Schumpeter² a következőképpen fogalmazott: *az innováció, valamint a személyek vállalkozási készségei és merészségei alapvető feltételei a haladásnak, fejlődésnek.* Általánosan elmondható, hogy az 1970-es évektől kezdődően az evolúciós tanulmányok a „schumpeteri” gondolatokat tekintik alapvetőnek és szellemi előzménynek. Ezek az úgynevezett. „neoschumpeteriánus”-irányzatok, melyek fő feladatuknak tekintik az egyes országok, nemzetgazdaságok versenyképességének a vizsgálatát. Fontos szempont ezeknél az irányzatoknál az innováció diffúziójának időbeni és térbeni kérdése, mivel ennek sebessége meghatározhatja a gazdaság teljesítményét. Kiemelten kezelik a kutatás, fejlesztési és innovációs tevékenység, valamint a szektor vizsgálatát, megállapítva, hogy e terület működési hatékonysága kulcsfontosságú egy nemzet versenyképességének alakulásában.³

Ugyancsak az evolucionista felfogáshoz sorolandó a Nelson és Winter⁴ által képviselt vélemény is, mely szerint főként a versenymechanizmusban tetten érhető az innováció, a szelekció és a viselkedési szabályok együttese. Kiemelten vizsgálták azon kérdéskört, hogy az egyes nemzetek és régiók között miért és hogyan jönnek létre versenykülönbségek, és azok mennyire tartósak, valamint hogyan csökkenthetők.

A K+F+I szektornak alapvetően három szereplője van: a kormányzati, a vállalati és a kutatóintézeti, felsőoktatási szféra.⁵ A kutatás-fejlesztési tevékenységeket az állami és a magánszektor egyaránt finanszírozza, nemzetgazdaságoként eltérő arányban. Ezen beruházások esetén alapvetően hosszú távú gondolkodásra van szükség, mivel az új termékek, eljárások többsége csak évek, évtizedek alatt térül meg. A fejlett gazdaságokban jellemzően fokozottabb szerepet vállalnak a magánszektor szereplői a K+F ráfordításokból, míg a fejlődő országokban az állam biztosít ilyen irányú megrendeléseket, hogy növekedést ösztönözzön a gazdaságban. A kutatás-fejlesztésre fordított összegek országokénti összehasonlítása az egyes gazdaságok versenyképességi vizsgálatainak alapvető kérdése.

Egyes gazdaságok, szervezetek meghatározó K+F tevékenységet végeznek, azonban ezek közvetlen gyakorlati hasznosulása – az innováció tulajdonképpeni lényege – elmarad, sok esetben az elmélet szintjén maradnak. Tipikusan ilyen eset az „európai paradoxon” példája:⁶ az EU bár nagyon fejlett kutatás-fejlesztési tevékenységet végez, melyből nagy mennyiségű tudományos publikáció és elméleti anyag származik (vezető a világban), ennek ellenére az EU teljes innovációs eredményessége messze nem ilyen kedvező. A gyakorlati megvalósításban, a diffúziós folyamatokban hatékonyabb az amerikai, vagy a japán gazdaság, így az Unió a versenyképességi rangsorban hátrányba került. Elfogadhatjuk tehát, hogy a versenyképesség és az innováció között szoros kapcsolat figyelhető meg.

További módszertani vizsgálódásainkat Magyarország innovációs teljesítményének bemutatásán és elemzésén keresztül kívánjuk bemutatni, s következtetéseinket is ennek alapján tesszük meg.

3. Az EU módszertana, és a magyar innovációs teljesítmény összevetése a szomszédos országokkal

A magyar innovációs teljesítményt elsősorban a közvetlen versenytársakéval célszerű összevetni, ezért elsőként a szomszédos országokkal végzünk összehasonlítást. Ezen országokkal a közös történelmi múlt, és a gazdasági-kulturális kapcsolatok meghatározó

jelentőséggel bírnak. Nem csak fokozottabb a verseny ezekkel az országokkal, de így releváns összehasonlításokat tudunk végezni a hasonló feltételek miatt.

A rendszerváltás után Magyarország a térségben dinamikus fejlődési potenciállal rendelkezett, több területen előnyre tett szert. Ezek az előnyök mára azonban elolvadtak, sőt a néhány területen hátrányos helyzetbe kerültünk.

A mérési módszertant tekintve az Eurostat-ot, illetőleg a szervezet számára hivatalos tagállami adatokat szolgáltató KSH-t vettük alapul. Az Európai Unió innovációs indikátor-rendszert fejlesztett ki azon tény alapján, hogy versenyhátrányba került az USA-val és Japánnal szemben. Az EU-ban 1993-ban hajtottak végre először közösségi innovációs felmérést,⁷ a *Community Innovation Survey-t* (CIS, Közösségi Innovációs Felmérés), melyet az EUROSTAT irányított és dolgozott fel. A CIS1 a K+F adatok felvételén túl az innovációs fogalom tisztázásában is jelentős szerepet vállalt. 1998-ban kidolgozták a CIS2-t, s ettől kezdve 2 évente ismétlik meg a felmérést. Az Európai Bizottság részt vett az OECD Oslo kézikönyv harmadik kiadásának előkészítésében, így a CIS2006 már kiegészült a szervezeti és marketing innovációk felmérésével is. A CIS2008 a környezeti innovációkkal kapcsolatos kérdésekkel bővült. A legfrissebb EU felmérés a CIS2010.

A felmérésre vonatkozó szabályokat külön európai bizottsági rendelet határozza meg, mely szerint minden legalább 10 főt foglalkoztató, gazdálkodó szervezetre ki kell terjednie a vizsgálatnak. A CIS felmérések során szerzett információkból többféle kimutatás is készül az EU különböző szervezetei számára, számunkra a legfontosabb az Európai Innovációs Eredménytábla (European Innovation Scoreboard, EIS), melyet 2000-ben állítottak össze először. A tábla fontos része az Összesített Innovációs Index (Summary Innovation Index, SII), mely egyrészt a CIS adataiból tevődik össze, míg másik része egyéb, fontos statisztikai adatok (EUROSTAT, OECD, Világbank) összehangolásából áll. Fontos szempont, hogy az Index megfelelő információkat szolgáltasson a politikai döntéshozóknak, és kielégítően jellemezze az innovációs folyamatokat.

A sok kritika után 2008-ban átalakították az EIS-t, mert addig főként csak a kutatás és a tudomány alapú innovációkat vizsgálták benne, a fogalom viszont már 2000 előtt kibővült.⁸ A lisszaboni stratégia 2010-re kívánta elérni azt, hogy az EU a legversenyképesebb térség legyen a világon, ez azonban nem sikerült, ezért újra kellett gondolni a terveket. Az új célokat az Európa 2020 stratégiában fektették le, melynek fontos eleme, hogy az évtized végére megvalósuljon az „Innovatív Unió”, mely az EU meglátása szerint a gazdasági növekedés és a munkahelyteremtés alapja.⁹ A célokkal összhangban az EIS neve is megváltozott, s 2010 óta Innovatív Unió Eredménytáblának (Innovation Union Scoreboard, IUS) nevezik. Az IUS ma 25 mutatóval¹⁰ állítja elő egy-egy tagállam Összesített Innovációs Indexét.

2011-ben adta ki először az EU az Innovatív Unió Versenyképességi Jelentését (Innovation Union Competitiveness Report, IUC),¹¹ mely az Európa 2020 stratégiával összhangban azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy az Uniónak milyen területeken van elmaradása, vagy előnye a versenytársakkal szemben. A jelentésben az EU innovációs teljesítményét vetik össze főként az amerikai és a japán gazdasággal, főként az IUS mutatószámai alapján. A riportból egyértelműen kiszűrhetőek a fejlesztendő Unió K+F+I területek, emellett az egyes tagállamokat illetve EU-n kívüli országok eredményeit is bemutatják benne.

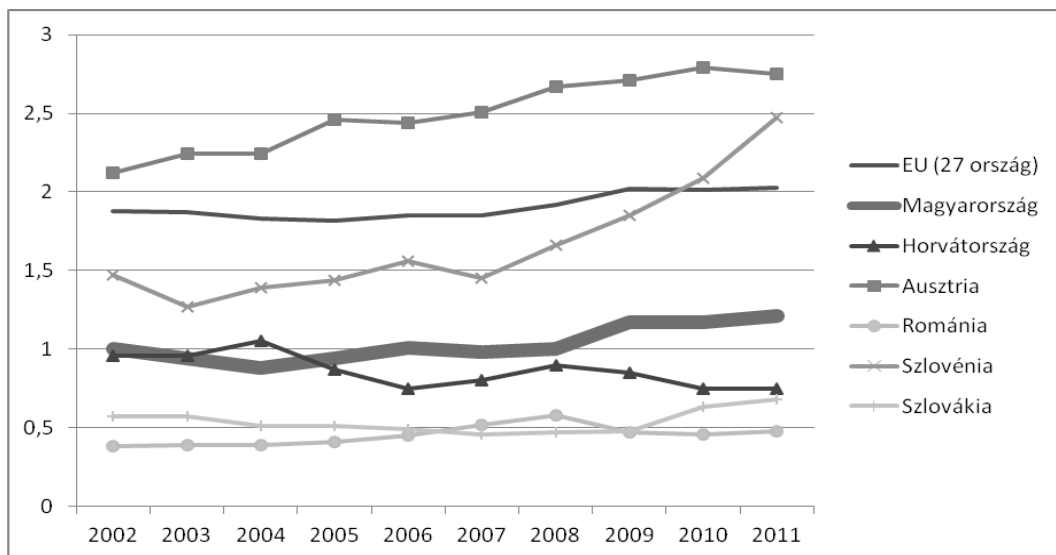
2011-ben adta ki először az EU az Innovatív Unió Versenyképességi Jelentését (Innovation Union Competitiveness Report, IUC), mely az Európa 2020 stratégiával összhangban azokra keresi a választ, hogy az Uniónak milyen területeken van elmaradása, vagy előnye a versenytársakkal szemben. A jelentésben az EU innovációs teljesítményét vetik össze főként az amerikai és a japán gazdasággal, főként az IUS mutatószámai alapján. A

riportból egyértelműen kiszűrhetőek a fejlesztendő Unió K+F+I területek, emellett az egyes tagállamokat illetve EU-n kívüli országok eredményeit is bemutatja.

A következőkben a magyar innovációs eredményeket az Európai Unió adatok alapján ismertetjük.

2011-ben a GDP mindössze 1,2%-át (hozzávetőlegesen 336 milliárd Ft) fordította Magyarország a K+F tevékenységek finanszírozására, ami csekély mértékű élénkülés a 2010-es 1,16%-kal szemben. A K+F ráfordítások 8,5%-kal növekedtek, a ráfordítások 88,6%-át a költségek jelentették, ennek legnagyobb részét a személyi jellegű ráfordítások tették ki 57,6%-kal. A beruházások 3/4 részét a gépek és eszközök beszerzése tette ki.¹² Ahogy az 1. ábrából is kitűnik a szomszéd országok közül Ausztria és Szlovénia haladja meg az EU 27-ek átlagát, míg a magyar ráfordítás ennek a fele.

1. ábra. K + F ráfordítások a GDP százalékában

Forrás: KSH, Eurostat, saját szerkesztés

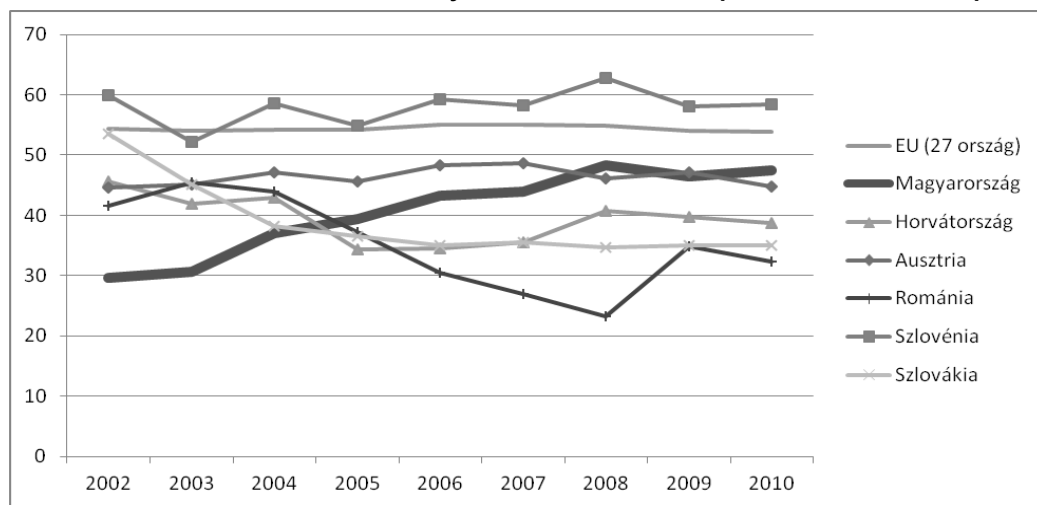
Az üzleti szektor K+F ráfordításai egyre fontosabb szerepet töltenek be a műszaki-technológiai előrehaladásban csakúgy, mint az innováció minden területén. A 2. ábra a K+F ráfordítások arányát mutatja be az üzleti szektorban, a GERD¹³ százalékában. Ezen területen egyértelmű előrelépésre van szükség, de a magánszektor csak a megfelelő feltételek megteremtésével, az állam (és az EU) hathatós támogatásával lesz képes tovább fejleszteni a K+F+I szektor teljesítményét és eredményeit.

A K+F szektor finanszírozását a forrás szerinti összetétel szerint vizsgálva megállapítható, hogy a vállalkozásoktól származó forrás tulajdonképpen stagnált, mivel 47,4%-ról (2010) 47,5%-ra (2011) változott az összes ráfordítás százalékában. Az állami költségvetésből származó források esetén sem számottevő a változás: 39,3%-ról 38,1%-ra csökkent a vizsgált évek alatt a szektorban.

Az EU27-ek átlagát szemlélve megállapítható, hogy Magyarországon magasabb az állami szerepvállalás, hiszen az EU27 átlaga 34,9%, míg a vállalkozói források alacsonyabban ugyanezen összevetésben, mivel az Unió átlag 54,1% volt 2010-ben. A külföldi források lassan, de biztosan emelkedő tendenciát mutatnak, míg az egyéb hazai források jellem-

zően a nonprofit szférából származnak, melynek súlyosbodó finanszírozási gondjai jelentek.

2. ábra. A K + F ráfordítások aránya az üzleti szektorban (a GERD százalékában)

Forrás: KSH, Eurostat, saját szerkesztés

A hazai K+F ráfordításokat azon megközelítésből vizsgálva, hogy azok melyik szereplőnél hasznosultak, melyik szektorban valósultak meg, a következőket állapíthatjuk meg: az állami finanszírozású kutatóintézetek és felsőoktatási intézmények mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a magánszektor kutató-fejlesztő helyei, mely pozitív, hisz a nyugati világban jelentős mértékű az üzleti piac érvényesülése a szektorban. Annyira szignifikáns a jelenség, hogy 5 év alatt kétszeresére emelkedett a magánszektorban létrejövő K+F ráfordítása, míg a másik két főszereplő gyakorlatilag stagnált.

A NIH¹⁴ (2012) megállapítása szerint: „A 2000–2010 közötti időszak első felének végén a fiskális (adóoldali) és a kínálati (pályázati) ösztönzők mintegy „K+F-sokkot” adtak a gazdaságnak. Ennek is köszönhető, hogy tíz év alatt nominálisan a vállalati K+F ráfordítások csaknem megkétszereződtek, de reálértéken is megduplázódtak: így a GDP arányában 0,36%-ról 0,69%-ra nőttek. Figyelmeztető jel ugyanakkor, hogy:

- a nem vállalati K+F ráfordítások reálértéken csökkentek,
- a vállalati K+F ráfordításokból a beruházások aránya 2000 óta jelentősebben is ingadozik, és összességében erőteljesen csökkenő tendenciát mutat,
- igen jelentős a finanszírozásban a külföldi leánycégek részesedése, ami sérülékeny helyzetet eredményezhet a gazdaságilag turbulens időkben,
- az egy vállalatra jutó K+F ráfordítás reálértéken nem növekedett (bár a mikro- és kisvállalati, valamint a nagyvállalati körben reálértéken is erőteljes bővülés volt megfigyelhető)”

A Nemzetgazdasági Minisztérium társadalmi vitára bocsátott innovációs stratégiai munkaanyagában¹⁵ három fő problématerületet emelnek ki:

1. a tudásbázisok és a tudástermelés gyengeségei,
2. a tudásáramlás, a tudás- és technológiatranszfer hiányosságai,
3. a tudáshasznosítást végző vállalati szektor (innovatív) működését akadályozó tényezők.

A NIH (2012)¹⁶ kimutatása szerint az innovációt hátráltató fő okok az innovatív cégek esetében a következők: belső forráshiány, innováció magas költségei, külső pénzügyi forrás-

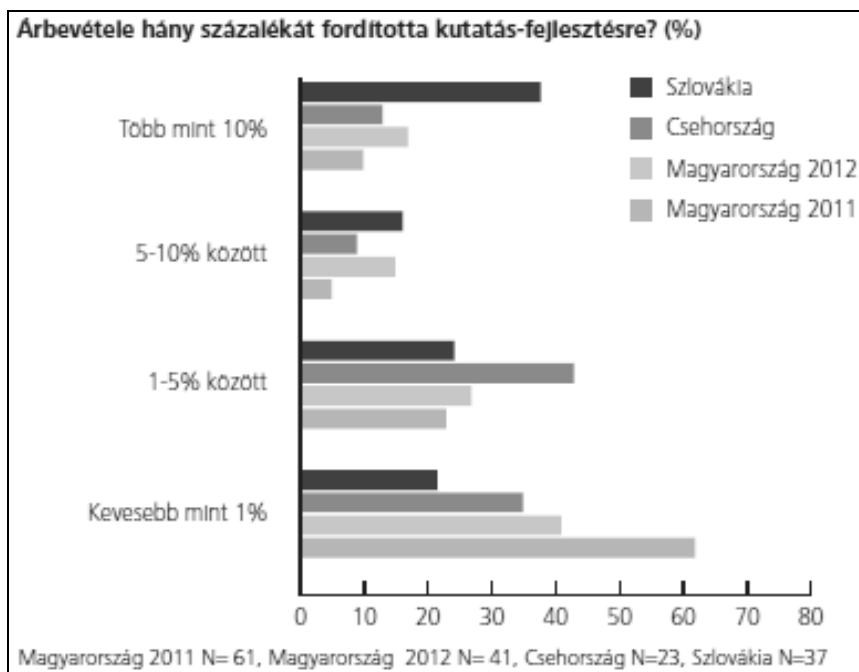
hiány, piaci monopolszerű helyzetek, bizonytalan fogyasztói igény, piaci siker, szakember-hiány. Hazai szakértők¹⁷ szerint a magyar K+F szektort a következő problémák jellemzik:

- a high-tech vállalkozások száma alacsony,
- a nemzetközi piacon versenyképes termékek száma kevés,
- a GDP arányos K + F ráfordítás alacsony,
- a K+F stratégiai együttműködések hiányosak és a K + F eredmények gyakorlati hasznosítása gyenge,
- kevés a természettudományos és műszaki szakember száma,
- gyenge a szabadalmi aktivitás.

A Nemzeti Innovációs Hivatal elemzése szerint a magyar versenyképesség, munkaerő-helyzet és jövőbeni életszínvonal azon múlik, hogy képes lesz-e termékek, szolgáltatások és társadalmi-gazdasági folyamatok innovációjára, megújítására az ország.

Alacsony az innovatív KKV-k száma, mindösszesen a cégek 20%-a nyilatkozta, hogy részt vesz ilyen jellegű tevékenységben 2007-ben. Tükrözi a hazai innovációs helyzetet az is, hogy a Deloitte felmérése szerint a hazai cégek közel 65%-nál mindössze az árbevétel 1%-át fordítják K+F tevékenységre.

3. ábra. A K+F ráfordítások az árbevétel százalékában vállalkozói szektorban

Forrás: Deloitte¹⁸

4. A magyar versenyképesség nemzetközi összevetésben

4.1. A World Economic Forum módszertana

A World Economic Forum évről évre közzéteszi a globális versenyképességi jelentését,¹⁹ a 2012–13-as kiadásban 144 gazdaságot vetettek össze. Ebben kiemelt területként tekintenek az innovációs potenciálok összehasonlítására, mérésére. A WEF módszertana szerint a globális versenyképességi indexet összességében 12 főmutató alapján lehet meg-

határozni, s ezek által lehet összevetni az egyes gazdaságok versenyképességi eredményeit. Ebben a komplex indikátorrendszerben a 12. *pillérként definiálják az innovációs lehetőségeket*. A WEF az innovációs tevékenység alatt főként a technológiai innovációkat, valamint az innovációs folyamat részeként létrejövő tudást, szakértelmet, valamint munkafeltételeket érti. A WEF a versenyképességi indexét, s ennek alapján kialakított kimutatásait az érintett területeken működő, több ezer vezető üzletember véleménye alapján állítja elő.

A WEF módszertanát tekintve a termelékenységekben látja a versenyképesség javulásának feltételeit. A vizsgálatok során megkülönböztetnek makro- és mikroökonómiai versenyképességi tényezőket. A makroökonómiai vizsgálat esetén a következő elemekre terjed ki a részletes elemzés: politikai intézmények, jogi szabályok, emberi kapacitás, ezeket összefoglalóan szociális infrastruktúrának és politikai intézményeknek nevezi. További makroszintű vizsgálatot jelent maga a monetáris és fiskális politika. A mikroökonómiai, vállalati versenyképesség esetén fontosnak tartják az üzleti folyamatok kifinomultságát, mely az operatív és stratégiai szinteken egyaránt fellelhető, valamint a klaszterek fejlettségét és a vállalati környezet minőségét. Az üzleti környezet vizsgálatánál a porteri öttényezős versenyerő modellt alkalmazzák, ezért itt különösen fontos a közvetlen környezet.

Magyarországot – 20 másik gazdasággal együtt – félúton helyezték el a hatékonyság és az innováció által vezérelt országok közé. Valamennyi vizsgált állam közül a magyar gazdaság a 60. helyet foglalja el. Magyarország versenyképességének megítélése szempontjából releváns (valamint a lista elején és végén elhelyezkedő) gazdaságok helyezéseit az 1. táblázat tartalmazza.

A táblázatból látható, hogy a többi egykori „szocialista blokk” államokkal összehasonlítva a magyar gazdaság ezen országok csoportjában a középmezőny elején foglal helyet. Ezt a helyet az elmúlt évek WEF elemzéseiben többé-kevésbé tartani tudta. Az élvonallal való összehasonlítás tekintetében azonban nem ilyen kedvező a helyzet. A hátrányok ledolgozásához lényegesen több időre és erőfeszítésre van szükség.

1. táblázat. Magyarország és néhány állam helyezései a Globális Versenyképességi Index alapján (2011)

Ország	WEF helyezés	Ország	WEF helyezés
Svájc	1.	Magyarország	60.
Szingapúr	2.	Bulgária	62.
Finnország	3.	Szlovákia	71.
Svédország	4.	Montenegró	72.
Hollandia	5.	Ukrajna	73.
Németország	6.	Románia	78.
USA	7.	Horvátország	81.
...	...	Szerbia	95.
Csehország	39.	...	...
Litvánia	45.	Haiti	142.
Lettország	55.	Sierra Leone	143.
Szlovénia	56.	Burundi	144.

Forrás: WEF (2012)²⁰

Külön csak az *innovációs eredményeket* vizsgálva kedvezőbb a helyzet. Ehhez érdemes a WEF elemzés részleteit is megvizsgálni, ezáltal megismerhetők az innováció szempontjából jelentkező fő visszahúzó- és hajtóerők. A táblázat után Magyarország *innovációs* tevékenységét részletesen is jellemző mutatószámok ismerhetők meg.

Magyarország *innovációs* tevékenységét részletesen is jellemző mutatószámok:

1. Innovációs kapacitás:

Magyarország 3,5 pont (1-7 skála) ... 45. hely

2. A tudományos kutatóhelyek, intézmények minősége

Magyarország 5,1 pont (1-7 skála) ... 20. hely

3. A vállalatok K+F ráfordításai

Magyarország 2,7 pont (1-7 skála) ... 103. hely

4. Az egyetemek és az ipar kooperációja, kapcsolatai a K + F tevékenységek során

Magyarország 4,3 pont (1-7 skála) ... 37. hely

5. Állami technológiai beszerzések

Magyarország 3,1 pont (1-7 skála) ... 110. hely

6. Megfelelő számú tudós és mérnök rendelkezésre állása

Magyarország 4,4 pont (1-7 skála) ... 50. hely

7. Szabadalmak létrejötte, hasznosítása

Magyarország 22,1 pont ... 27. hely

(1. Svédország: 311 ponttal...)

Ezen részeredmények összevetéséből származtatja a WEF az országok innovációs eredményeinek helyezéseit, melyet a következő táblázatban közlünk.

2. táblázat. Magyarország és néhány állam innovációs eredményeinek helyezése a WEF alapján

Ország	Helyezés	Ország	Helyezés
Svájc	1.	Lettország	64.
...	...	Ukrajna	71.
Szlovénia	32.	Horvátország	74.
Csehország	34.	Szlovákia	89.
Magyarország	37.	Bulgária	92.
Litvánia	43.	Románia	102.
Montenegró	60.	...	...
Lettország	64.	Algéria	144.

Forrás: WEF (2012)²¹

Az innovációs eredmények ugyan kedvezőbbnek tűnnek, mint a versenyképességre vonatkozók, azonban az innováció alapú gazdaságok másik kulcsmutatója az *üzleti szofisztikáció* alapján a magyar teljesítmény csak a 86. helyen található. A két kulcsmutatót összeítve így, a globális versenyképességi index innovációs és szofisztikációs részindexe alapján az 58. helyet foglaljuk el. A WEF által közölt mutatókból egyértelműen leszűrhetők, hogy mely területeken kell lépéseket tenni a hátrányok csökkentése érdekében.

A WEF (2012)²² kiadott egy versenyképességi jelentést is az Európa 2020 stratégiára vonatkozóan, melyben a stratégia alapköveinek tüzetes vizsgálatát ismerteti. Korábban már említettük a stratégia célját, hogy az EU 2020-ra a világ legversenyképesebb térségévé váljon, s ehhez az intelligens, inkluzív és fenntartható növekedés szinergiáját kívánja erősíteni. Az intelligens növekedés pillérében jelenik meg az Innovatív Unió elképzelése. A stratégia rangsorában Magyarország a 24. helyet foglalja el a vizsgált 27 tagállam közül, melyen 2010-ben is állt. Kimondottan az Innovatív Unió elképzelés mutatószámai alapján a 20. helyet szerezte meg az ország. A jelentés szerint ennek a következő okai vannak:

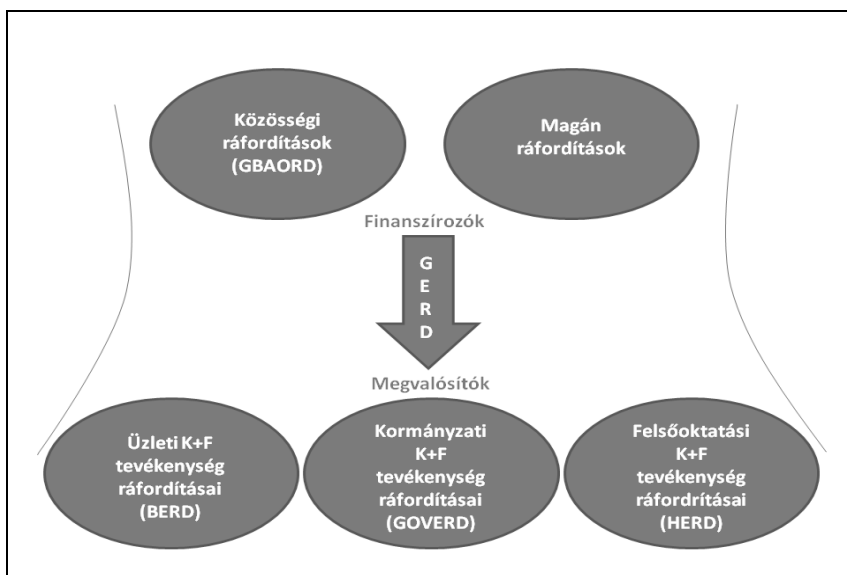
előnyünk van a mérnökök és tudósok megfelelő számú rendelkezésre állásában és jó pozícióink vannak az egyetemek és az ipar kapcsolataiban, sőt a leírtak szerint viszonylag erős technológiai és innovációs infrastruktúrával rendelkezünk. A hátrány az oktatás és gyakorlati továbbképzések területén van, javasolják az elmozdulást a nagyobb fokú ipari, gyakorlatorientált oktatás felé. A munkahelyi oktatásban és a munkahelyteremtésben is egyértelmű előretörésre lenne szükség. A vállalatok finanszírozási lehetőségeit javítani kellene, a KFI beruházásokhoz kedvező hitelkonstrukciókat, esetleg állami finanszírozási háttérrel kell biztosítani, hisz jelenleg a régióban a legrosszabb teljesítménnyel rendelkezünk.

4.2. OECD vizsgálatok

Az OECD alapvetően határozza meg az innováció mérésének módszertanát, mivel több szervezet is ehhez igazodóan dolgozza ki saját mérési metódusait. Ezt igazolja a következő idézet is. „Az OECD nagy erőfeszítéseket tett az innovációs tevékenységek mérésének harmonizálására. A Frascati kézikönyvcsaládot széles körben használják.” Továbbá: A Szabadalmi Kézikönyv (Patent Manual [1994]) a szabadalmi adatok gyűjtésével kapcsolatos ismereteket foglalja össze, a Canberra Kézikönyv [1995] a tudomány és technológia humán erőforrásaival foglalkozik, a már említett Oslo Kézikönyv [1997] az innovációs adatok gyűjtéséhez ad segítséget, a Frascati Kézikönyv [2002] pedig a kutatás és kísérleti fejlesztés felméréseihez mutatja be az elfogadott gyakorlatot.” „A tudománystechnológiai tevékenységek mérésével kapcsolatban ezek a kézikönyvek klasszikusoknak és ajánlásaik ma világszerte elfogadottnak számítanak.”²³

A 4. ábra szemlélteti az OECD mérési módszertanának összefüggéseit.

4. ábra. Az OECD innovációs mutatói

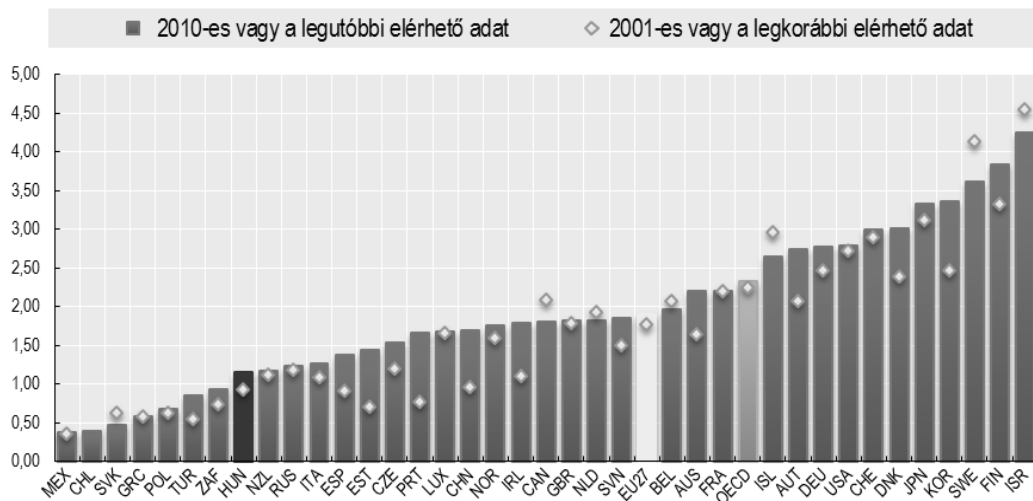

Forrás: chiefscientificadviser.ie,²⁴ alapján saját készítésű ábra

Az OECD (2010)²⁵ kimutatásai szerint Magyarországon, 2008-ban a GDP 1%-át fordították K+F tevékenységre (GERD), melyhez az ipar 48%-kal, míg a kormányzat (állam) 41%-kal járult hozzá. A kormányzati K+F megrendelések 75%-a a magánszektorba érkezett, a kockázati tőkések befektetései a GDP 0,05%-át tették ki. A magyar GERD 9,3%-a származott külföldről. Pozitív, hogy a BERD növekedésének tekintetében Magyarország

első az egyik összevetésben: 1998–2008 között mintegy 12%-kal nőtt az üzleti K + F ráfordítás, miközben az OECD átlag 4% körül volt. A GERD mutató alakulását mutatja a következő diagram. Látható, hogy a magyarországi K + F ráfordítások növekedtek, igaz nem jelentős mértékben. Kiolvasható, hogy az OECD és az EU27-ek átlaga gyakorlatilag nem változott a 10 év alatt.

5. ábra. A GERD-mutató alakulása 2001–2010 között

Forrás: OECD (2012)²⁶

5. Konklúziók

Az uniós innovációs tevékenységet vizsgálva kitűnik, hogy a 2000-es évek óta gyakorlatilag stagnált az EU innovációs intenzitása és a trendszámítás szerint nem várható jelentős mértékű emelkedés. Ezzel szemben Magyarországon kissé nagyobb fluktuáció figyelhető meg, és megállapítható, hogy kissé optimista a jövőbeni növekedési feltételezés, mind a trend, mind a cél tekintetében. A 2010-es adatok publikálása óta ugyanis kiderült, hogy még koránt sincs vége a válságnak és hatásainak, valamint a magyar kormány azóta további pénzeszközöket vont ki az érintett szférából (elég, ha csak a felsőoktatás finanszírozásának megkurtítására, a zárolásokra gondolunk, mivel a felsőoktatás a K + F szektor egyik meghatározó szereplője). Expanzióra lenne szükség, hogy elérjük az Európa 2020 stratégiában vállalt célunkat, melyben arra tettünk kötelezettséget, hogy az évtized végére a GDP legalább 1,8%-át költjük innovációs tevékenységekre. Itt jegyezzük meg, hogy még így is meglehetősen el lennénk maradva e tekintetben az Unió 3%-os céljától, melyet már a lisszaboni stratégiában meghatároztak, majd az Európa 2020 stratégiában újrafogalmaztak. Magyarország a tervek szerint ezt a célkitűzést várhatóan csak 2030-ra fogja teljesíteni.

Egyértelmű fejlesztésre van szükség az innovációs területen, hogy a nemzetközi és regionális versenyképességünk javuljon. Főként a magánszektorban kellene intenzívebbé tenni az innovációs tevékenységet, így biztosítva a piaci igényű technológiák, termékek megjelenését és terjedését. Az innovációt serkentő adókedvezményeket vissza kellene adni a cégeknek. A magyarországi innováció fő letéteményesei, a KKV-k a jelenlegi gazdasági helyzetben csak tudatos állami stratégiával kerülhetnek kedvezőbb helyzetbe, az innovációt támogató hitelezési politika mellett.

Magyarország számára fontos lehetőség az innovációs folyamatok fejlesztésére a 2014–

2020 közötti EU költségvetés. Az Európai Bizottság 80 milliárd EUR-t irányoz elő az új költségvetési ciklusra a K+F+I stratégiai kerete számára, amelyet további strukturális alapok egészítenek ki. A kormány bejelentése szerint a következő pénzügyi ciklusban a Magyarországnak szánt Uniós keret 60%-át közvetlen növekedésösztönzésre, gazdaságfejlesztésre kívánják fordítani.

A K+F+I tevékenység fejlesztése különös jelentőséggel bírhat ennek keretében, melyből tartós versenyelőnyök és növekedési lehetőségek származhatnak. Különösen fontos lenne a KKV szektor számára a célszerűbb, jóval kisebb adminisztrációs terhek mellett történő pályázatadás lehetősége, mely minden bizonnyal serkentené az innovációs folyamatokat.

JEGYZETEK

1. Pyka, Andreas (2002): Innovation Networks in Economics: From the Incentive-based to the Knowledge-based Approaches, *European Journal of Innovation Management*, Vol. 5, Issue 3, pp. 152–163.
2. Schumpeter, Joseph Alois (1911): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
3. Havas A. (1998): Innovációs elméletek és modellek. Inzelt A. (szerk.) Bevezetés az innováció menedzsmentbe. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, pp. 33–57.
4. Nelson, R. R.–Winter, S. (1982) An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard U. P.
5. A modernebb felfogások szerint már jóval szélesebb a szereplők köre. Lásd bővebben: Székely Csaba–Keresztes Gábor (2012): Gondolatok az innovatív stratégiák kialakításáról, Vezetés és hatékonyság Taylor után 101 évvel, Vezetéstudományi konferencia, SZTE GTK, 2012.
6. Lásd bővebben: Keresztes Gábor (2012): Európai paradoxon = Magyar paradoxon? , Tehetség és kreativitás a tudományban, Tanulmánykötet, NYME-KTK, Sopron, 2012.
7. Szunyogh Zsuzsanna (2010): Az innováció mérésének módszertani kérdései, Statisztikai szemle, 2010. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2010/2010_05/2010_05_492.pdf
8. Némethné Pál Katalin (2010): Innovációs tevékenység mérése a magyar vállalatoknál, Doktori értekezés, BCE, Budapest, 2010.
9. Keresztes Gábor (2012): Európai paradoxon=magyar paradoxon?, Tehetség és kreativitás a tudományban, Tanulmánykötet, NYME-KTK, Sopron, 2012.
10. Valójában csak 24, mivel a 3.1.3-ra nem tudtak adatokat gyűjteni.
11. EC (2011): http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?section=competitiveness-report&year=2011
12. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/tudkut/tudkut11.pdf>
13. Gross domestic Expenditure on Research and Development, azaz a GDP K+F-re fordított arányát mutatja meg.
14. Nemzeti Innovációs Hivatal.
15. Nemzetgazdasági Minisztérium (2012): Befektetés a jövőbe, Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia 2020, Tervezet, Budapest, 2012.
16. Nemzeti Innovációs Hivatal [2012]: Jelentés a vállalati KFI helyzetéről, 2012.
17. Nikodémus A. et al. (2010): Megújuló nemzeti innovációs rendszer, letöltve: http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=419&page=0
18. Deloitte (2012): Vállalati K+F jelentés 2012 , http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Hungary/Local%20Assets/Documents/Reports%20and%20Studies/R&D_brochure_2012_HU_Electr.pdf
19. WEF (2012): http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf
20. World Economic Forum (2012): Global Competitiveness Report 2012–13, WEF, Genf http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf
21. World Economic Forum (2012): Global Competitiveness Report 2012-13, WEF, Genf http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

22. http://www3.weforum.org/docs/CSI/2012/Europe2020_Competitiveness_Report_2012.pdf
23. Pakucs János–Papanek Gábor (szerk.) (2006) : Innováció menedzsment kézikönyv, Magyar Innovációs Szövetség.
24. http://www.chiefscientificadviser.ie/media/RD_stats.pdf
25. <http://www.oecd.org/sti/innovationinsciencetechnologyandindustry/46664390.pdf>
26. OECD (2012): „Gross domestic expenditure on R&D”, *Science and Technology: Key Tables from OECD* http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/gross-domestic-expenditure-on-r-d-2012_rdxp-table-2012-1-en letöltve: 2012.04.20.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Deloitte (2012): Vállalati K+F jelentés 2012, http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Hungary/Local%20Assets/Documents/Reports%20and%20Studies/R&D_brochure__2012_HU_Electr.pdf
- EC (2011): http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?section=competitiveness-report&year=2011
- Havas A. (1998): Innovációs elméletek és modellek. Inzelt A. (szerk.) Bevezetés az innováció menedzsmentbe. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, pp. 33–57.
- Keresztes G. (2012): Európai paradoxon = Magyar paradoxon? , Tehetség és kreativitás a tudományban, Tanulmánykötet, NYME-KTK, Sopron, 2012.
- Nelson, R. R.–Winter, S. (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard U. P.
- Némethné Pál Katalin (2010): Innovációs tevékenység mérése a magyar vállalatoknál, Doktori értekezés, BCE, Budapest, 2010.
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2012): Befektetés a jövőbe, Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia 2020, Tervezet, Budapest, 2012.
- Nemzeti Innovációs Hivatal (2012): Jelentés a vállalati KFI helyzetéről, 2012.
- Nikodémus A. et al. (2010): Megújuló nemzeti innovációs rendszer, letöltve: http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=419&page=0
- OECD [2012]: „Gross domestic expenditure on R&D”, *Science and Technology: Key Tables from OECD* http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/gross-domestic-expenditure-on-r-d-2012_rdxp-table-2012-1-en letöltve: 2012. 04. 20.
- Pakucs J.–Papanek G. (szerk.) (2006): Innováció menedzsment kézikönyv, Magyar Innovációs Szövetség.
- Pyka, A. (2002): Innovation Networks in Economics: From the Incentive-based to the Knowledge-based Approaches, *European Journal of Innovation Management*, Vol. 5, Issue 3, pp. 152–163.
- Schumpeter, Joseph Alois (1911): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Székely Cs.–Keresztes G. (2012): Gondolatok az innovatív stratégiák kialakításáról, Vezetés és hatékonyság Taylor után 101 évvel, Vezetéstudományi konferencia, SZTE-GTK, 2012.
- Szunyogh Zs. (2010): Az innováció mérésének módszertani kérdései, Statisztikai szemle, 2010. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2010/2010_05/2010_05_492.pdf
- World Economic Forum (2012): *Global Competitiveness Report 2012–13*, WEF, Genf http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf
- World Economic Forum (2012): http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf
- http://www.chiefscientificadviser.ie/media/RD_stats.pdf
- <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/tudkut/tudkut11.pdf>
- <http://www.oecd.org/sti/innovationinsciencetechnologyandindustry/46664390.pdf>

GÁL ZOLTÁN*

A RÉGIÓK ÉS AZ ÁLLAM KONFLIKTUSAI AZ INNOVÁCIÓS KORMÁNYZÁSBAN – AZ INNOVÁCIÓ KÖZPONTI ÉS REGIONÁLIS IRÁNYÍTÁSA MAGYARORSZÁGON**

ABSTRACT

The paper deals with the evolving systems of central and regional governance of innovation during the past two decades in Hungary. It examines the management of innovation, the organizational structure and institutions of innovation policy placing innovation in the development strategies of central governments.

It discusses the reasons why the fully decentralised systems of regional innovation has not developed and what led to the weakening the regional innovation systems despite once the groundbreaking legislation.

1. Bevezetés

Az innováció rendszerszerű megközelítése részben az innovációfejlesztésben érdekelt piaci és a közzféra szereplőinek kapcsolatrendszerére, illetve a rendszerben együttműködő szereplők közötti interaktív tanulási folyamatra és tudásáramlásra épít.¹ Emellett az innovációs rendszerek hatékony működését leginkább befolyásoló tényező a működési környezet minősége, az ahhoz kötődő intézményi szerveződések és hálózatok hatékonysága, illetve a működési környezetben meglévő emberi erőforrások és társadalmi tőke. A rendszer-szemléletű szakirodalom egyaránt leírja a nemzeti, szektorális, technológiai és a regionális rendszerek működését.²

A különböző léptékű és területi szintű rendszerek közül – az innovációs szakpolitika-alkotás miatt is – továbbra is a legmeghatározóbb forma a nemzeti innovációs rendszer. Ebben az államnak meghatározó a szerepe, s ezen a szinten érvényesülnek a szabályozási szempontok, illetve a rendszer működését befolyásoló egyéb szakpolitikák (oktatási, kereskedelmi, fiskális, monetáris) hatásai is. Ennek a rendszernek a többi innovációs rendszertípussal, így a szektorális, technológiai és a regionális rendszerekkel való kapcsolata is meghatározó, de a globális gazdasági térbe is a nemzeti innovációs rendszerek integrálódnak.³

A regionális innovációs rendszerek (RIS), illetve az ahhoz kötődő szakpolitikák létjogosultságát indokolja, hogy a területiség szerves része az innovációs folyamatoknak. Az innováció nemcsak a területileg az egyik leginkább koncentráltabb ágazat,⁴ részben a kritikus tömeg megteremtésének szükségessége, a működési környezeti keretfeltételek különbözősége, illetve a tudáshoz való hozzáférés területileg jelentős egyenlőtlenségei miatt is.⁵ A regionális innovációs rendszerek mindegyikének meghatározó sajátossága a térbeli közelség előnyeinek kiaknázása is.⁶ A kritikus tömeg által jellemezhető méretgazdaságos koncentrációk és a földrajzi közelség nemcsak a szereplők együttműködésének a hatékonyságát, de az innováció terjedés (tudástúlcsordulás) eredményességét is javítják.⁷

A regionális innovációs rendszerek működési hatékonysága nagymértékben függ a nemzeti innovációs rendszerek centralizált vagy éppen decentralizált jellegétől. A decent-

* Dr. habil. Gál Zoltán, egyetemi docens, Kaposvári Egyetem; tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.

** A kutatást az OTKA 81785. sz. pályázata támogatta.

ralizált RIS-ek nem pusztán a nemzeti innovációs rendszer dekoncentrált leképeződései (Kelet-Közép-Európában leginkább ez a jellemző).⁸ Az alulról szerveződő fejlett RIS-ek működési környezete a tudástermelő és tudásközvetítő mechanizmusok, hálózatok fejlettségét, az interaktív tanulási mechanizmusok meglétét feltételezik, tehát a pénzügyi tőke és a társadalmi tőke szerencsés koncentrálódása meghatározó adottság.⁹ Cooke és társai (2000) hangsúlyozzák, hogy a szakpolitikának a műszaki innovációk mellett a társadalmi és szervezeti innovációkkal, illetve az innováció pénzügyi és képzési aspektusaival is foglalkoznia kell.¹⁰

A nemzeti innovációs rendszerekre vonatkozó szakirodalom a kritikus szervezeti tömeg megléte mellett a rendszer működésének hatékonyságát vizsgálja a rendszer rövidebb működési tapasztalatai alapján, valamint az innovációs rendszerben működő szervezetek közötti kapcsolatok intenzitását és minőségét.¹¹

Az elmúlt évek közösségi ágazati politikája is felismerte azt, hogy az innováció kulcsfontosságú a területi különbségek kezelését célul tűző regionális politika számára. Az Európai Unió az innovációs és a regionális politika szorosabb összehangolását, a strukturális alapokból is finanszírozott innovációorientált területfejlesztés támogatását tűzte ki célul új fejlesztési és támogatási irányelveiben. Ennek megfelelően az innovációfejlesztést a szintén integráló jellegű területfejlesztési politika integráns szakpolitikai eszközének tekintjük.¹²

Az innovációs és a regionális politika integrálását nehezíti az a tény, hogy az innovációfejlesztés a jövőben már az Európai Unió szintjén is sokkal kevésbé tekinthető kiegyenlítődtést szolgáló területfejlesztési eszköznek, sokkal inkább a mérethatékonysági, versenyképességi (városi pólusok fejlesztése) kritériumok határozzák meg térségi telepítését, illetve területi eloszlását.

Tanulmányunk az innováció központi és területi irányításának elmúlt két évtized alatt formálódó rendszerét elemzi Magyarországon. Vizsgálja az innovációs irányítás és az innovációs szakpolitika szervezeti és működési struktúrájának, illetve intézményrendszerének a kialakulását, az együttműködési mechanizmusok működését, valamint elhelyezi az innovációt a mindenkori kormányzatok fejlesztési stratégiáiban. Emellett külföldi példák bemutatásával áttekinti a központi és területi irányítás sikeres működési modelljeit. A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen okok vezettek a régiók innovációs fejlesztését korábban zászlójára tűző stratégiai célkitűzések háttérbeszorulásához, illetve a regionális innovációpolitikai irányítás rendszerének meggyengüléséhez, megszűnéséhez. A tanulmányban felhasználtuk az innovációs rendszer különböző szintjein működő szereplőkkel készített interjúkat.

2. Az állam szerepe az innovációs rendszer irányításában

2.1. A központi irányítás szerepe a nemzeti innovációs rendszerekben

Az elmúlt két évtized innováció rendszerépítésének és innovációs irányításának legnagyobb eredménye a szervezetrendszer minden részelemének kiépülése. A nemzeti innovációs rendszerekre vonatkozó szakirodalom a kritikus szervezeti tömeg megléte mellett két szempontot emel ki a működés eredményessége szempontjából: az első, miszerint a rendszer hatékony működésének hiánya, amely visszavezethető a rendszer rövidebb időszakra visszatekintő működési tapasztalataira. A második, a rendszer elemeinek teljesítményét döntően befolyásolják az innovációs rendszerben működő szervezetek közötti kapcsolatok intenzitása és minősége.¹³ Az innováció központi irányításának reformja kapcsán három, Magyarországon is megfigyelhető trendre kell figyelni:

- Az első az állami szerepvállalás mértéke, ami szorosan összefügg a *fejlesztő állam* teóriájával. A gazdaság versenyképességét szolgáló innovációk előállítása ugyan nem nélkülözheti a magánszektor szerepvállalását, ugyanakkor erős közhatalmi, kormányzati támogatásra szorul. Az ún. fejlesztő állam, amely a nemzetállami gazdaságok, a régiók mellé áll a globalizáció diktálta versenyben, óhatatlanul nagyobb aktivitással vesz részt a gazdaság működési feltételeinek javításában.¹⁴
- Az állam, a piac és az ún. harmadik szektor (a széles értelemben vett nonprofit, illetve civil szektor) plurális összekapcsolására tesz kísérletet. A *partnerség, a hálózatiság* és az országos, illetve regionális szintű *fejlesztési koalíciók* megszervezésének közös érdekei mentén szerveződő fejlesztési koalíciók olyan kulcselemek, amelyek térnyerése vélhetően pozitív elmozdulást eredményezhetnek.¹⁵
- A versenyképesség kontinentális és nemzeti szintű értelmezése mellett egyre inkább teret hódít a *regionális lépték*, amely nem csak úgy értelmezhető, hogy a fejlesztő államnak korrigálnia kell a területi különbségeket, hanem úgy is, hogy ebben a léptékben lehet hatékonyan szerepet vállalni a gazdaságfejlesztésben, klaszterek építésében és az innováció segítségével is, illetve a regionális innovációs (intézmény)rendszer kialakításában.¹⁶

Napjainkban csaknem általános nézet, hogy a gazdasági fejlődés sokoldalú elősegítése, a nemzetgazdaság versenyképességének megteremtéséhez kapcsolódó innováció támogatása a kormányzatok kiemelten fontos tennivalójának ítéltető. Az állami szerepvállalás formája és a beavatkozás mértéke függ a gazdaság fejlettségétől, az intézményi berendezkedéstől. Az OECD és a dinamikus feltörekvő országokban az állam mindenhol felvállalja a nemzeti innovációs rendszer (NIR) összehangolt működtetését, illetve a nemzeti innováció eredményeinek nemzetközi beágyazottságának az elősegítését. Az állam közvetett módon az innovációt oly módon támogathatja, hogy elősegíti az innovációval összefüggő infrastruktúrát, valamint az oktatás, a képzés és az információ áramlás fejlesztését. Ugyanakkor az állam szerepének, illetve a központi irányítás jól szervezettségének jelentőségét mutatja az a tény, hogy az erős állami támogatottságú innovációs rendszerek a sikeresek (Japán, Kína, Korea, Finnország, Svédország, Izrael). Az állami feladatok közé tartozik az innováció területén a jogi, pénzügyi ellenőrző és értékelő rendszer biztosítása, az adó- és monetáris politikához kapcsolódó innovációt élénkítő állami támogatás folyamatos biztosítása, a vállalati tőke és az EU-források bevonásának elősegítése, a nagy költségigényű kutatási infrastruktúra kialakításának biztosítása, anyagi támogatása, valamint a közérdekű kutatások szükségessége (környezetvédelem, árvízvédelem, közbiztonság, egészségügy, népesedéspolitikai). Fontos állami feladatkör továbbá a szabályozás és standardizálás, illetve a magán- és közszféra közötti hálózati együttműködés ösztönzése is.

Az állami források kutatás-fejlesztési és innovációs célra történő felhasználásának egyik indoka, hogy nagyok az innovációs befektetések externális hatásai, a befektetés csak hosszú távon térül meg (pl. az infokommunikációs technológiák és a digitális kultúra elterjedésének multiplikátor-hatása). Az állami támogatást indokolja az is, hogy nő a problémák komplexitása miatti forrásigény, így egyre kevésbé képes egy-egy hazai szervezet egyedül biztosítani egy projekt forrásait, ami csak állami támogatással megoldható. Állami szerepvállalást igényel a nagy költségigényű kutatási infrastruktúra kialakításának anyagi támogatása is, de a közérdekű kutatások finanszírozása is például az árvízvédelem, a honvédelem, hatósági a fenntartható fejlődéssel, a fogyasztóvédelemmel vagy a népesedéspolitikával, az egészségüggyel, az új technológiák társadalmi hatásával kapcsolatos kutatások területén.

Az innováció központi irányítása tekintetében az állam által felügyelt központi intézményrendszer kereteinek és szakpolitikai eszközrendszerének kialakítása jelenti egyrészt a

szervezetrendszer megteremtését, másrészt pedig a megfelelő jogszabályi háttér biztosítását. Az előbbihez nyilván az államnak el kell döntenie, hogy az innovációpolitika befolyásolása mely csúcsszerv(ek) feladata lesz, és ennek megfelelően kell a jogköröket delegálni, illetve az alsóbb szintű intézményeket kiépíteni.¹⁷

Az állami beavatkozás aktív formája a K+F *közvetlen* pénzügyi támogatását jelenti. A *közvetett* (fiskális, adózási és szabályozási politikához kapcsolódó innovációt élénkítő állami támogatás) eszközök a keretek, alapkutatási infrastruktúra biztosítását foglalja magában, de nem feltételez aktív beavatkozást és felülről vezérlést! A jogszabályi környezet tekintetében a világos *jogi szabályozás* és a törvényi keretek biztosítása mellett szabályozni kell az állami szerepvállalás mértékét és az állami támogatás garanciáit. Emellett többféle eszköz áll az állami innovációs politika rendelkezésére: pl. innovatív közbeszerzés) a rendelkezésre álló (hazai és EU) források hatékonyabb allokálása, a nemzeti innovációs rendszeren belüli kapcsolatok és a hálózatosodás ösztönzése, szektorközi szakpolitikai harmonizáció.

2.2. Az állami szerepfelfogás a magyar innovációs rendszerben

A 2007-ben elfogadott „A kormány középtávú (2007–2013) tudomány-, technológia- és innovációpolitikai (TTI) stratégiájában” az állami szerepvállalás célja a nemzeti innovációs rendszer összehangolt, hatékony működtetése, amelyet az állam a rendszer többi szereplőire támaszkodva valósít meg. Az állam feladatát a stratégia elsősorban a keretek, a kutatási (főként alapkutatási) infrastruktúra és magas szintű oktatási rendszer biztosításában, de nem az aktív beavatkozásban látta. Ahol a gazdasági megtérülés esélye lehetővé teszi, indokolt a piaci szereplők bevonása. Tovább kell fejleszteni az innovációt ösztönző tőkepiaci eszközöket és azok jogszabályi feltételeit. A kockázatok az állami és a magántőke kombinálásával megoszthatók. Az államnak a rásegítő mechanizmusokat kell kialakítania, amelyek a magántőke számára vonzó projektek piacát bővítik.

A 2013-ban elfogadásra kerülő „Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia 2020-ban” a helyzetelemzés és a Szenáriókészítést megalapozó elemzések jók (bár kapcsolódásuk az EU 2020 stratégiához nem eléggé határozott), ugyanakkor a stratégiai válaszok az adott nemzeti és nemzetközi keretfeltételek¹⁸ mellett nem minden esetben megalapozottak. Emellett az innovációs rendszer elemei közötti tudásáramlás és koordináció továbbra sem látszik biztosítottnak. A stratégia megjegyzi, hogy a kitűzött célokat csak a célkitűzések megvalósítását segítő konkrét, az állam szerepvállalását nem nélkülöző lépésekkel, eszközökkel lehet elérni.

A 2010-ben megváltozott innovációs intézményrendszer központi szinten sem egyszerűsítette a rendszer elemei közötti szinergiákat, s elbizonytalanította a decentralizált (régiós) szinten szerveződő innovációt támogató szervezetek szereplőit. A fejlesztő állam koncepciótól, amelyet az adósságválság gerjesztette központi forrásszűke is magyaráz, elmozdulás figyelhető meg az állam laza koordinatív és közvetett támogató funkciói felé. Az állami szerepvállalás minősége és mélysége, illetve konkrét formája tekintetében az új stratégia egyértelműen fogalmaz: „Az államnak nem az a dolga, hogy a kutatás-fejlesztés és az innováció terén – az adófizetők pénzéből – ágazati szinten fogadást kössön a jövőre. Az államnak az a feladata, hogy közvetlen és közvetett eszközökkel, adókedvezményekkel, tőkepiaci megoldások kereteinek alakításával, pályázati rendszerek működtetésével és innovációs szolgáltatások nyújtásával segítse a piacon természetes módon kialakuló specializációt” (Nemzeti K+F+I Stratégia 2020, 5. o.). Az állam feladata sokkal inkább az ehhez szükséges kedvező környezet megteremtésében, mintsem az ágazati beruházásokban áll.

Az elmúlt európai uniós programozási periódus tapasztalatai alapján nyilvánvalóvá vált,

hogy az uniós fejlesztési források csak akkor érhetőek el, ha az adott országban létezik vagy létrejön a kutatási-fejlesztési kapacitásoknak az a kritikus tömege, amely esélyt ad sikeres pályázatokra. A stratégiakészítők is tudatában voltak annak, hogy a Horizont 2020 program forrásaiból csakis azok az országok számíthatnak jelentős bevételekre, amelyek maguk is sokat költenek kutatás-fejlesztésre és innovációra, hiszen ez teremti meg a széles pályázói bázist. A kormányzat az új szervezetrendszerben a *KFI menedzsment koordinációját* és felügyeletét látja el. A hatáskörök azonban továbbra sem koncentráltak. A Nemzetgazdasági Minisztérium látja el a *Nemzeti Innovációs Hivatalon* (NIH) keresztül a szakpolitikai és tárcaközi koordinációt, a stratégiai és tervezési dokumentumok készítését, ugyanakkor az innovációs alapot a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium felügyeli. A kormányzat által ellátandó állami funkciók és irányítási feladatkörök – többek között – a következő területekre erjednek ki: a jogszabályalkotás előkészítése, az innovációs szolgáltatások nyújtása és a szolgáltatási rendszer irányítása, a pályázati és programmenedzsment, a tudásbázisok megerősítésének irányítása és monitoringja, a szellemi tulajdonvédelem. A finanszírozás terén az innovációs járulék új szabályozása alapján az új rendszerben valamennyi közép- és nagyvállalat innovációs járulék fizetésére kötelezett, és ezek a befizetések képezik a Kutatási, Technológiai és Innovációs Alap forrásait, amelyeket – pályázati alapon – a kutatás-fejlesztéssel és innovációval foglalkozó vállalatok és intézmények vehetnek igénybe.

A K+F+I-stratégia megalkotásával párhuzamosan az innovációs teljesítményt közvetlenül meghatározó szakpolitikai területeken bekövetkező kedvezőtlen változások erősen korlátok közé szorítják a stratégia eredményes megvalósíthatóságát. A sikeres innovációs politikát folytató országokban az állam egyszerre támogatja a kínálati és a keresleti oldali szakpolitikákat, azaz egyfelől segíti a felsőoktatást, a K+F+I-szektor, az innovációt ösztönző közbeszerzést, másfelől a versenyt szolgáló termékpiacon szabályozásokat.

3. Az innovációs szakpolitikai deficit kialakulása Magyarországon: a nemzeti innovációs rendszer reformja és a központi irányítás zavarai

A magyar nemzeti innovációs rendszer (NIR)¹⁹ irányítási rendszer az OECD 2009-es értékelése szerint formálisan tartalmazza az összes olyan szervezetet, amely a fejlett ipari országokban működik. Mégis a rendszert nagy instabilitás jellemzi, amelynek intézményrendszerében, és az irányítási jogosítványokban és felhatalmazásokban, valamint az egyes szervezetek státuszában, mandátumában és működésében bekövetkezett rendszeres változások akadályozzák a rendszer kiegyensúlyozott működését. Mindez nemcsak a rendszeren belüli szervezetek közötti kooperációt akadályozza, de emellett a szervezeti tanulást, és ezért a szakpolitikai tervezésben, koordinációban és végrehajtásban a „jó gyakorlat” kialakulását is.²⁰

Beszűkültek a kutatásra és fejlesztésre fordítható anyagi források. A kutatóbázisok szétforgácsolódásával párhuzamosan az innováció nemzeti intézményrendszere is meggyengült, kormányzati pozíciója jelentősen háttérbeszorult a fejlesztések ösztönzése helyett leginkább az átmenet válságkezelésére koncentráló kormányzati stratégiákban. A nemzeti innovációs rendszert az ezredfordulón erős széttagoltság és a koncepciótlan intézményi átalakítások jellemezték, így a rendszer továbbra is erősen inkoherens, toldozott-foltozott maradt. Nyilvánvalóvá vált, hogy szükség van a kutatás-fejlesztés és az innováció felsőszintű irányításának és az intézményrendszernek a reformjára, de az 1990-es évek végén már látni lehetett, hogy az EU-direktívákkal (lisszaboni csúcs) való harmonizálás előbb utóbb szükségessé teszi a nemzeti innovációs rendszer decentralizációját is. A kormányzat 1999-ben nemzeti szintű feladatokat irányozott elő a technológiai lemaradás, illetve az

innovációs képesség javítása céljából, amely az EU tagországaiban kidolgozott nemzeti innovációs stratégiák mintáját követi (NIS). Mindez magában foglalta az intézményi, információs, képzési és ösztönzési rendszer összehangolt fejlesztését, illetve az EU-keret-programokhoz való csatlakozást. Több felmérés eredményei és a tapasztalatok is azt mutatták, hogy Magyarországon sem a helyi, sem a nemzeti innovációs rendszer működése nem kielégítő, ami a nemzetközi rendszerekbe való bekapcsolódást is nehezítheti.²¹ Empirikus felmérésekkel és statisztikai adatokkal bizonyítható, hogy a magyar innovációs rendszer elemei és különböző területi szintjei nem működnek hatékonyan és összehangoltan.²²

Magyarországon a tudásalapú és innovációorientált gazdaságfejlesztés minden hosszabb távú tervezési dokumentum célkitűzései között szerepelt az 1990-es évek vége óta. Az európai uniós dokumentumokkal kompatibilis nemzeti fejlesztési tervek ágazati fejlesztési programjaiban kulcsfontosságú az innovatív gazdaság aktorainak és intézményrendszerének a fejlesztése. Nagyon sok esetben az említett innovációs célok csak az Európai Bizottság irányelveinek mechanikus átvételét jelentették, s a brüsszeli prioritások formális beépítését nem követték a hosszú távú tervezést és a végrehajtást megalapozó intézkedések.^{23, 24}

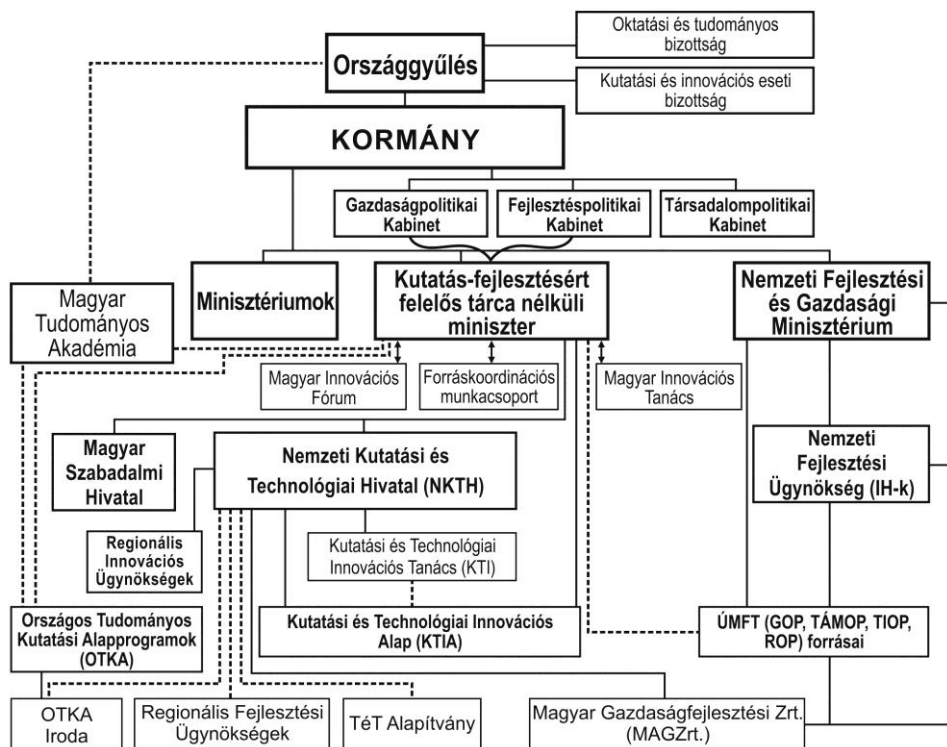
Magyarországon a TTI-politika stratégiai tervezésének, koordinációjának és végrehajtásának kormányzati szervezeti rendszerét 1990 óta a folyamatos átszervezések jellemzik. Az elmúlt két évtizedben minden magyar kormány átalakította ezt a rendszert, amelyből hiányzik a stabilitás. Ugyanakkor a rendszerváltás utáni több mint egy évtized extenzív intézményfejlesztései után a szétagolt felelősségi körök EU-konform rendezése a különböző közösségi szervekben való magyar részvétel konzisztenciája miatt szükségessé vált az *innovációs feladatokat, szervezeteket, pénzügyi támogatási rendszereket összehangoló nemzeti innovációs rendszer reformja és a törvényi szabályozás kereteinek megteremtése*.²⁵

A fejlett országok gyakorlatában a tudomány- és technológiapolitika kidolgozásáért és megvalósításáért országonként eltérő módon más-más tárcák a felelősek, vannak országok, ahol az innovációpolitika önálló minisztérium keretében működik. Az 1990-es rendszerváltást követően az OMFB (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság) látta el a az innovációpolitika felügyeletét, majd több tárca is illetékes volt innovációs ügyekben. Az ezredfordulón a három minisztérium között voltak szétaprózva a különböző innovációs jellegű fejlesztési alapok és célleírányzatok. Az Oktatási Minisztérium mellett a regionális és innovációs fejlesztési programokat kidolgozó Gazdasági Minisztérium – mint az innovációpolitikát és támogatási rendszert korábban felügyelő tárca – továbbra is önálló innovációs főosztályt működtetett.

A nemzeti innovációs rendszer átalakítása és reformja 2004-re megvalósult, amelynek eredményeként kialakultak a nemzeti intézményrendszer, és az innovációs támogatási rendszer új keretei. Az innovációs irányítás nemzeti és regionális rendszerét egyaránt átalakító, *új törvényt (kutatás-fejlesztésről és technológiai innovációról szóló 2004. évi CXXXIV. törvény)* fogadott el az országgyűlés 2004-ben a TTI-politika területén.²⁶ A szervezeti változások eredményeként a nemzeti innovációs rendszer központi irányítási szintje megerősödött, s az innováció súlyának és ágazatközi jellegének legjobban megfelelő önálló kormányzati hatáskörrel felruházott csúcshintézmény került felállításra 2005-ben. Az innovációt nemzeti szinten koordináló *Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal* (NKTH) a gazdasági tárca felügyelte. A 2004-es reformot követően az Oktatási és Kulturális Minisztérium a tudomány- és az oktatáspolitikai felelőse lett a kormányban, s a gazdasági tárca visszakapta az innováció csúcsszerveinek felügyeletét, illetve számos, az innováció szempontjából fontos szervezet (pl. Magyar Szabadalmi Hivatal) felügyeletét is ellátta (1. ábra).²⁷

1. ábra. Magyarország nemzeti innovációs rendszere, 2008–2010

Fig. 1. National Innovation System of Hungary

Forrás: NKTH

Az NKTH felügyelete alá tartozott, de külön szervezetként működött a *Kutatás-fejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Iroda*, amely az NFT-hez és a NKTH-hoz kapcsolódó innovációs pályázatokat kezelő és menedzselő, ügynökség jellegű szervezet. A rossz működési tapasztalatok és a párhuzamos szervezeti struktúra koncentrációja miatt 2008-ban a KPI-t beolvasztották a MAG Zrt.-be, ami a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség pályázatait koncentrálni szervezté alakult. 2007 és 2008 között ismét megkérdőjeleződött az NKTH szakmai függetlensége és döntési kompetenciája, a gazdasági miniszter operatív döntési jogai erősödtek az NKTH elnöki jogköreinek rovására, s ezzel.

Az NKTH az innováció folyamatos és kiszámítható finanszírozásához szükséges elkülönített innovációs alap felügyeletét is ellátta. A *Kutatási és Technológiai Innovációs Alap* teljesen új finanszírozási módot honosított meg amennyiben a vállalkozások bevételeinek 0,2%-os innovációs hozzájárulásával, illetve a kiegészítő állami forrásokból építkezik.²⁸ Az innovációs finanszírozás és az alap működésének bizonytalan helyzetét jelezte, hogy 2009-ben a kormányzat jelentősen csökkentette a korábban szabályozott állami hozzájárulás mértékét.²⁹

A 2010-es kormányváltás után az új kormány az innovációs pályázati rendszer másfél évre történő befagyasztását az innovációs irányítás központi szintjének átalakítására használta fel. Kormányrendeletben 2011. január 1-jével megszüntette a Kutatási és Technológiai Innovációs Tanácsot, valamint a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivaltalt. Együttal létrehozta a *Nemzeti Innovációs Hivaltalt* (NIH), mint a kutatás-fejlesztésért és technológiai innovációért felelős miniszter irányítása alatt működő központi hivaltalt. Ebben az új rendszerben a *Nemzetgazdasági Minisztérium* a Nemzeti Innovációs Hivaltalon keresztül meg-

alkotta az új innovációs stratégiát, míg az innovációs alapot a *Nemzeti Fejlesztési Minisztérium* felügyeli, az alap kezelőjeként a Nemzeti Fejlesztési Ügynökséget, közreműködő szervezetként az MAG Zrt.-t és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramot (OTKA) bízta meg a minisztérium. A munkamegosztás szerint a Nemzetgazdasági Minisztérium felel a kutatás-fejlesztési és innovációs szakpolitikáért, erre a szakpolitikára építve kezeli a *Kutatási, Technológiai és Innovációs Alapot* a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, a konkrét pályázatok lebonyolítását a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség végzi, a Nemzeti Innovációs Hivatal pedig egyre aktívabb szerepet tölt be mind idehaza, mind pedig külföldön az innovációt segítő szolgáltatásaival.

A kelet-közép-európai régióban úttörőnek számító törvényi keretek megteremtése ellenére az innováció nemzeti irányító rendszerének működése nem javult és érdemben (különösen válságkörnyezetben) nem erősödött az innovációpolitika szereplőinek érdekérvényesítő képessége sem. A változások zavart okoznak az innovációpolitika potenciális vagy tényleges kedvezményezettjei, illetve általában a magyar innovációs rendszer érdekelt szereplői körében. Az átalakításoknak kétségtől káros hatásuk volt a szakpolitikai szereplők azon képességére, hogy az eszközöket következetesen alkalmazhassák, és jelentős bizonytalanságot okoztak a szakpolitikai eszközök potenciális vagy tényleges hasznélvezői (vállalkozások) körében, jelentősen csökkentve ezzel az innovációs eszközök eredményességét és hatékonyságát.

Az elmúlt két évtized alatt máig nem vált egyértelművé az innovációpolitika kormányzaton belüli helye, a kormányok nem találták a tudomány-, a technológiapolitika és az innováció megfelelő helyét stratégiájukban. Ennek is köszönhető, hogy az innováció eddig mindig is marginális helyet foglalt el a nemzeti fejlesztési folyamatban, illetve általánosságban a fejlesztéspolitikában. Ugyanakkor a nemzeti innovációs rendszert szervezeti és humán erőforrás oldalon jellemző *centralizáltság* a TTI irányítás, a tervezés és a stratégiaalkotás esetében is érvényesül.³⁰ Az irányítási rendszer kritikus pontjain az egyes szervezetek státuszában, mandátumában és működésében bekövetkezett rendszeres változások nyilvánvalóan akadályozzák a szervezeti tanulást és ezért a szakpolitikai tervezésben, koordinációban és végrehajtásban. Magyarországon az innovációfejlesztés a mindenkori rövid távú kormányzati célok/megszorítások (egyetemi integrációk, konvergencia program, válság restrikcio) áldozatának tekinthető.

4. Regionális innovációs politika „felülről”: innováció a területi versenyképesség szolgálatában

4.1. Területileg decentralizált innovációs politika és a versenyképesség

Az innovációs fejlesztések célterülete napjainkban kibővült, s már nemcsak a vállalati szintű, de a *helyi-regionális versenyképesség* fokozása is célja és ezzel a társadalmi, gazdasági és környezeti szempontból egyaránt fenntartható fejlődés elősegítése. Új, minőségi (tudás-intenzív, nagyobb hozzáadott értéket előállító) munkahelyek teremtésének, a lakosság életminőségének javításának, illetve a regionális fejlettségbeli különbségek kiegyenlítésének is fontos eszköze az innováció.³¹ Míg korábban a régiók társadalmi-gazdasági elmaradottságának megszüntetését, a regionális egyenlőtlenségek mérsékelését jelentős állami támogatással próbálták elérni, addig újabban a *régiók versenyképességének javítása* került előtérbe célzott uniós, illetve nemzeti-regionális fejlesztési forrásokkal. A versenyképességet befolyásoló tényezők sorában meghatározó jelentősége van az egyes régiók innovációs potenciáljának és az innovációs kapacitás bővítését elősegítő szakpolitikáknak

(Rechnitzer 2002). A versenyképesség értelmezésekor a globális verseny jellemzőiből kell kiindulni, amelyek viszont szorosan kötődnek a vállalat lokális, regionális gazdasági bázisához.³²

Az Európai Unió tagállamaiban – nemzeti és közösségi forrásokból – az innovációfejlesztés erősödő szerepet játszik a regionális versenyképesség fokozásában. Az elmúlt évek közösségi ágazati politikája is felismerte azt, hogy az innováció kulcsfontosságú a területi különbségek kezelését célul tűző regionális politika számára.³³ A hátrányos helyzetű régiók számára kitörési pont lehet innovációs kapacitásaik növelése révén az információs társadalom kínálta új gazdasági lehetőségek kihasználása. Ebben az értelemben az innováció támogatása, fejlesztése és a területi szintű intézményi háttér kialakítása már az EU új regionális politikájának integráns részét képezi. Az Európai Bizottság az innovációs és a regionális politika szorosabb összehangolását, az innovációorientált területfejlesztés támogatását tűzte ki célul új fejlesztési és támogatási irányelveiben.³⁴

A regionális szintre helyezett innovációpolitikai beavatkozás sikere azonban mindenképp a méretgazdaságosság, illetve a regionális szintű politikai autonómia mértékétől függ. Magyarországon jelenleg egyiknek sem adottak a feltételei. Az utóbbi évek hiányzik, míg a központi régió kivül nincs meg egyik régióban sem az eredményes innovációfejlesztéshez szükséges kritikus méretgazdaságos tömeg. Ugyan a beavatkozás jellemző szintje a NUTS2, de a területi különbségek miatt ebben a csoportban is nagyon eltérő adottságú régiók foglalnak helyet.³⁵

Az *innovációorientált területfejlesztési politika* ezredfordulón megálmodott ideális modellje nem közvetlen beavatkozást jelent, hanem olyan intézményfejlesztést, amely megfelelő eszközökkel olyan feltételeket, innovációs környezetet teremt, ami a területi gazdasági szereplők számára megkönnyíti az innovációk fejlesztését, befogadását és széles körű alkalmazását.³⁶ Maradnak továbbra is feladatai a központi kormányzati szintnek, de ezek főleg a kommunikációs és innovációs infrastruktúra kiépülésére korlátozódnak.^{37, 38}

4.2. Az innovációs rendszer decentralizálásának kísérlete Magyarországon

Magyarországon a regionális innovációs rendszer irányításának kialakításában a korai fázis embrionikus jegyei figyelhetők meg. Gyenge az együttműködés az innováció területi szereplői között, így sem a vállalatok, sem pedig a K+F szervezetek nem találták meg a helyüket a hálózatban. Ezt tovább bonyolítja, hogy a helyi politikusoknak nincs tapasztalata innovációs kérdésekben, ehhez hiányzik az innovációs jelentőségének tudatosítása. A regionális politika szereplőin is megosztottak, ellentétesek az érdekeik. A kormányzathoz, közigazgatáshoz, a gazdasági és a tudástermelő szférához kötődő szereplők más-más logika alapján működnek. Ilyen közegben tehát nagyon nehéz a helyi szintű és szakmailag is megalapozott érdekérvényesítés a központi szinttel szemben is.

Mindezen adottságok ellenére az innovációs folyamatok regionális hangsúlyának erősödése mégis kézzelfogható az ezredforduló óta. Az innovációfejlesztés területi megközelítésű programjai a nemzeti fejlesztési tervek GVOP-ja, majd a GOP-ja is integráns részét képezik az innovációs célú fejlesztéseknek. Az európai uniós csatlakozásunk optimista eufóriájában a területi politikában időlegesen felértékelődött tehát az innováció szerepe, s az akkori új regionális gazdaságfejlesztési politika prioritásai közé emelte a technológiai átalakulás támogatását és az innovációs hálózatépítést, amelynek területi aspektusait a területi különbségek csökkentését célzó európai uniós prioritásnak való megfelelés kényszere is exponálta. Mindez megkövetelte önálló innovációs törvénynek a meghozatalát, illetve az innováció kellő súlyú megjelenítését a területfejlesztési törvényben, a megfelelő nemzeti intézményi háttér, feladat- és eszközrendszer mellérendelésé-

vel. A kormány 2007-ben elfogadott középtávú (2007–2013) tudomány-, technológia és innovációpolitikai (TTI) stratégiájában a *regionális innováció támogatása* expliciten megjelent. Ez a régiók innovációs kapacitásainak fejlesztésében, illetve a tudástermelő infrastruktúra (a vidéki egyetemi városokban kialakítandó tudásközpontok) területileg is decentralizált hálózatának fejlesztésében is megmutatkozott. A regionális innovációs intézményrendszer megerősítése a hálózati együttműködések fejlesztésén, az innováció térbeli terjedésének erősítésén, a régiókra szabott innovációs programok kialakításán keresztül a regionális innováció informatikai és humán erőforrás feltételeinek fejlesztését is magában foglalta. Az innováció központi irányításban ez a stratégia fontos szerepet szánt a *regionális érdekek képviselőjének* a Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégium (TTPK) hatáskörének módosításával.

A 2010-es kormányváltás utáni első meghatározó tervezési dokumentumban, a *Széchenyi Terv Tudomány és Innováció Programjában* a regionális dimenzió még szerepel, de a K+F+I támogatási rendszer területi kiegyensúlyozatlanságát oldó tevékenységek, így a regionális szintű K+F+I tevékenység, az együttműködések, a hálózatosodás (pólusok, klaszterek) ösztönzése mellett megjelent az innováció versenyképes, földrajzilag is koncentrált fejlesztését támogató koncepció (Nikodémus et al. 2012). A források koordináltabb felhasználásával ugyanakkor orvosolni kell azt a problémát, hogy az a források korlátozottsága miatt az ország K+F+I kapacitásának kétharmadát jelentő Budapestet jelenleg több pályázat esetében is kizárták a lehetséges projekthelyszínek közül.

A kormány új, „*Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégiája*” a centralizált állam „neowéberianus” alapvetésire építve a területi aspektusokat negligálja, s csak nemzetgazdasági léptékben gondolkodik. Ebből következően a stratégia csak ágazati szintre, illetve az innovációs aktorok hármaskörére (tudástermelő, tudásalkalmazó és tudásközvetítő) koncentrálna. Következésképpen az ágazati innováció versenyképességi, illetve a tudástranszfer intézményhálózat fejlesztésének elemeinek fejlesztését tervezi. Az innovációs teljesítményekben és a szereplők, szervezetek között területileg meglévő egyenlőtlenségeket nem vizsgálja, s nem kezeli. Az új stratégia horizontális céljai között szerepel ugyanakkor a régiók intelligens szakosodását támogató célkitűzés.

A régiók innovációs fejlesztését korábban zászlójára tűző stratégiai célkitűzések, illetve az EU támogatású regionális innovációs stratégiák ambíciói ellenére a rövid múltra tekintő regionális innovációpolitikai irányítás rendszere Magyarországon alulfejlett maradt, a központi kormányzattól való függés változatlanul nagyon erős, és meglehetősen nehézkes a regionális stratégiai tevékenységek koordinációja is.³⁹ Az elmúlt két évtized során nem alakult ki a párbeszéd és az együttműködés az országos és regionális szint között, ennek nincs meg a hagyománya, kultúrája és központi szintről az igénye sem. A regionális innovációpolitika kialakítást azonban – az említett stratégia célkitűzések ellenére is – több tényező akadályozza:

- Magyarországon a központi kormányzati szervek domináns szerepet játszanak az innovációpolitika területén, aminek elsődleges oka, hogy általánosságban gyenge érdekérvényesítő, saját források nélküli – 2010 óta még inkább jelentőségüket veszítő – fejlesztési-tervezési régiók találhatók az országban.
- A regionális politikának az ágazati fejlesztésekben (minisztériumokban) meglévő marginális szerepe is gyöngíti a decentralizációs elv és szemlélet érvényre jutását.
- Ugyanakkor magán a regionális politikán belül is marginális a szerepe az innovációnak, K+F-nek és a TTI politikának.
- Ráadásul a régiók nem rendelkeznek az oktatás és a TTI politika területein érdemi döntéshozatali jogkörökkel, illetve saját pénzügyi forrásokkal, ilyen jellegű programjaik megvalósításához csak a központi költségvetési forrásokat használhatják.

- Az új Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégiában az innovációfejlesztés funkcionális és központi irányítás-centrikus megközelítésében a területi elem nem jelenik meg, s a versenyképességi megközelítés vált uralkodóvá.
- A regionális szintre helyezett innovációpolitikai beavatkozás sikere azonban mindekenélőtt a méretgazdaságosság, illetve a regionális szintű politikai autonómia mértékétől függ. Magyarországon jelenleg egyiknek sem adottak a feltételei.

Az innovációs intézményrendszer decentralizálását nehezítették a központi irányítás koordinációs zavarai, ami sok párhuzamos intézményfejlesztésben és hatásköri átfedésekben is megmutatkozott az ezredfordulót követő időszakban. A kutatási, fejlesztési és innovációs program lebonyolítójaként az oktatási tárca a tervezett regionális intézménystruktúra decentralizációja helyett (pl. a regionális kooperációs kutatási központok, KKK) az ezredfordulón ezeknek az intézményeknek csak egyfajta dekoncentrációját engedélyezte,⁴⁰ ami megnehezítette a KKK-nak a regionális innovációs infrastruktúra több más eleméhez való kapcsolódást. Az irracionális hatásköri párhuzamosságokat csak növelte, hogy ugyanekkor a gazdasági tárca az innovációs intézményhálózat többi intézményi típusának a fejlesztésért volt felelős (regionális transzferközpontok, inkubátorok, innovációorientált ipari parkok), így az ágazatközi forráselosztási koordináció megnehezítette a koherens, valóban decentralizált innovációs infrastruktúra kiépülését.

A nemzeti innovációs rendszer gyakori változásai (az intézmények finanszírozásában, státuszában bekövetkező változások, a kormányzati döntésektől való erős függés, innovációs kormányzati képviselő gyakori változásai sokkal negatívabban hatnak a formálódó regionális intézményrendszerre, mint a központi szint hosszabb múltra visszatekintő és valamivel nagyobb stabilitással bíró főváros-központú intézményrendszerére. A központi és a regionális irányítási szint közötti kapcsolat egyoldalúságát mutatja, hogy a régióknak csak minimális ráhatása van az országos TTI irányítási és fejlesztéspolitikai folyamatokra, s az innováció központi szintjein működő testületekben nincs a régióknak intézményes képviselője. A régiók nem rendelkeznek oktatás- és TTI-politikai területeken érdemi döntéshozatali jogkörrel, ilyen jellegű stratégiájuk megvalósításának legfőbb eszközeként a központi költségvetési forrásokat használhatják. A TTI stratégia- és politika-formálásban a *regionális fejlesztési tanácsok*⁴¹ (RFT) feladatköre a 2005-után megerősödött. Két lényeges pénzügyi eszköz áll rendelkezésükre: a központi költségvetésből származó források, valamint a Kutatási és Innovációs Alap. Az RFT-k operatív, végrehajtó szervezeteként a 2004-ben létrehozott regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ) működnek.

Mindezen nem túl előnyös keretfeltételek ellenére pozitív kezdeményezésnek bizonyult a régiós szintű innovációs rendszereket felügyelő Regionális Főosztály (támogató, koordináló) létrehozása az NKTH keretein belül. Az Innovációs Alapról szóló 2003-as kormányrendeletben a források 25%-ának regionális innovációs célokra történő felhasználását deklarálták (ez a célkitűzés soha sem valósult meg a gyakorlatban). Az NKTH támogatási programja révén 2005-ben minden régióban létrehozták az ún. *regionális innovációs ügynökségeket* (RIÜ), legtöbbször a RIS-eket koordináló fejlesztési ügynökségekből szervezeten kívüli néhány fős apparátus bővítésével, de a RIÜ-ket létrehozó konzorciumokban – Közép-Magyarország kivételével – az RFÜ-k tulajdonosként jelen vannak. A RIÜ-k az RFT-kkel együttműködnek pályázati források elosztásában, s kialakították azt a szakmai háttérbázist (a legtöbb RFT-ben működnek innovációs munkabizottságok), amelyre a megalapozott innovációs fejlesztési döntésekhez szükségük van. A formálódó regionális innovációs rendszer, illetve a RIÜ-k gyengéje, hogy alapvetően finanszírozásuk a központi kormányzattól függ.⁴² A halogatott önállóság időszakát (2005–2007) a funkcióval való feltöltés jellemezte. Ennek keretében a feladatokat vállaltak át a KPI-től, regionális szinten a regionális pályázatok (Baross, Inno-

csekk pályázatok) lebonyolítóivá váltak a 2004-es a KTIA kormányrendelet módosításával. Ebben a szakaszban a RIÜ-k önálló jogi személyekké alakítása (kht) is megtörtént. A RIÜ-k stabil működéshez szükséges források elapadása is bekövetkezett 2010 után. A területi szempontok és a regionális fejlesztési szempontok lényegében kikerültek a 2010-ben megválasztott kormány innovációfejlesztési célkitűzései közül. A RIÜ-hálózat közfeladatait központi támogatás híján nem tudja megfelelően ellátni.

Az innováció regionális szintű decentralizációjának korlátai azonban már a 2010-es kormányváltást megelőzően is megmutatkoztak. A 2009-es kormányzati megszorítások, az állami elvonás révén a KTIA-ot közvetlenül, s annak regionális támogatásait 4 Mrd Ft értékben érintették. Továbbá a RIÜ-k mozgásterét is csökkentették azáltal, hogy pályázati forrásaik egy részét a ROP-hoz csoportosították. Ráadásul csak három ROP-ban volt megfogalmazott innovációs cél.

A regionális innovációpolitikai irányítás rendszere meglehetősen fejletlen maradt, továbbra is erősen központi irányítás függő, illetve nehézkes a regionális stratégiai tevékenységek koordinációja is. Következésképpen a hazai régiók befolyása a nemzeti TTI politikákra és az innovációs rendszer alakítására rendkívül kicsi. Nem létezik tehát önálló regionális innovációs politika, nincsenek meg sem a szándékok, sem a szervezeti, intézményi, sem pedig a finanszírozási, illetve humán feltételei.

5. Összefoglalás

Az elmúlt két évtized alatt nem vált egyértelművé az innovációpolitika kormányzaton belüli helye, ennek is köszönhető, hogy az innováció mindig is marginális helyet foglalt el a nemzeti fejlesztési folyamatban, illetve általánosságban a fejlesztéspolitikában. Ugyanakkor a nemzeti innovációs rendszert szervezeti és humán erőforrás oldalon jellemző centralizáltság a TTI irányítás, a tervezés és a stratégiaalkotás esetében is érvényesül. Mindez jelentősen nehezíti a decentralizált szemlélet meghonosítását az innovációpolitikában, illetve a közös fejlesztési platform megtalálását a területfejlesztési politikával.

A magyar nemzeti innovációs rendszer rosszabb teljesítményét és kevésbé összehangolt működését a hatáskörök folyamatos változása és a döntési rendszer anomáliái akadályozzák. A legfontosabb akadályozó tényezők azonban a makro- és mikro gazdasági keretfeltételekben, a finanszírozás korlátaiban, a vállalkozói kultúra fejletlenségén és az együttműködési hajlandóság alacsony szintjében is keresendő.

A regionális innovációpolitikai irányítás rendszere meglehetősen fejletlen, illetve jelenleg visszaszoruló, továbbra is erősen központi irányítás függő. Nehézkes a stratégiai tevékenységek területi (középszintű, települési) szintű koordinációja is. Gyenge az együttműködés az innováció területi szereplői között, így sem a vállalatok, sem pedig a K+F szervezetek nem találták meg a helyüket a hálózatban. A kormányzathoz, közigazgatáshoz, a gazdasági és a tudástermelő szférához kötődő szereplők más-más logika alapján működnek. Ilyen közegben tehát nagyon nehéz a két szakpolitikai terület közötti együttműködés, illetve a helyi szintű és szakmailag is megalapozott érdekérvényesítés a központi szinttel szemben is. A kvázi decentralizált (inkább dekoncentrált) szervezeteknek a kormányzati forrásoktól való erős kiszolgáltatottsága is akadályozza e szervezetek erősebb együttműködését a regionális fejlesztési intézményrendszerrel. Nem létezik tehát önálló regionális innovációs politika, nincsenek meg sem a szervezeti, intézményi, sem pedig a finanszírozási, illetve humán feltételei. Jelenleg tehát nem beszélhetünk működő regionális innovációs rendszerekről és politikáról Magyarországon, az elmúlt évtized szervezetépítési kezdeményezései is inkább csak egy szűkebb hatókörű szakmai mező szervezeti és intézményi kereteit körvonalazták.

JEGYZETEK

1. Freeman, C. (1988): Japan: A new national system of innovation? In: Dosi, G.–Freeman, C.–Nelson, R. R.–Silverberg, G.–Soete, L. (eds.): Technology and economy theory. London, Pinter. pp. 330–348. – Lundvall, B. A. (1988): Innovation as an Interactive Process: From User-Producer Interaction to the National System of Innovation. In: Dosi, G.–Freeman, C.–Nelson, R. R.–Silverberg, G.–Soete, L. (eds.): Technology and economy theory, London, Pinter. pp. 349–369.
2. Vas Zs.–Bajmócy Z. (2012): Az innovációs rendszerek 25 éve. Szakirodalmi áttekintés evolúciós közgazdaságtani megközelítésben. – Közgazdasági Szemle. 1. pp. 1233–1256.
3. Vas Zs.–Bajmócy Z. (2012): i. m.
4. Keczer (2009): Regional biases of research and development in Hungary. *Analecta Technica Szegedinensia* 2009. pp. 42–49.
5. Vas Zs.–Bajmócy Z. (2012): i. m.
6. Cooke, P. (2008): Regional innovation systems: origin of the species. – *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*. 3. pp. 393–409.
7. Varga, A.–Acs, Z.–Anselin, L. (2003): Regional Innovation in the US over Space and Time. *Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy* 2004–18, Max Planck Institute of Economics, Entrepreneurship, Growth and Public Policy Group. – Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
8. Döry T. (2005): Regionális innovációpolitika. Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
9. Storper, M. (1997): *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*. New York–London, The Guilford Press. – Tödtling, F.–Trippel, M. (2005): One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. – *Research Policy*. 8. pp. 1203–1219.
10. Cooke, P.–Boekholt, P.–Tödtling, F. (2000): *The Governance of Innovation in Europe*. London, Pinter.
11. Lundvall, B. A. (1988): *uo.*; Niosi, J. (2002): National systems of innovation are “x-efficient” (and x-effective). Why some are slow learners. – *Research Policy*. 2. pp. 291–302.
12. Rechnitzer J. (2002): Az innovációk földrajza. In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 219–247.
13. Lundvall, B. A. (1988): *uo.*; Niosi, J. (2002): National systems of innovation are “x-efficient” (and x-effective). Why some are slow learners. – *Research Policy*. 2. pp. 291–302.; Havas A. (2009): Magyar paradoxon? A gyenge innovációs teljesítmény lehetséges okai. – *Külgazdaság*. 9–10. pp. 74–112. <http://www.rim-europa.eu/index.cfm?q=p.file&r=8533914143a594f6306ff5897f592308>
14. Johnson, C. (1982): *MIT and the Japanese Miracle*. Stanford, Calif.: Stanford University Press. – Szalavetz A. (2009): A fejlesztő állam tudomány- és technológiapolitikája. In: Csáki, G. (szerk.): *A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest, Napvilág Kiadó. pp. 201–235.
15. Leftwich, A.–Hogg, S. (2007): *Leaders, Elites and Coalitions: The case for leadership and the primacy of politics in building effective states, institutions and governance for sustainable growth and social development*. DLP (Development Leadership Programme) Publications. www.dlprog.org.
16. Storper, M. (1997): *uo.*; Koschatzky, K. (2005): The regionalization of innovation policy: new options for regional change? In: Fuchs, G.–Shapira, P. (eds.): *Rethinking regional innovation and change. Path dependency of regional breakthrough?* New York, Springer. pp. 291–312. – Cooke, P.–Laurentis, C.–Tödtling, F.–Trippel, M. (2007): *Regional Knowledge Economies. Markets, Clusters and Innovation*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar.
17. Buzás N. (szerk.) (2007): *Innovációmenedzsment a gyakorlatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
18. Nemzetközi gazdasági folyamatok, intézményi stabilitás és koordináció az érintett szakpolitikák között, kiszámítható szervezeti és jogi környezet, K+F állami támogatásának stabilitása, oktatáspolitikai, vállalkozói és innovációs készségek.

19. A nemzeti innovációs rendszer magában foglalja az összes lényeges gazdasági, társadalmi, politikai, szervezeti, intézményi és egyéb tényezőket, amelyek hatással vannak az innovációk fejlődésére, terjedésére és alkalmazására. Különböző típusú szervezeteket (a szereplőket) és intézményeket (normákat, szabályokat, társadalmi szokásokat) tekintünk a nemzeti innovációs rendszer fő elemeinek.
20. OECD Háttér tanulmány, 2007. „A magyar nemzeti innovációs rendszer”, OECD 2007/2008. évi innovációs országjelentése számára, Budapest, 2007. december.
21. Havas A. (2009): Magyar paradoxon? A gyenge innovációs teljesítmény lehetséges okai. – *Külgazdaság*. 9–10. pp. 74–112. <http://www.rim-europa.eu/index.cfm?q=p.file&r=8533914143a594f6306ff5897f592308> – Szalavetz A. (2011): *Regional Innovation Report (South Transdanubia)*. Regional Innovation Monitor.
22. Gál Z.–Csonka L. (2007): *Specific Analysis on the Regional Dimension of Investment in Research – Case Study Report and Database on the South Transdanubian Region (Hungary)* (Brussels: ERAWATCH). – Gál Z.–Ptáček, P. (2011): *The Role of Mid-Range Universities in Knowledge Transfer in Non-Metropolitan Regions in Central Eastern Europe*. – *European Planning Studies*. 9. pp. 1669–1690.
23. Gulyás L. (2009): A magyar rendszerváltás története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás L. (szerk.) *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig*. Szeged, JATE Press. pp. 175–188.
24. Az Új Magyarország Fejlesztési Tervben a Gazdaságfejlesztési Operatív Program (GOP) tartalmazta a TTI-politika főbb céljait, az Új Széchenyi Tervben pedig önálló programelem a „Tudomány-innováció”, amely a GDP arányos K+F+I ráfordítások 1,5%-ra történő növelése mellett az ágazati prioritásokon kívül horizontális fejlesztési célokat (vállalkozásfejlesztés, humán-erőforrás-fejlesztés) is kitűzött.
25. Gál Z. (2004): Az innováció regionális intézményrendszere és a versenyképesség. In: Pálné Kovács I. (szerk.): *Versenyképesség és igazgatás (Tanulmányok a regionális versenyképesség igazgatási feltételeiről)*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 115–137.
26. A 2004-től hatályos törvény meghatározta a K+F és a műszaki innováció állami támogatásának elveit. Az újonnan létrehozott „Kutatási és Technológiai Innovációs Alap” szabályai a vállalkozásokat saját forrásokból finanszírozott KFI tevékenységre ösztönzik. Ennek alapján a vállalati befizetéseket az állami költségvetés azonos mértékű saját forrásokkal kiegészíti.
27. A hivatal önállóságát erősítette, hogy önállóan gazdálkodó költségvetési szervként előirányzatai felett teljes jogkörrel rendelkezett. Feladatai közé tartozott a különböző minisztériumokhoz rendelt innovációs feladatok koordinációja, illetve a nemzeti innovációs stratégia kidolgozása és végrehajtásának irányítása is. 2008 májusában az újonnan kinevezett, a tudomány-, kutatás- és innovációpolitikáért felelős tárca nélküli miniszter hatáskörébe került az NKTH felügyelete és irányítása, de ezt a pozíciót 2009-ben megszüntették.
28. 2007 januárjában a Kutatási és Technológiai Innovációs Alapról szóló törvényt úgy módosították, hogy a gazdasági és közlekedési miniszter jogosulttá vált az Alap felhasználását érintő operatív döntések meghozatalára, s ez a miniszter hatáskörének jelentős bővülését jelentette. 2008 elején az alapról finanszírozott támogatásokkal kapcsolatos döntési jogkör visszakerült az NKTH elnökéhez.
29. Az elvonások leginkább a regionális szinten kiosztható pályázati források megnyirbálásához járultak hozzá. Tehát maga az állam sem váltotta valóra saját ígéreteit: megemlítené mindennekelőtt, hogy az Innovációs Alapba történő kormányzati társfinanszírozás nem a terveknek megfelelően teljesült. A pályázati rendszer diszfunkcióit és az innovációs alappal kapcsolatos problémákat jelezte, hogy a 2007-es költségvetési törvény újraszabályozta az alap forrásainak felhasználását.
30. Gál Z. (2004): *uo.*
31. Landabaso, M. (1997): *The promotion of innovation in regional policy: proposals for a regional innovation strategy*. – *Entrepreneurship and Regional Development*. 1. pp. 1–24.
32. Török Á. (1998): *Versenyképesség és technológiamenedzsment*, In: (Inzelt A. szerk.), *Bevezetés a technológiamenedzsmentbe*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1998.
33. Lengyel I. (2000): *A regionális versenyképességről*. – *Közgazdasági Szemle*. 12. pp. 962–987.

34. Döry T. (2005): Regionális innovációpolitika. Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
35. Gál Z. (2006): Innovációs potenciál. In: Hajdú Z. (szerk.): Dél-Dunántúl. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó. pp. 357–379. p. (A Kárpát-medence régiói, 3.). – Gál Z. (2008): A régió tudásbázisai – egy európai uniós felmérés tanulságai In: Csuka Gy.–Kovács B.–Szívós M. (szerk.): Regionális Innováció – Vidéki Felzárkózás? Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó. pp. 55–83.
36. Rechnitzer J. (2002): Az innovációk földrajza. In: Tóth J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 219–247.
37. Koschatzky, K. (2005): uo.
38. A nemzeti gazdaságpolitika egyrészt az általános innovációs klímát serkenti, másrészt a térségi folyamatok élénkítését szolgáló megoldásokat kínál. Az új területi politika egyrészt a közvetett élénkítő eszközöket (adópolitika, befektetés ösztönzés, kezdő vállalkozások támogatása, innováció élénkítés) telepít regionális szintre, másrészt pedig az innovációs fejlesztés regionális szintű támogatásához kapcsolódó intézményrendszer decentralizálása, működtetése és fejlesztése a regionális szint feladata, amelyhez megfelelő anyagi források biztosítása szükséges.
39. Borsi B.–Udvardi A. (2009): Innovációpolitika hogyan? Kis- és középvállalati tükrő 2007-ben. – Külgazdaság. 3–4. pp. 68–100.
40. A KKK továbbra is az egyetemek berkein belül működnek (az OM szoros felügyelete alatt), nem kapcsolódhatnak jogilag a regionális innovációs központok intézményrendszeréhez, ami a hagyományosan rossz egyetemi K+F forráslefölözés továbbélését, illetve az adminisztrációs buktatók miatt az ipar-egyetemi kapcsolatok rugalmas működését akadályozhatja.
41. Ezek működése 2012-ben megszűnt.
42. A RIÜ-k a hét régióban önálló, innovációs tevékenységeket támogató programokat működtetnek: a saját hatáskörbe tartozó források éves nagyságrendje átlagosan 3–4 millió euró (mintegy 700–1000 millió forint) régióként. Ezek a regionális szintet érintő törvényi, intézményi és pályázat-finanszírozási változások megerősítették az RFT-ék és az innovációs intézményrendszer kapcsolatát, azáltal, hogy az RFT-ék bekapcsolódhattak a regionális és az országos innovációs pályázati folyamatokba.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borsi B.–Udvardi A. (2009): Innovációpolitika hogyan? Kis- és középvállalati tükrő 2007-ben. – Külgazdaság. 3–4. pp. 68–100.
- Buzás N. (szerk.) (2007): Innovációmenedzsment a gyakorlatban. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cooke, P.–Boekholt, P.–Tödtling, F. (2000): The Governance of Innovation in Europe. London, Pinter.
- Cooke, P.–Laurentis, C.–Tödtling, F.–Tripl, M. 2007: Regional Knowledge Economies. Markets, Clusters and Innovation. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar.
- Cooke, P. (2008): Regional innovation systems: origin of the species. – International Journal of Technological Learning, Innovation and Development. 3. pp. 393–409.
- Döry T. (2005): Regionális innovációpolitika. Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Freeman, C. (1988): Japan: A new national system of innovation? In: Dosi, G.–Freeman, C.–Nelson, R. R.–Silverberg, G.–Soete, L. (eds.): Technology and economy theory. London, Pinter. pp. 330–348.
- Gál Z. (2004): Az innováció regionális intézményrendszere és a versenyképesség. In: Pálné Kovács I. (szerk.): Versenyképesség és igazgatás (Tanulmányok a regionális versenyképesség igazgatási feltételeiről). Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 115–137.
- Gál Z. (2006): Innovációs potenciál. In: Hajdú Z. (szerk.): Dél-Dunántúl. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó. pp. 357–379. p. (A Kárpát-medence régiói, 3.).
- Gál Z. (2008): A régió tudásbázisai – egy európai uniós felmérés tanulságai In: Csuka Gy. – Kovács B. – Szívós M. (szerk.): Regionális Innováció – Vidéki Felzárkózás? Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó. pp. 55–83.

- Gál Z.–Csonka L. (2007): Specific Analysis on the Regional Dimension of Investment in Research – Case Study Report and Database on the South Transdanubian Region (Hungary) (Brussels: ERAWATCH).
- Gál Z.–Ptáček, P. (2011): The Role of Mid-Range Universities in Knowledge Transfer in Non-Metropolitan Regions in Central Eastern Europe. – *European Planning Studies*. 9. pp. 1669–1690.
- Gulyás L. (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás L. (szerk.) *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig*. Szeged, JATE Press. pp. 175–188.
- Havas A. (2009): Magyar paradoxon? A gyenge innovációs teljesítmény lehetséges okai. – *Külgazdaság*. 9–10. pp. 74–112.
- <http://www.rim-europa.eu/index.cfm?q=p.file&r=8533914143a594f6306ff5897f592308>
- Johnson, C. (1982): *MIT and the Japanese Miracle*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Keczer (2009): Regional biases of research and development in Hungary. *Analecta Technica Szegedinensia* 2009. pp. 42–49.
- Koschatzky, K. (2005): The regionalization of innovation policy: new options for regional change? In: Fuchs, G. – Shapira, P. (eds.): *Rethinking regional innovation and change. Path dependency of regional breakthrough?* New York, Springer. pp. 291–312.
- Landabaso, M. (1997): The promotion of innovation in regional policy: proposals for a regional innovation strategy. – *Entrepreneurship and Regional Development*. 1. pp. 1–24.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. 12. pp. 962–987.
- Leftwich, A.–Hogg, S. (2007): *Leaders, Elites and Coalitions: The case for leadership and the primacy of politics in building effective states, institutions and governance for sustainable growth and social development*. DLP (Development Leadership Programme) Publications. www.dlprog.org.
- Lundvall, B. A. (1988): Innovation as an Interactive Process: From User-Producer Interaction to the National System of Innovation. In: Dosi, G.–Freeman, C.–Nelson, R. R.–Silverberg, G.–Soete, L. (eds.): *Technology and economy theory*, London, Pinter. pp. 349–369.
- Nikodémus A.–Imre J.–Szilágyi L.–Peredy Z. – Gombos L. (2012): Megújuló nemzeti innovációs rendszer. – *Polgári Szemle*. 1–2. http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=419 [2012. november 5.].
- Niosi, J. (2002): National systems of innovation are “x-efficient” (and x-effective). Why some are slow learners. – *Research Policy*. 2. pp. 291–302.
- OECD Háttér tanulmány (2007): „A magyar nemzeti innovációs rendszer”, OECD 2007/2008. évi innovációs országjelentése számára, Budapest, 2007. december.
- Rechnitzer J. (2002): Az innovációk földrajza. In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 219–247.
- Storper, M. (1997): *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*. New York–London, The Guilford Press.
- Szalavetz A. (2011): *Regional Innovation Report (South Transdanubia)*. Regional Innovation Monitor.
- Szalavetz A. (2009): A fejlesztő állam tudomány- és technológiapolitikája. In: Csáki, G. (szerk.): *A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest, Napvilág Kiadó. pp. 201–235.
- Tödtling, F.–ripl, M. (2005): One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. – *Research Policy*. 8. pp. 1203–1219.
- Török Á. (1998): Versenyképesség és technológiamenedzsment, In: (Inzelt A. szerk.) *Bevezetés a technológiamenedzsmentbe*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Varga, A.–Acs, Z.–Anselin, L. (2003): *Regional Innovation in the US over Space and Time*. Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy 2004–18, Max Planck Institute of Economics, Entrepreneurship, Growth and Public Policy Group.
- Vas Zs.–Bajmócy Z. (2012): Az innovációs rendszerek 25 éve. Szakirodalmi áttekintés evolúciós közgazdaságtani megközelítésben. – *Közgazdasági Szemle*. 1. pp. 1233–1256.

BERDE CSABA***A VEZETÉS ÚJ KIHÍVÁSAI A XXI. SZÁZADBAN****NEW CHALLENGES OF MANAGEMENT IN THE XXI. CENTURY****ABSTRACT**

Owing to the economic crisis, the XXI. century started with excessively dynamic change procedures and after almost a decade, consolidate, stable state has not been established. Permanent changes keep organizations continuously in the state of instability. The management itself has to deal with this situation and lead organizations in this extremely dynamic, uncertain position. We must admit that organizational uncertainty is a natural state of XXI. century enterprises. This study also analyzes how new understanding of environmental effects appears in the evolutionary approach of thinking. We also interpret predictability in the XXI. century economic procedures. Considering organic approach and way of thinking, we must talk about organic organizations, indeed. New structural elements, such as project, the „ad hoc” group, the team raise new managerial problems.

1. Bevezetés

A vezetés feladata társadalomfüggő, koronként változik. Minden korszaknak meg vannak a szakmai, fejlődési, tudományos sajátosságai és kihívásai. Vajon a vezetésnek és a vezetéstudománynak, milyen új kihívásoknak kell eleget tenni, milyen új feladatokat kell megoldania a XXI. században? A vezetés fejlődése rendkívül gyors és látványos, de a tudományos eredményeinek elismerése, elfogadása mégsem egyértelmű.

Senki sem vitatja ma már azt a tényt, hogy Taylor 1911-ben megjelent művei, „Az üzemvezetés”, „A tudományos vezetés alapjai” az első tudományos értékű munkáknak tekinthetők a vezetés területén. Innen indulva a vezetéstudomány valóban látványos fejlődésen ment keresztül. A témával foglalkozó szakemberek, kutatók véleménye szerint az ’50 évek elejére a vezetés önálló tudománnyá fejlődött, azaz megjárta azt az utat, amely ahhoz szükséges, hogy egy szakterület önálló tudományágnak minősülhessen.¹ A kérdés csupán az, hogy más tudomány területek képviselői vagy az akadémiai fórumok elismerik-e ezt. Miért van még mindig 2011-ben is bizonytalanság ebben a dologban? Kidolgozottak-e azok a tudományos normák, követelmények, amelyeket a tudományos gréniumok elfogadnak, mint a tudományosság paraméterét és mércéjét? Milyen tudomány területek normáit kell ezen a területen kutatóknak követniük? A mérnöki, közgazdasági, szociológiai, társadalomtudományi ezen belül is szociológiai vagy pszichológiai? Ahhoz hogy ezekre a kérdésekre válaszoljunk először azt célszerű meghatározni, hogy mitől tudomány a tudomány? Kuhn (2000) szerint normál tudományon olyan kutatást értünk, amely egy vagy több olyan múltbeli tudományos eredményre épül, amelyet egy bizonyos tudományos közösség saját további tevékenysége alapjának tekint. Ezek jelentik a tudományos gyakorlat elfogadott mintáit, normáit és követelményeit. Azok az eredmények tekinthetők tudományosnak, amelyeket a kérdéses tudományos közösség már megalapozott eredményei közé tartozónak ismer el és összhangban vannak az elfogadott mintákkal és követelményekkel.

* Prof. Dr. Berde Csaba egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet.

A tudományos elismertség, tehát, mind az egyén és mind az iskolák számára attól is függ, hogy milyen a mértékadó tudományos közösséghez fűződő kapcsolatrendszere és az menyire ismeri el az elért eredményeket tudományosnak.

2. A vezetés, mint tudomány

Számunkra, a vezetéstudománnyal foglalkozó szakemberek kutatók, oktatók számára az is egy nagyon fontos kérdés, hogy miért maradt le a vezetéstudomány a vele egykorú más tudomány területek, mint a pszichológia, szociológia elismertségéhez képest? Az is egy nagyon fontos probléma és megválaszolandó kérdés, hogy miért maradt el a vezetéstudomány tudományos elismerése a hazai akadémiai rendszerben? A kérdést megválaszolni nagyon nehéz, számos tényezőt kellene elemezni és értékelni ahhoz, hogy megtaláljuk a megfelelő választ. A dolgozatomban három problémakört szeretnék kiemelni.

Az egyik okot a vezetéstudomány európai fejlődésének sajátosságaiban kell keresni. Itt évezredekken keresztül a születési előjogok alapján került kiválasztásra az, aki a közössége vezetőjévé válhatott. Ez a folyamat lassú, megelőzi a tanulás, oktatás, a gyakorlati tapasztalatszerzés és csak ezután válhatott valaki vezetővé. Európában a gazdasági átmenet a kapitalizmusba – a társadalmi – gazdasági forradalmak ellenére is – a megelőző feudális rendszer szerves fejlődésének eredménye. A tökeerős főúri, arisztokrata réteg fokozatosan állt át az ipari termelésre, vált gyártulajdonossá, bankárrá. Vállalataik, vállalkozásaik irányításába is átmentették az arisztokrata családok összetartozásának igényét, azaz ezeket a vállalatokat a tulajdonosok és családtagjaik vezették. A vezetésben igyekeztek minden fontosabb funkciót megtartani a családon belül. Ennek következtében Európában a tulajdonos és a vezető személye nagyon sokáig nem válik szét, így a tulajdonosi és a vezetési funkciók sem. A vezetés nem önálló szakma csak gyakorlati tapasztalás útján megszerezhető ismeret, így nem lehet tárgya graduális szakmai képzésnek sem. Az európai fejlődésnek ezen sajátosságából fakadó gondolkodásmódot, melynek a lényege, hogy vezetőnek születni kell, „*arisztokratikus preformizmusnak*” nevezhetjük. Lényege: a vezetés nem tanulható, vezetőnek születni kell. Arisztokratikus, mert a feudális hierarchiában kialakult kiváltságok képezik a vezetővé válás lehetőségét. Preformisztikus, mert e gondolkodás szerint a veleszületett képességek, a születési előjogok határozzák meg, hogy kiből milyen vezető válhat. Ez nem más, mint a genetikai preformizmus egy sajátos megnyilvánulása. Európában évszázadokon keresztül tartotta magát az a gyakorlat, hogy a születési előjogok alapján a hatalomba született utódokat kell jó vezetővé nevelni. Ebben a folyamatban elsődleges volt a testi nevelés, a gyakorlati tapasztalatszerzés, majd csak ezt követte az elméleti felkészítés. Ennek köszönhetően a vezetési ismeretek oktatása mindvégig erősen kötődik a gyakorlati oktatáshoz, az empirikus módszereknek tulajdonítottak meghatározó szerepet. Amikor a gazdaságtan elindult az önálló tudománnyá fejlődés útján, a vezetés és a szervezés a gazdálkodási ismeretek alkalmazásának területeként jelenik meg, mint „*alkalmazott tudomány*”.

Ezzel szemben az amerikai gondolkodásmód alapja az a Taylor-i megközelítés, hogy egyértelműen és pontosan meg kell határozni az elvégzendő feladatokat. Taylor² munkáiban már megjelennek bizonyos vezetési funkciók. Ezeket az általa vezetett szervezetnél ki is próbálja és olyan vezetési funkciókat definiál, mint a technológus, mérnök, normás, karbantartó, programozó, munka-előkészítő, anyagbiztosító, utalványozó. Ezek a funkciók elsősorban a munka jobb megszervezését szolgálták. Az általa irányított lineáris struktúrában ezek a funkciók még nem működtek jól, illetve ez a fajta funkcionális felosztás nem volt összhangban a szervezet linearitásával.

Az amerikai gondolkodásmód jelentősen eltér az európai megközelítés módtól és gyakorlattól és ennek alapját a Taylor által képviselt funkcionizmus jelenti. Ez adja egyben azt a demokratikusságot, amit az amerikaiak vallanak, hogy mindenből lehet vezető, mert annyiféle vezetési feladat van, hogy aligha van olyan ember, aki ezt mindet magas szinten képes lenne ellátni, de olyan ember sincs, aki ezek közül a feladatok közül jó néhányat ne tudna kiválóan megoldani. Ez egyben az általunk használt „funkcionalista demokratizmus” elnevezés magyarázata is. Lényege: mindenből lehet vezető, aki megtanulja a vezetést, mint szakmát. A tulajdonosi és vezetői réteg az első perctől szétvált, a tulajdonosok fizetett alkalmazottakat vesznek fel a vezetési feladatok ellátására, ezáltal a vezetés önálló szakmává vált, kialakult ismeretanyaga, elmélete és módszerei. A modern vezéstudomány szülőházája tehát Amerika és Amerikából visszahatva alakítja át és gyorsítja fel az európai vezetési gondolkodás fejlődését. A valóságban azonban arról van szó, hogy az európai és amerikai fejlődés eltérő gazdasági és társadalmi feltételek között valósult meg. A két gondolkodásmód egymással párhuzamosan és kölcsönhatásban formálódott.

A másik oka a tudományos elismerés elmaradásának valószínűleg az, hogy a vezéstudomány nem tudta elfogadtatni tudományosnak azokat a vizsgálati módszereket, amelyeket a leginkább alkalmaz a vezetési kutatások során. Általában a társadalomtudományi kvalitatív vizsgálati módszerek tudományos elismerése, elismertetése nehezebb, mint a formál tudományok kvantitatív módszerei. A vezéstudomány interdiszciplináris természetéből adódóan adaptálja a más tudományterületek által használt kutatás módszertant vagy az a környezet kényszeríti ki a kvantitatív módszerek átvételét ahol vezéskutatással foglalkozó kutatócsoportok működnek.³ Ennek eredményeként olyan kvalitatív vizsgálati módszereket is mint a kérdőíves felvételezés, mélyinterjú, esettanulmány igyekszik valamilyen mértékben kvantifikálni. Ezek sok esetben nincsenek összhangban a vizsgált témával, kutatási területtel, sokszor csak önmagáért való (l'art pour l'art) azaz azt a célt szolgálja, hogy az adott környezet az elért eredményeket tudományos értékűnek minősítse. Pedig a menedzsment az élet minden területén megjelent és ma már nem csak a gazdasági folyamatokban értelmezhető. A társadalmi szervezetek vezetésében is általánosan használtak a vezetési módszerek, sőt az önmenedzselés eljárásai is, ma már általánosan használt kategóriák. A terület egyre jobban differenciálódik, az elmúlt évtizedekben a vezéstudomány definiálta a szakmai területek vezetési sajátosságait. Témakörei önálló szakterületté fejlődtek és napjainkban már emberi erőforrás-, változás-, konfliktus-, minőség-, folyamat-, teljesítmény-, ösztönzésmentedzsmentről beszélünk. A fejlődés rendkívül gyorsütemű, dinamikus és a heterogén környezet hatására a tudományterület rendkívül diverzifikálttá vált. A XX. század végén és a XXI. század elején újabb elvárások, ha úgy tetszik kihívások jelentek meg, amelyek megoldását a menedzsmenttől várják. Röviden a teljesség igénye nélkül tekintsük át ezeket az új területeket.

3. A vezéstudomány új kihívásai

A XX. század végén bekövetkezett nagy jelentőségű gazdasági, politikai változások majd a XXI. század eleji gazdasági válság egyre inkább a változások kezelésével kapcsolatos vizsgálatok szükségességét vetik fel. Ennek köszönhetően felértékelődött a változások vezetésével kapcsolatos tudás és kutatás igénye is. Ma már a változásmenedzsment önálló tudományágként értelmezhető. Empirikus ismeretekre épülve kialakult az ismeretanyaga, elmélete, tudományosan megalapozott eljárása, módszerei. A változás értelmezésünk szerint nem más, mint alkalmazkodás a környezeti feltételekhez. A szervezetek folyamatos kapcsolatban állnak a környezettel, reagálnak a környezeti feltételek módosulására, a rea-

gálás gyorsasága a sikeresség feltétele. A változásokra vonatkozó klasszikus megközelítések szerint⁴ a változás tudatos vezetői tevékenység, mely egy kiinduló állapotban történő beavatkozás eredményeként olyan jövőbeli állapotba juttatja a szervezetet, amely előre ismert, megtervezett. A folyamat fázisainak: fellazítás-, változtatás-, megszilárdítás kénti értelmezése azt jelenti, hogy azzal a feltételezéssel éltek a Szerzők, hogy a jövőbeli állapot konszolidált, stabil. Ma már azonban be kell látnunk, hogy a változási folyamat eredményeként a szervezetek nem feltétlenül jutnak el ismételten a kiinduló állapotot jellemző stabilitás szintjére.⁵ Sőt, ma már azt látjuk, hogy a XXI. századi szervezetek egyáltalán nem jutnak el ebbe az úgynevezett konszolidált fázisba. Az is egyértelmű, hogy a változtatás fázisában, azaz az átmeneti állapotban a szervezetekre elsősorban az instabilitás a jellemző. Ha a szervezetek nem jutnak el a konszolidált, stabil állapotba, hisz ilyen állapot már nem alakulhat ki, mivel ebben a fázisban is hatnak a változást generáló erők, akkor a szervezetek folyamatosan az átmeneti állapotban vannak. A folyamatos változások eredménye, hogy állandósul az instabilitás, és ez az állapot a XXI. században a szervezetek természetes állapotának tekinthető. A mai szervezetekre vonatkoztatva értelmezhető a permanens változás, mivel a folyamatok rendkívül felgyorsultak és a környezet erősen diverzifikált. Ha elfogadjuk ezeket az állításokat, akkor új gondolkodásmódra van szükség. több vezetési funkció esetében is. Másképpen kell értékelnünk a kiszámíthatóságot, a tervezhetőséget, a stabilitást és instabilitást.

A XX. században még a mechanikai paradigma szerint gondolkodtunk és értékeltük a szervezeteket. Ennek az volt a lényege, hogy a szervezeti folyamatok mechanikai fogalmakkal leírhatóak. A szervezet úgy működik, mint egy gép. kiszámítható, átlátható, előre tervezhető módon. A folyamatoknak van inputja és outputja. ezek kvantitativ módon leírhatóak. A vállalati folyamatoknak ismert az algoritmusa (technológia. protokoll), azok modellezhetőek, programozhatóak. A permanens változás értelmezésével ma már a mechanikai paradigma nehezen tartható. Egyre inkább előtérbe kerültek az organikus megközelítések. E szerint a szervezetek organikus fogalmakkal írhatóak le, hisz folyamatos interakcióban állnak környezetükkel. Reagálnak a környezeti változásra, alkalmazkodnak a környezeti feltételekhez. A környezet és a szervezet között kétirányú kapcsolat áll fenn. Ennek a biológiai gondolkodásmódnak a következménye az evolúciós paradigma, amely a biológiai egyedfejlődés fogalmait adaptálja a társadalmi, gazdasági szervezetekre. E paradigma szerint azok a szervezetek életképesek és azok a szervezetek maradnak fenn, amelyek gyorsabban és jobban tudnak alkalmazkodni a környezeti változásokhoz. Azok a szervezetek lehetnek sikeresebbek, akik a működésükhöz a környezetükből minél több erőforrást tudnak megszerezni. Ezeket az újszerű szervezetelméleti megközelítéseket, az organikus gondolkodásmódot és az evolúciós elméletet a változások kora generálta.

A változások sikerességét az alkalmazkodás gyorsaságát több tényező befolyásolja. Ezek olyan szervezeti jellemzők, amelyeknek vezetési vonatkozásaik vannak vagy kifejezetten a vezetés témakörébe tartoznak. A változásokat befolyásoló tényezők közül talán első helyen kell megemlítenünk a szervezeti struktúrát ugyanis a struktúra jellege alapvetően befolyásolja a rugalmasságot. A XX. század második felében már megjelentek és általánossá váltak azok a formák, amelyek igyekeztek feloldani a klasszikusnak tekinthető lineáris és funkcionális szervezetek merevségét.⁶ A divizionális struktúra a lineáris szervezetek piaci alkalmazkodási nehézségeit hivatott kiküszöbölni. A mátrix pedig a horizontális koordináció feltételeit teremtette meg és ennek a kettős kommunikációs, információs rendszernek köszönhetően javul a szervezetek alkalmazkodóképessége.⁷ Jelentős változást azonban a feladatelvű struktúrák megjelenése hozott. Az „ad hoc” és a „projekt” olyan forma, amely a hagyományos struktúrák dinamizálására is alkalmas, azaz kialakítható a lineáris és funkcionális szervezetek kerete között is. Ennek köszönhetően ezek a rugalmatlan struktúrák is könnyebben reagál-

hatnak az új piaci pályázati lehetőségekre, könnyebben alkalmazkodnak a környezeti feltételek változásaihoz.⁸ Tiszta projekt szervezetek esetében már másként kell értelmezni a szervezeti stabilitást, mivel a formalizáltság szintje ezekben a struktúrákban alacsony. A szervezet mérete, felépítése már feladat függő, azaz hol bővül, hol szűkül attól függően, hogyan alakulnak az elvégzendő feladatok. Feladatokat, pályázatok és tenderek révén lehet elnyerni, amely a szervezeti tevékenységek között átértékeli a korábban kialakult hierarchiát.⁹ A feladatoknak megfelelően a szervezet folyamatosan változik, a feladat jellemzőihez kell igazítani a struktúrát. A szervezeti struktúrának, mint alapvető szervezeti jellemzőnek a változása maga után vonja más szervezeti tényezők megváltoztatását is.

A feladatalapú struktúrákban másfajta összetételű, szerkezetű és felépítésű csoportokra van szükség. Korábban úgynevezett homogén csoportokból épült fel a szervezet. Ezekben azonos szakképzettséggel rendelkező alkalmazottak, általában azonos feladatot láttak el, azonos funkciót töltöttek be. Az ad hoc és projekt szervezetekben a feladat elvárásainak megfelelően összeállított teamekbe szervezik a csoportokat. A team heterogén csoport melyben különböző szakképzettségű alkalmazottak más-más problémát oldanak meg. Különösen igaz ez az innovatív jellegű fejlesztő teamek esetében.¹⁰ Vezetési szempontból át kell értékelní a csoport stabilitással és a csoport kohézióval kapcsolatos álláspontot is. Ha a csoport összetétele nem állandó, illetve az alkalmazottaknak a feladata folyamatosan változik és a feladat megoldására létrehozott más-más csoportban kell dolgoznia a csoport stabilitás másodlagos tényezővé, válik, sőt elképzelhető, hogy a csoport stabilitás nem kívánatos szervezeti jellemzővé minősül, mert akadályozza a feladat megoldást.¹¹ Hasonló a helyzet a csoportkohézióval kapcsolatban is. Korábban a csoportkohéziót úgy definiálta a szakirodalom, nem más, mint csoportösszetartó erő, amely azzal mérhető, hogy milyen mértékű a szervezeti tagok vonzódása a csoporthoz, azaz milyen erős a csoportba tartozás igénye. A csoportkohézió alakulását számos vezetési tényezővel lehet befolyásolni a motivációtól kezdve a kommunikáción keresztül a kényszerítéssel bezárólag.¹² Az átalakuló feladatstruktúrában a csoportokat is folyamatosan át kell szervezni. Ilyen összefüggésben a csoportkohézió már nem fontos szervezeti tényező, sőt inkább hátrányosan befolyásolja az átszervezéseket. Lehet, hogy vezetési szempontból úgy kell gondolkodnunk erről, hogy milyen módszerekkel lehet elkerülni, megakadályozni az erős csoportkohézió kialakulását?

A szervezeti kultúra a vezetés olyan sajátos területe, mely a társadalmi kultúrából indul ki, onnan származtatható fogalmi rendszere, gondolkodásmódja és azok a módszerek is, amelyekkel a kultúra formálható, befolyásolható. Ennek következtében sok a párhuzamos fogalom, módszer, eljárás. Igen erős az áthangzás a társadalmi kultúra irányából a szervezeti kultúra felé.¹³ A kultúrát mind ez ideig erős szervezetformáló tényezőként tartotta számon a vezetési szakirodalom is. Az által, hogy stabil magatartási, viselkedési formákat, normákat elvárásokat és követelményeket fogalmaz meg és rögzít a szervezeti tagokban, jelentős mértékben stabilizálja azt a rendszert/struktúrát, amely kialakította az adott kultúrát. Ebből viszont az is következik, hogy szervezeti kultúra erős gátja lehet a változtatásoknak. A változó szervezetek világában hogyan kell gondolkodnunk a kultúráról? Természetesen lehet szemléletmódot váltani és azt mondani, hogy definiálni kell annak a környezetnek és azoknak a szervezeteknek a kulturális tényezőit és jellemzőit, amely folyamatosan átalakul, változik. Lehet-e definiálni a „változások kultúráját”? Ehhez a vezetéstudománynak meg kell vizsgálni, ki kell kutatni és fel kell tárni azokat a kulturális hatású tényezőket, amelyek a változásokat jellemzik. Egy másfajta megközelítés az lehet, hogy a szervezeti kultúrán belül külön választjuk a kultúra állandó és változó elemeit. Meg kell határozni, hogy melyek a kultúra állandó elemei változó körülmények között is. Definiálni kell azokat az elemeket, amelyek az átalakuló szervezetekben elősegítik a változásokat és azokat, amelyek akadályozzák.

Az idők folyamán átalakult a vezetéstudomány a vezetési stílusokra vonatkozó állásfoglalása is. A klasszikus Lewin-i stíluscsoportosítás és értékelés még úgy ítélte meg, hogy az autokratikus, demokratikus, laissez faire stílusok közül a demokratikus az, amely mind a szervezet, mind az egyén szempontjából jónak minősíthető. Egy-két évtizeddel ezelőtt is a legkevésbé eredményesnek, sőt kifejezetten negatív hatásúnak minősítettük a laissez faire vagy népszerű nevén liberális stílust. Az „ad hoc” és „projekt” struktúrák megjelenésével és elterjedésével azonban már úgy kell értelmeznünk a megengedő liberális vezetési stílust, hogy teret ad a beosztottak kreativitásának, önállóságának. Úgy tanítjuk és értékeljük, hogy ez egy felhatalmazó vezetői magatartás, amely jelentős mértékű önállóságot biztosít, arra törekszik, hogy a szervezet érdekében minél tökéletesebben kibontakoztassák az alkalmazottak a kreativitásukat, alkotóképességüket, kapjanak lehetőséget önálló innováció létrehozására. Nagy újdonság tartalmú projektek esetében csak a célt tudja a vezetés meghatározni, de nincs megoldási algoritmus, az alkalmazottnak maguknak kell kitalálni a feladatmegoldás módját is. Már több mint 100 évre vagyunk Taylortól, aki azt állította „nem lehet rábízni a beosztottakra, hogy maguk alakítsák ki a munkamódszereket”. Maguk az új típusú struktúrák generálnak és igényelnek új vezetési stílust és a korábban negatívan értékelt „magára hagyó” vagy „had menjen” stílust ma már a pozitív kicsengésű „felhatalmazó” szóval célszerű fordítani és magyarázni. Az új szervezeti formák, új vezetési stílust igényelnek.

JEGYZETEK

1. Sloof, R.–Van Praag, C.M. (2008): Performance measurement, expectancy and agency theory: An experimental study. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 67. 794–809. p.
2. Taylor, F. W. (1903): *Shop Management*. Harper Brothers, New York. ; Taylor, F. W. (1911): *The Principles of Scientific Management*. W.W Norton and Co. Inc., New York.
3. Berde Cs. (2010): Funkcionalizmus a vezetésben: A magyarországi kutatás eredményei. *Közép-Európai Közlemények III:(1)* pp. 7–13.
4. Lewin, K. (1973): *Psychology and the Process of Group Living*. *Journal of Social Psychology*, New York.; Kotter, J. P. (1998): *What Leaders Really Do?* *Harvard Business Review on Leadership*, Boston, 37–61. p.
5. Kotter, J. P.–Schlasinger, L. A. (1992): *Choosing Strategies for Change*. In: *Manging People and Organization*. Ed.: Gabarro, J.J., Harvard Business School Press, Boston, MA.
6. Oláh J. (2012): A közfoglalkoztatottság javításának lehetőségei Hajdúdorogon. *VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz.* pp. 7–9.
7. Juhász Cs. (2011): Az elvárások hatásirányai. *VIKEK Közlemény III. évfolyam, 1–2 sz.* Szege, 117–223. p.
8. Móre M. (2012): Te csak beszélj, én könnyen beilleszkedem. *VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz.* pp. 43–50.
9. Ferencz Á.–Nótári M.–Kalmár R. (2009): Cost accounting and marketing analysis of processed hungaricums. *Erdei Ferenc V. Tud. Konferencia kiadványa. Kecskemét*. 108–112. p.
10. Szabados Gy. (2008): Managerial aspects of operating performance groups in agriculture. *A Journal of Agricultural Sciences. Acta Agraria Debreceniensis*, Debrecen. 137–142. old.
11. Dienesné, K. E.–Gergely, É. (2009): „Examining some fields within human resources management” In: *Applied Studies In Agribusiness And Commerce Official Periodical of the International MBA Network in Agribusiness and Commerce (AGRIMBA) Vol. 3. Numbers 3–4.* 49–52. p.
12. Dajnoki K. (2007): Examination of leader communication in agriculture. *APSTRACT „Applied Studies in Agribusiness and Commerce” Vol. 1. Number 1.* Argoinform Publishing House, 41–48. p.
13. Terjék L.–Vánus A. (2007): A munkakörnyezet munkavédelmi szempontú elégedettségvizsgálata Hajdú-Bihar Megye néhány mezőgazdasági vállalatának dolgozóinál. (AVA) Nemzetközi Konferencia Debrecen, CD.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bácsné B.É. (2011): Változás-vezetéshez kapcsolódó idő vizsgálatok. VIKEK közlemények III. évf. 1–2 sz. Szeged, 271–277. p.
- Berde Cs. (2010): Funkcionalizmus a vezetésben: A magyarországi kutatás eredményei. Közép-Európai Közlemények III:(1) pp. 7–13.
- Dajnoki K. (2007): Examination of leader communication in agriculture. APSTRACT „Applied Studies in Agribusiness and Commerce” Vol. 1. Number 1. Argoinform Publishing House, 41–48. p.
- Dienesné, K. E.–Gergely, É. (2009): „Examining some fields within human resources management” In: Applied Studies In Agribusiness And Commerce Official Periodical of the International MBA Network in Agribusiness and Commerce (AGRIMBA) Vol. 3. Numbers 3–4. 49–52. p.
- Ferencz Á.–Nótári M.–Kalmár R. (2009): Cost accounting and marketing analysis of processed hungaricums. Erdei Ferenc V. Tud. Konferencia kiadványa. Kecskemét. 108–112. p.
- Juhász Cs. (2011): Az elvárások hatásirányai. VIKEK Közlemény III. évfolyam, 1–2 sz. Szeged, 117–223. p.
- Khun, S. T. (2000): A tudományos forradalmak szerkezete. Osiris Kiadó, Budapest, 250 p.
- Kotter, J. P.–Schlasinger, L. A. (1992): Choosing Strategies for Change. In: Managing People and Organization. Ed.: Gabarro, J.J., Harvard Business School Press, Boston, MA.
- Kotter, J. P. (1998): What Leaders Really Do? Harvard Business Review on Leadership, Boston, 37–61. p.
- Lewin, K. (1973): Psychology and the Process of Group Living. Journal of Social Psychology, New York.
- Móré M. (2012): Te csak beszélj, én könnyen beilleszkedem. VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz. pp. 43–50.
- Oláh J. (2012): A közfoglalkoztatottság javításának lehetőségei Hajdúdorogon. VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz. pp. 7–9.
- Sloof, R.–Van Praag, C.M. (2008): Performance measurement, expectancy and agency theory: An experimental study. Journal of Economic Behavior & Organization. 67. 794–809. p.
- Szabados Gy. (2008): Managerial aspects of operating performance groups in agriculture. A Journal of Agricultural Sciences. Acta Agraria Debreceniensis, Debrecen. 137–142. old.
- Szabados György (2006): A csoportmenedzsment vezetési és szervezési összefüggései. „A térség-fejlesztés vezetési és szervezési összefüggései.” Tudományos ülés kiadványa DE ATC AVK. Debrecen, 237–242. p.
- Taylor, F. W. (1903): Shop Management. Harper Brothers, New York.
- Taylor, F. W. (1911): The Principles of Scientific Management. W.W Norton and Co. Inc., New York.
- Terjék L.–Vánus A. (2007): A munkakörnyezet munkavédelmi szempontú elégedettségvizsgálata Hajdú-Bihar Megye néhány mezőgazdasági vállalatának dolgozóinál. (AVA) Nemzetközi Konferencia Debrecen, CD.

HORVÁTH PÉTER*

A HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK ÚJ LEHETŐSÉGEI ÉS SZEREPLŐK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ KISTÉRSÉGEK FELZÁRKÓZTATÁSÁBAN**

NEW PERSPECTIVES OF THE CROSS BORDER COOPERATIONS AND THEIR EFFECTS ON THE CONVERGENCE OF THE MOST DISADVANTAGEOUS SUB-REGIONS

ABSTRACT

Joining to the European Union creates the chance for the most disadvantageous sub-regions to start closing up in Hungary. Regions such as the ones along the Hungarian-Romanian and Hungarian-Ukrainian border fall into this category and their unfavourable situation can be illustrated by their peripheral location that is cumulative disadvantageous situation. The study introduces the advantages and disadvantages arising from being on the borderland through the inquiry of one particular sub-region focusing on three issues such as the opportunities created by: being on the borderland, the Romanian joining and the Schengen Agreement, the new forms of co-operation (The European Grouping of Territorial Cooperation). The results of the survey – which were done by the population – give a clear idea of the current situation. Based on my opinion and secondary fact-finding the aim of the study is to give objective conclusions and recommendations about the three issues mentioned above, which help us to determine the directions of intervention on a segmental part of the disadvantageous situation.

1. Bevezetés

Magyarországon a gazdasági átalakulás kezdete óta nem csökkentek a területi különbségek, sem regionális, sem települési szinten. A határ menti területek Trianon óta nem voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, a keleti határmentének még ma is alig van kapcsolata a szomszédos országokkal, a határon túl fekvő korábbi integráló városokkal. A szakirodalom a centrum-periféria ellentét- és fogalompár kapcsán a határ menti területek, főként az alföldi nagyrégió esetében a nagyon szemléletes „periféria perifériái” kifejezést használja. Regionális szinten az tapasztalható, hogy beruházások a hét hazai régió közül sokkal nagyobb volumenben és koncentrációban tendálnak a központi, illetve a két dunántúli régióba, mint amennyire keletre és délre. Települési szinten az állam döntései maguk is fokozzák a különbségeket, úgy a fejlesztés, mint a működtetés terén. Ezek halmozottan jelentkeznek a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben és településeken.

A helyi szereplők együttműködésének megkönnyítése és az uniós források hatékonyabb felhasználása érdekében 2006-ban kezdeményezte az Európai Parlament és a Tanács egy új európai jogi intézmény, illetve határközi szervezet, az Európai Területi Együttműködési Csoportosulás (EGTC) létrehozását. Ezzel a határon átnyúló együttműködések elmélyíté-

* Horváth Péter doktorjelölt, Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vidékfejlesztési és Funkcionális Gazdálkodási Intézet.

** A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 projekt támogatásával jött létre.

sében újabb lehetőség nyílt meg az önkormányzatoknak, régióknak és az államnak, hogy határon átnyúló, transznacionális vagy régiók közötti együttműködést hozzanak létre más tagállam ezen szereplőivel és így valósítsák meg közös céljaikat. Fontos fordulóponthoz lehet Románia teljes jogú schengeni csatlakozása, ami gyökeres fordulatot ígér a magyar–román határ menti együttműködésben, miután az államhatárok gyakorlatilag megszűnnek és új lehetőségek nyílnak a korábbi kapcsolatok revitalizációjában. Érdekes lehet ebben a kérdésben egy konkrét kistérség esetét vizsgálni, hiszen az elméleti kérdések így gyakorlativá válnak, egyértelműbbé téve az érintettek számára az együttműködések fontosságát. Emiatt a vizsgálat tárgya a Sarkadi kistérség, amely tipikus példa lehet a lehetőségek feltárására.

A tanulmány három kérdéskörre fókuszál:

- hogyan értékelik a vizsgált kistérségben a lakosok a határmentiséget?
- hogyan tekintenek Románia schengeni csatlakozására?
- mi a véleményük az új együttműködési formákról, az EGTC-ről?

2. Anyag és módszer

A tanulmányban szekunder és primer adatok kerültek feldolgozásra. A szekunder adatfeldolgozás a téma hazai és nemzetközi szakértőinek a munkáira irányult. Sor került egy határ menti hátrányos helyzetű kistérség bemutatására, illetve a határmentiségből adódó problémák feltárására. Számos hazai és nemzetközi irodalom állt a rendelkezésre az európai új együttműködési formák, az Európai Területi Együttműködési Csoportosulások (EGTC-k) ismertetésére, illetve Románia schengeni csatlakozási folyamatának hatásvizsgálatára. A primer adatgyűjtés a Sarkadi kistérség határ menti településein történt. A lakosság véleményezése három kérdéskörre fókuszálva történt: határmentiség, új együttműködési formák, Románia schengeni csatlakozása. A három kérdéskör hat-hat jellemzője került feltüntetésre a kérdőívben, és a válaszadóknak ezeket a jellemzőket kellett értékelniük egytől hétig terjedő skálán, aszerint, hogy mennyire jellemző a településükön, illetve mennyire nem. A vizsgálat során a nem reprezentatív mintavételi módszerek egyike került alkalmazásra. A nem reprezentatív mintavételi módszerek alkalmazása során a vizsgálat célja nem az, hogy az alapsokaság egészére vonatkozó eredményekre jussunk, hanem hogy a vizsgált téma szempontjából legfontosabb célcsoportok képviselőitől ötleteket, információkat gyűjtsünk. A célcsoportok képviselői jelen esetben öt határ menti település Biharugra, Körösnagyharsány, Geszt, Mezőgyán, Újszalonta lakossága volt. Azért ezek a települések kerültek kiválasztásra, mert zömében zsáktelepülésekről van szó és a határ menti periférikus helyzetet a legobjektívabb módon látják. A felmérés során az önkényes mintavétel került alkalmazásra, amelynek a lényege, hogy a célcsoport tipikus, átlagos egyedeit választjuk ki a vizsgálathoz.¹ A vizsgált települések esetében ez egy átlagpolgár volt. A válaszadásuk formálta a tanulmány értékítéletét, véleménynyilvánítását. A kérdőívek kiértékelése leíró statisztikai módszerrel történt SPSS statisztikai program segítségével.

3. Határmentiség és a Sarkadi kistérség

Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum máig kiheverhetetlen traumát okozott Magyarország számára. Az egykori hatalmas kiterjedésű Bihar vármegye csonkult részei számára mindmáig ható tragikus fordulatot jelentett. A mintegy hatvan települést magába foglaló bihari részek elszakadtak addigi természetes központjuktól, Nagyváradtól és a centrum közeli helyzetből egy periférikus, halmozottan hátrányos helyzetű meglehetősen elszí-

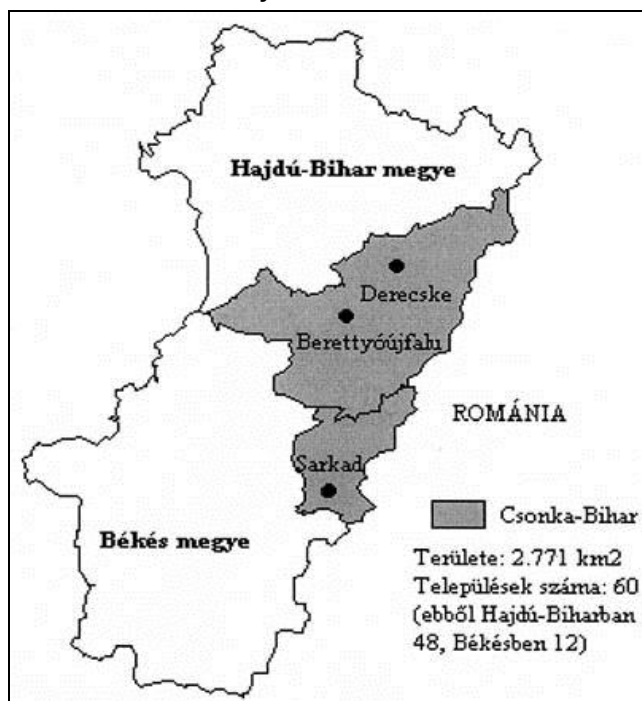
getelt terület részeivé váltak, amelyet gyakran csonka Biharnak vagy „maradék Biharország” neveztek. A közel tizenegyezer négyzetkilométer területű történelmi Bihar vármegyéből a trianoni döntés nyomán Magyarországnál maradt bihari részek kétszeresen is perifériává váltak. Egyfelől azért, mert az egykori belső térségből, úgymond „mélységi elhelyezkedésből” az ország szélére az államhatár peremterületére szorultak, másfelől pedig elvesztették, a határ túloldalára szakadt korábbi vonzásközpontjukat, Nagyváradot, amelyhez jól működő gazdasági-piaci, igazgatási és infrastrukturális kapcsolatok kötötték, miközben a jelentősebb magyarországi városoktól (Debrecen, Békéscsaba stb.) távol egyetlen városias település sem maradt Csonka-Biharban. A történelmi Bihar közlekedési hálózata szétdarabolódott, s a hozzá tartozó területek csak csekély térkapcsolati rendszerben álltak egymással. Erre a helyzetre született meg az a fogalom, amelyet a szakirodalom a „periféria perifériája” szókapcsolattal illet.²

A trianoni békeszerződés előtt a déli községeknek Gyula, az északabbra fekvőknek Nagyvárad jelentette a városi központot. Az adminisztratív beosztás szerint a nagyszalontai, valamint a cséffai járáshoz tartoztak, amelyek Magyarországon maradt településeiből létrehozták a Sarkadi járást (az 1920 és 1924 közötti átmeneti időszakban Okány és Sarkad székhellyel két járás létezett). 1984-től az ún. városkörnyéki rendszerben a hét településből álló Sarkadi nagyközségkörnyék sem fedte le a mai kistérség területét.³

Az 1949/50. év közigazgatási átszervezés következtében Csonka Bihart is tovább darabolták, 12 település Békés megyéhez került és ez tovább sújtotta az addig egységes történelmi-kulturális, gazdasági gyökereket mutató térséget (*1. térkép*). A 12 településből ma 11 alkotja a Sarkadi kistérséget, amelyet – utalva a múltra – szokás Békés-Bihar kistérségnek nevezni.⁴

1. térkép. A „maradék Biharország” az 1949/50. évi közigazgatási átszervezés után

Map 1. The rest of Bihar-country after the administration reform of 1949/50

Forrás: Baranyi Béla (2002): Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarországi keleti államhatárai mentén. Magyar Tudomány. 2002/11. szám.

A kistérség térszerkezetében központi szerepkör tulajdonítható a városi ranggal rendelkező Sarkadnak. Az erős polarizáció a kistérségi társadalom és a gazdaság minden szegmensében nyomon követhető. A kistérség társadalmi-gazdasági szempontból ma is hátrányos, határ menti térségei pedig kifejezetten halmozottan hátrányos helyzetű területnek, ún. külső perifériának számítanak, ahol továbbra is az országos átlagnál jóval magasabb a regisztrált munkanélküliek aránya, jelentős az elvándorlás, sok a fogyatkozó népességszámú, gazdálkodási gondokkal küszködő, vagy éppen önhibáján kívül hátrányos helyzetű település, főként a kistérség határ menti és északkeleti részein. A „periféria perifériájára” szorult határ menti térségek nem vonzzák sem a külföldi sem a belföldi befektetőket.

A térségre minden szempontból helytálló az a megállapítás, hogy: „a részben történeti, részben a szegényes természet-, gazdaság- és településföldrajzi adottságok, részben pedig a korábbi kedvezőtlen makro- és mikrogazdasági tényezők és hatások következményei, a piactól való távolság, a mezőgazdasági alapanyag termelésre alapozott egyoldalú gazdaság szerkezet, a gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége, az infrastrukturális elmaradottság, a jelentékeny ipari termelőkapacitás hiánya, a ma még inkább csak hátrányokat magában foglaló határ menti fekvés, a városhiányos jelleg, a krónikus tökehiány, az akut foglalkoztatási válság egyaránt a marginális fekvésű és helyzetű térségek és településeik fejlesztését sürgetik.”⁵

A határ menti vidékeink élők közösségeknél olyan megpróbáltatásokkal kell szembenéznük, melyek mindennaposak Európa „perifériális” részén. Ezek következményeként megnő a városba költözés aránya, helyben marad a szakértelem hiánya, a romló társadalmi kommunikáció, csökken a népesség és előregszik a helyi lakosság.⁶ Vonatkoztatva ezt a vizsgált területre aligha véletlen, hogy a Sarkadi kistérség a nyilvántartott leghátrányosabb 33 magyarországi kistérség egyike.

Arra a kérdésre, hogy a lakosok mit gondolnak a határmentiségről hét megállapítás került megfogalmazásra (1. táblázat).

1. táblázat. A határmentiség jellemzői a vizsgált településeken a Sarkadi kistérségben

Table 1. Cross border characteristic in the examined settlements in sub-region of Sarkad

	Jellemzők	Elemsszám	Minimum	Maximum	Átlag
1.	Hátrányos helyzet volt a rendszerváltás előtt és napjainkban még inkább érezteti kedvezőtlen hatását	60	1	7	5,37
2.	Hátrányt jelentett a rendszerváltás előtt és után, egészen az európai uniós csatlakozásig, azóta csak az előnyeit élvezzük	60	1	6	2,83
3.	Előnyt jelentett mindig is a térség életében	60	1	7	2,73
4.	Összekötő kapocs két ország, kultúra között	60	1	7	3,96
5.	Elvlasztó szerep a két ország között	60	1	7	5,2
6.	A térség hátrányos helyzete a határmentiségből fakad	60	1	7	4,03
	Összesen	60			

1 = egyáltalán nem értek egyet, 2 = nem értek egyet, 3 = inkább nem értek egyet, 4 = egyet is értek, meg nem is, 5 = inkább egyetértek, 6 = egyetértek, 7 = teljes mértékben egyetértek

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2011

Jól látható az átlagok alapján, hogy a válaszadók egyetértenek abban, hogy a határmentiséget hátrányosan élték meg a rendszerváltás előtt és napjainkban méginkább a kedvezőtlen hatását érzékelik. Ezt a jellemzőt erősíti a harmadik megállapítás, miszerint előnyt jelentett mindig is a térség életében, hiszen a megkérdezettek átlagosan nem értenek egyet ezzel a gondolattal. Nincs egyértelmű válasz arra vonatkozóan, hogy a térség hátrányos

helyzete a határmentiségből fakad, a válaszadók egyet is értenek, meg nem is ezzel a jellemzővel. Inkább egyetértenek abban a vizsgált személyek, hogy a határ elsősorban elválasztó szerepként funkcionál két ország között és abban nincs egyetértés a véleményt formálók körében, hogy összekötő kapocs két kultúra között.

4. Románia schengeni csatlakozásának a megítélése

Románia 2007-ben írta alá a Schengeni Egyezményt és csak Hollandia és Finnország vétója akadályozta meg az övezethez való csatlakozást. A korrupció és a szervezett bűnözés elleni küzdelem terén még vannak hiányosságok, azonban technikailag már felkészültnek mondható az ország.

A határ menti jellemzők feltárása során a megkérdezettek véleményében erősebben jelentkezik a határ elválasztó szerepének a funkciója. Ez a megállapítás Románia schengeni csatlakozásának küszöbén nagyon lényeges kérdés, hiszen a schengeni megállapodás lényege a határok teljes lebontása, a határátlépés formaságainak egyszerűsítése.⁷ Ezt a szemléletet vallva pedig sokkal inkább a határt, mint összekötő elemet kellene nézni. A kérdőíves felmérés eredménye is azt tükrözi, hogy a vizsgált települések lakossága fenntartásokkal kezeli a szomszédos ország, övezetbe való belépését és a határok szabad átjárhatóságát (2. táblázat).

2. táblázat. Románia schengeni csatlakozásának értékelése
Table 2. Evaluation of Romania's accession to Schengen area

	Jellemzők	Elemszám	Minimum	Maximum	Átlag
1.	A helyiek többen járnak Romániába és keresik a gazdasági, társadalmi kapcsolatokat	60	1	7	4,77
2.	Trianon által elszakított részek újra egyesülnek	60	1	7	3,17
3.	Megnövekedik a bűnözések száma	60	3	7	6,5
4.	A nagyobb forgalom fellendülést hoz a térségre	60	1	7	4,7
5.	A lakosok nem szeretik, ha idegenek jelennek meg a térségben	60	1	7	5,63
6.	Az embereknek fogalmuk sincs arról, hogy mi az a Schengen	60	1	7	3,1
	Összesen	60			

1 = egyáltalán nem értek egyet, 2 = nem értek egyet, 3 = inkább nem értek egyet, 4 = egyet is értek, meg nem is, 5 = inkább egyetértek, 6 = egyetértek, 7 = teljes mértékben egyetértek

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2011

Gyakorlatilag egybehangzó az egyetértő vélemény arról, hogy a megnyílt határok következményeként megnövekedik a bűnözések száma is. Szintén hasonló eredmény született abban, hogy a lakosok félnek, ha idegenek jelennek meg a településükön, a térségben. A kétoldalú gazdasági-társadalmi kapcsolatok elmélyítésére vonatkozóan nincs egyértelmű állásfoglalás, inkább egyetértenek a válaszadók, de válaszaikban a bizonytalanság volt érzékelhető. A vizsgált települések zömében zsáktelepülések sajátos barátságos, családi közösséget ápolva, ahol az összetartás meghatározza a mindennapokat. Nem bíznak határozottan abban, hogy a nagyobb forgalom fellendülést hoz a településükre. Féltik az eddigi nyugalmat, a vidékies környezetet, ugyanakkor nagy a polémia, arról, hogy a megnövekedett forgalom az átjárható határ teremthet-e újabb munkalehetőségeket, ami viszont kardinális kérdés a határszélen. A válaszokból az derült ki, hogy nagyfokú a tájékozottság a schengeni övezetre vonatkozóan és az ebből adódóan jelen van a félelem. Félnak a bűnözé-

sektől, az etnikai és vallási egyensúly felbomlásától, az eddig uralkodó nyugalom és harmónia megingásától. Nem gondolnak arra, hogy a határok jelképes felbontása újra egyesíthetné a Trianon által elszakított részeket, tehát összességében máshogyan élik meg ezt az új lehetőséget, ezt az új európai eszmét, mint amiért maga a schengeni kezdeményezés létrejött. Ez adódhat az információk nem megfelelő átadásából, a helyiek tájékoztatásának a hiányából és adódhat az újdonságtól való félelemből és a XX. század felének máig tartó lélektani hatásából.

5. Az új együttműködési formák (EGTC-k) jellemzőinek a vizsgálata

A harmadik vizsgálati szempont az intézményesült határ menti együttműködések helyi szintű ismeretének és várható eredményeinek a feltárása, amely elsősorban az Európai Területi Együttműködési Csoportosulásra irányult.

A határ menti együttműködések jogi szabályozása terén 2006. július 5-től gyökeres változás állt be, amikor az Európai Parlament és Tanács elfogadta az 1082/2006/EK rendeletet az Európai Területi Együttműködési Csoportosulás (European Grouping of Territorial Co-operation, EGTC) létrehozásáról. Az EGTC, definíciója szerint, olyan közösségi jogintézmény, amely a legalább két uniós tagállamhoz tartozó helyi, regionális hatóságok, tagállamok és egyéb közjogi intézmények együttműködési számára a legteljesebb jogképességet biztosítja. Az EGTC rendelet, tehát megteremtette a jogi alapot arra, hogy a tagállamok helyi, illetve regionális hatóságai, mint jogi személyiséggel rendelkező, önálló és közös szervezeti formában működhessenek. Az EGTC abban jelent előrelépést, hogy az EU tagállamoknak kötelező beépíteniük a jogrendjükbe, ennek Magyarország 2007. augusztus 1-jei hatállyal elsőik között tett eleget.⁸

Az EGTC tagjainak legalább két tagállam területén kell elhelyezkedniük, illetve megvan arra az elvi lehetőség, hogy az EU külső határainak a mentén is létrehozhatók legyenek ilyen együttműködések, ha az érintett harmadik ország jogszabályai ezt lehetővé teszik. A jelenlegi magyarországi irányvonal alapján megállapítható, hogy a lokális típusú együttműködések körében terjed a területi együttműködési csoportosulás. Ez a csoportosulási forma már kiválóan működik a magyar-szlovák határmentén, viszont a magyar-román viszonylatban csak kettő, a Banat – Triplex Confinium és az Európa-kapu EGTC működik. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a ma létező jogi eszközök közül a csoportosulás az, amely mérettől és a résztvevők számától függetlenül a legeredményesebben tudja megvalósítani a közös célokat.⁹ Ezen célok megvalósítása és ismertetése közös érdek, azonban a felmérésből is látható, hogy az emberek nem hallottak ezekről az együttműködési formákról és ismereteik szűkösek (*3. táblázat*).

Nincs meggyőző válasz arra vonatkozóan, hogy a térség számára előnyt jelentenének és fellendülést hoznának a kétoldalú, határon átívelő intézményesült együttműködések. A megkérdezettek inkább azt mondják, hogy nem látnak benne lehetőséget, nincs gyakorlati jelentőségük. Szóval megállapítható, hogy az átlagember számára teljesen ismeretlen fogalomról van szó és kételkedve fogadják, egy újabb bürokratikus intézményt látnak benne, amelyből semmi hasznuk nem származik. Azonban az EGTC, az európai területi együttműködések új alternatíváját jelenti, növeli a hatékonyságot, átláthatóságot, jogbiztonságot, decentralizált együttműködést jelent. A különböző tagállamok egyesített struktúrához hozhat létre a hatékonyabb együttműködés érdekében. A határközi intézményi struktúrák hozzájárulhatnak a határ menti térségek összekötő, híd szerepének erősödéséhez.¹⁰

3. táblázat. Az új együttműködési formák jellemzőinek az értékelése
Table 3. Evaluation of the characteristic of the new cooperation forms

	Jellemzők	Elemzés	Minimum	Maximum	Átlag
1.	Az emberek nem hallottak ezekről az új együttműködési formákról	60	1	7	5,77
2.	Az embereknek csak felületesek az ismereteik ezekről az új együttműködési formákról	60	1	7	3,87
3.	Az emberek teljes mértékben ismerik ezeket az új együttműködési formákat	60	1	6	1,53
4.	Nem látok bennük lehetőséget, nincs gyakorlati jelentőségük	60	1	7	5,1
5.	A térség számára egyértelműen előnyt jelentenek ezek az új együttműködési formák	60	1	7	4,93
6.	A térség számára egyértelműen fellendülést hoznak ezek az intézményesült együttműködések	60	1	7	4,77
	Összesen	60			

1 = egyáltalán nem értek egyet, 2 = nem értek egyet, 3 = inkább nem értek egyet, 4 = egyet is értek, meg nem is, 5 = inkább egyetértek, 6 = egyetértek, 7 = teljes mértékben egyetértek

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2011

6. Következtetések

A három kérdéskörre irányuló kérdőíves felmérés eredményeképpen megállapítható, hogy a határmentiséget mindig is hátrányosan élték meg a helyiek, a rendszerváltás előtt, és napjainkban még inkább a kedvezőtlen hatását érzékelik. Ezt a megállapítást erősíti, hogy a megkérdezettek egyáltalán nem értenek egyet azzal, hogy a határ közelsége előnyt jelentene a kistérség életében. Románia schengeni övezetbe való tényleges belépése a megkérdezettek körében inkább negatív megítélést kapott, a bűnözések számának a növekedését várják az átjárható határoktól, és féltik településük nyugalma a megnövekedett forgalomtól, illetve idegenek számától. Az új együttműködési formák tekintetében megállapítható a lakosok teljes tájékozatlansága ezen új intézményesült csoportosulások tekintetében. A válaszadók nem hisznek az EGTC-k nyújtotta lehetőségekben és a kétoldalú magyar-román kooperációban.

JEGYZETEK

1. Tamus Antalné (2009): A marketingkutatás gyakorlata, Károly Róbert Kutató – Oktató Közhatal Nonprofit Kft., Gyöngyös, p. 168–169.
2. Hardi Tamás (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gyula, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p. 595–615.
3. Komádi Mónika (2005): A Békés-Bihar kistérség centrum-periféria viszonyai és belső kohéziója. In: Nagy Erika és Nagy Gábor (szerk.): Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián. Nagyalföld Alapítvány. Békéscsaba. p. 316–322.
4. Baranyi Béla (2005): „Maradék Biharország” In: Baranyi Béla és Porkoláb Lajos (szerk.): „Maradék Biharország Berettyóújfalun megújuló szerepkörben. B Tónus kiadó. Berettyóújfalun. p. 27–45.
5. Balcsók István–Baranyi Béla–Dancs László (2001): A határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok jellemzői az Északkelet-Alföldön, <http://www.inco.hu/inco6/valos/cikk0h.htm>
6. Szabó Gyula–Oláh Judit–Andrew F. Fieldsend (2007): A HVTK céljai és eddigi eredményei. „Új lehetőségek a határmenti vidéki területek társadalomfejlesztésében Románia EU csatlakozása után”. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2007. január 18. p. 4.–11.

7. EUVONAL (2011): A schengeni egyezmény végrehajtásáról, http://www.eu2004.hu/kulugy/upload/M_26/rek5/4.pdf
8. Majoros Andás (2009): A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Budapest. p. 9–12.
9. Committee of the Regions (2010): EGTC Developments on the ground: added value and solutions to problems. European Union. Belgium. p. 1–101.
10. Soós Edit és Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged. p. 25–120.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balcsók István–Baranyi Béla–Dancs László (2001): A határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok jellemzői az Északkelet-Alföldön, <http://www.inco.hu/inco6/valos/cikk0h.htm>
- Baranyi Béla (2002): Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. Magyar Tudomány. 2002/11. szám.
- Baranyi Béla (2005): „Maradék Biharország” In: Baranyi Béla és Porkoláb Lajos (szerk.): „Maradék Biharország Berettyóújfalú megújuló szerepkörben. B Tónus kiadó. Berettyóújfalú. p. 27–45.
- Committee of the Regions (2010): EGTC Developments on the ground: added value and solutions to problems. European Union. Belgium. p. 1–101.
- EUVONAL (2011): A schengeni egyezmény végrehajtásáról, http://www.eu2004.hu/kulugy/upload/M_26/rek5/4.pdf
- Hardi Tamás (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gyula, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p. 595–615.
- HVG (2011): A finnek már támogatják a román-bolgár schengeni csatlakozást, http://hvg.hu/vilag/20111116_schengeni_csatlakozas
- Komádi Mónika (2005): A Békés-Bihar kistérség centrum-periféria viszonyai és belső kohéziója. In: Nagy Erika és Nagy Gábor (szerk.): Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periférián. Nagyalföld Alapítvány. Békéscsaba. p. 316–322.
- Majoros Andás (2009): A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Budapest. p. 9–12.
- Soós Edit és Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged. p. 25–120.
- Szabó Gyula–Oláh Judit–Andrew F. Fieldsend (2007): A HVTK céljai és eddigi eredményei. „Új lehetőségek a határmenti vidéki területek társadalomfejlesztésében Románia EU csatlakozása után”. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2007. január 18. p. 4.–11.
- Tamus Antalné (2009): A marketingkutatás gyakorlata, Károly Róbert Kutató – Oktató Közhasznú Nonprofit Kft., Gyöngyös, p. 168–169.